

Державний економіко-технологічний університет транспорту

Кафедра суспільних та гуманітарних наук

СОЦІОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

для студентів заочної форми навчання

Філіпов В.К.

Київ – 2013

УДК 316 (075.8)

В. К. Філіпов

Соціологія. Навчально-методичний посібник для студентів заочної форми навчання. – К.: ДЕТУТ. – 2013. – 142 с.

У навчально-методичному посібнику висвітлюються основні теми нормативного курсу соціології, які викладаються студентам вищих навчальних закладів. Навчально-методичний посібник включає навчальну програму, тематичний план дисципліни та методичні рекомендації до вивчення дисципліни.

Розглянуто та затверджено на засіданні кафедри суспільних та гуманітарних наук (протокол № від " " 2013 р.) та рекомендовано до друку на засіданні методичної ради ФЕМ (протокол № від " " 2013 р.).

Автор: В. К. Філіпов, доцент, кандидат історичних наук.

Рецензенти: Т. С. Бердій, доцент, кандидат філософських наук кафедри суспільних та гуманітарних наук ДЕТУТ;

В. Ф. Смолянюк, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології Київського Національного економічного університету ім. В. Гетьмана

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Тематичний план навчального курсу «Соціологія».....	6
2. Опорний конспект лекцій.....	8
3. Плани семінарських занять	95
4. Самостійна робота студента – заочника з тестовими завданнями.....	107
5. Рекомендації по виконанню і порядку оформлення контрольних робіт.	149
6. Тематика контрольних робіт.	153
7. Підготовка до іспиту (заліку) і оцінка знань студентів.....	211
8. Питання до іспиту (заліку).....	213
9. Список рекомендованої літератури по вивченню усіх тем курсу.....	217

ВСТУП

Розширення знань про суспільство, вивчення закономірностей життя суспільства виступає об'єктивною і настійною потребою соціального прогресу.

Соціологія посідає важливе місце серед гуманітарних дисциплін і вивчається як самостійна навчальна дисципліна.

Сучасна соціологічна наука являє собою гігантську систему соціальних знань, дослідницьких технологій, методик, за допомогою яких вона охоплює соціальну реальність, процеси і явища соціального життя, інші соціальні сфери. Цей масив невпинно поповнюється новими знаннями.

Освоєння курсу соціології дозволить також оволодіти фундаментальними основами важливих знань, уміннями та навичками з підготовки й проведення конкретних соціологічних досліджень.

Всі вище згадані обставини вимагають постійного удосконалення методичного інструментарію викладання й засвоєння соціологічних знань, актуалізують потребу у спеціальній навчально-методичній літературі.

Метою викладання дисципліни «Соціологія» є:

- формування основ знань про соціальну систему суспільства;
- розуміння сутності соціального життя та структури суспільства;
- з'ясування місця і функцій кожного соціального явища та процесу в межах цілого.

Основні завдання, які вирішуються в процесі вивчення дисципліни «Соціологія», полягають в такому: студенти мають опанувати сутність теорії і методології соціологічної науки, практики організації соціологічних досліджень, набути навичок соціальної діяльності та поведінки, самостійної наукової роботи.

Курс має сприяти розвитку соціологічного мислення майбутніх спеціалістів.

Дисципліна «Соціологія» вивчається у таких формах: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, контрольна робота, самостійна робота, контрольні заходи.

Навчально-методичний посібник підготовлений відповідно до навчальної програми і робочої навчальної програми дисципліни «Соціологія», з врахуванням накопиченого досвіду у процесі викладання соціології для студентів всіх спеціальностей Державного економіко-технологічного університету транспорту.

1.ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ»

<i>Тема</i>	всього (годин)	лекції	практ/ семін	самост. робота
Змістовий модуль 1.				
Тема 1. Вступ до соціології.	4			4
Тема 2. Історія становлення і розвитку соціології.	4			4
<u>Обзорна лекція 1: « 3 історії становлення соціології».</u>	2	2		
Тема 3. Суспільство як система, його соціальна структура.	4			4
Тема 4. Особистість у системі соціальних зв'язків.	4			4
<u>Обзорна лекція 2: «Теорія розвитку суспільства. Людський фактор в суспільному розвитку»</u>	6	4	2	
Тема 5. Соціологія культури.	4			4
Тема 6. Соціологія конфлікту.	4			4
Змістовий модуль 2.				
Тема 7. Економічна соціологія.	2			2
Тема 8. Соціологія праці та управління.	2			2
Тема 9. Соціологія політики.	2			2
Тема 10. Соціологія релігії.	1			1
<u>Обзорна лекція 3: «Суспільні процеси та їх вплив на соціальну реальність»</u>	4	2	2	
Тема 11. Організаційна структура соціологічної роботи в Україні і проведення соціологічних досліджень.	2			2
ВСЬОГО	45	8	4	33

2. ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Обзорна лекція 1: Історія становлення соціології.

План

1. Історія соціологічної думки.
2. Становлення й основні етапи історичного розвитку соціології.
3. Соціологія другої половини ХХ століття.

1. Історія соціологічної думки.

Соціологічна думка зародилася значно раніше того періоду, коли О. Конт запровадив до наукового вжитку поняття «соціологія». Та й сам він стверджував, що його вчення нерозривно пов'язані з попередніми дослідженнями суспільства і його елементів.

У розвитку соціологічної думки окреслюється кілька етапів з яскраво вираженими особливостями:

- **протосоціологічний період** (з найдавніших часів до XVIII ст.)
- **академічний період** (XIX ст. – перша чверть ХХ ст.)
- **сучасний період (сучасна соціологія)** (ХХ ст. – сьогодні)

Протосоціологічний період.

Протосоціологія – це прасоціологія, ретроспективна соціологія передісторія соціологічного знання.

Протосоціологія вивчає факти, здогадки, гіпотези, ідеї, концепції, емпіричні соціальні обстеження минулого, пов'язані з аналізом чи описом соціальних явищ, процесів, тенденцій, які безпосередньо належать до предметної сфери сучасної соціології.

Тобто, **протосоціологія** - це увесь доконтівський період розвитку соціального знання, підготовчий період для соціології як аналітичної науки.

У межах **протосоціологічного періоду** виділяють **кілька етапів** формування поглядів на суспільство, закони його розвитку:

- **Первісна доба** – з найдавніших часів до I тис. до н.е. (Міфологічний світогляд).
- **Античність** – I тис. до н.е. - V ст. н.е.

(Вчення Демокрита, Платона, Аристотеля).

- **Середньовіччя - V ст. - XV ст.**

(Християнський провіденціалізм, Фома Аквінський, Августин Блаженний).

- **Відродження - XV ст. –XVII ст.**

(Гуманістичні теорії, Утопічні теорії.

Т.Кампанелла,Т.Мор, Никколо Макіавеллі, Томас Гоббс).

- **Новий час – XVII ст. – XVIII ст.**

(Теорії просвітництва. Ж.Руссо,Дж.Локк, Ш.Монтеск'є)

Тобто, протосоціологічний період охоплює проміжок часу від античної доби до початку XIX ст.

Протосоціологічні погляди античних мислителів

Античний період розвитку протосоціологічних знань охоплює I тис. до н. е. — IV ст. н. е. Найхарактерніші його особливості у політико-соціальних вченнях давніх Єгипту, Дворіччя, Індії, Китаю, Риму, Греції, що відображали основні риси ранніх типів суспільств, які змінили первісний лад. Тоді вже панували патріархальне натуральне господарство, державна форма власності на землю, суспільне землеволодіння, що визначали соціальну структуру системи земельних общин. Тогочасна політична і соціальна думка розвивалася на основі релігійно-міфологічної свідомості, обожнювання влади, будучи прикладною за своєю суттю.

Одним з най відоміших античних суспільствознавців є Платон, справжнє ім'я — Арістокл (427— 347 до н. е.), соціальну філософію якого можна вважати як реформістською, так і утопічною. Роздумуючи над тим, якою має бути ідеальна держава, стверджував, що більшість людей завдяки лише власним зусиллям не можуть наблизитися до досконалості, що спричиняє необхідність у державі й законах.

Ідеальна держава, на думку Платона, створюється не в інтересах індивіда або окремого прошарку, а заради цілого, тобто самої держави, поза якою індивід існувати не може.

Поняття «суспільство», ототожнюється спочатку у Платона з поняттям держави, потім суспільство, на його думку, розпадається, зовнішнім проявом чого є поляризація справедливості й несправедливості.

Платон був одним з перших, хто спробував пояснити причини соціальної нерівності, тобто створив власну теорію соціальної стратифікації. На його думку, соціальна структура суспільства створювалась внаслідок дії надлюдського розуму. Він вважав, що теорія управління державою має бути заснована на вивченні людини, а здорове суспільство не може складатися з людей, яких переслідують страх і невпевненість.

Значний внесок у розвиток соціологічної думки, вчення про державу і суспільство вніс інший відомий давньогрецький філософ, учень Платона, Аристотель (384—322 до н. е.)- Він започаткував логіку, психологію, політику, інші галузі знання, залишивши у спадщину вчення про суспільство, державу і владу. Його основними творами у протосоціологічному контексті можна вважати «Політику», «Етику», «Риторику».

За Аристотелем, першим елементом будь-якої історичної одиниці є родова община. Держава є об'єднанням родових громад.

Інший основний елемент будь-якої історичної держави — рабство. Жодна держава, за Аристотелем, немислима без панів і рабів.

Держава — це сформована певна сукупність громадян. Громадянин — той, хто може брати участь у законодавчій і судовій владі держави.

Аристотелівська ідеальна держава відображає насамперед давньогрецький ідеал помірності й гармонії, тобто найоптимальнішу комбінацію елементів суспільно-політичних форм і «людського матеріалу».

Якщо Аристотель вважав, що сила — на боці «демократії», то Платон твердив, що сила — на боці тиранії, отже, необхідно знайти (виховати) такого тирана, який, погоджуючись узяти на себе місію освіченого монарха, царя-філософа, філософа-законодавця, здійснив би ідеал платонівської держави.

Аристотелівська система містить багато наукових знань, які входять до предметної сфери протосоціології, розглядає питання способу життя, дозвілля і вільного часу, соціального управління і соціальних цінностей тощо.

Протосоціологічні погляди в середньовіччі

Розпочавшись у V ст., епоха середньовіччя тривала три періоди: раннє середньовіччя (V-I ст.), період розвинутого феодалізму (XI - середина XV ст.), пізнє середньовіччя (кінець XV - середина XVII ст.). Історичною межею стали розпад античного суспільства, падіння Західної Римської імперії, формування феодальних відносин, які, спричинивши суттєві соціально-політичні зміни, потребували відповідного теоретичного обґрунтування. Головним джерелом знань про світ, природу, людину, суспільні відносини стає релігія, суттєво потіснивши і навіть поставивши собі на службу науку.

Одним з найпомітніших тогочасних мислителів, які взяли на себе місію, був ідеолог католицизму, впливовий релігійний діяч, домініканський монах Фома Аквінський (1225-1274). Широко застосовуючи положення Аристотеля, він виводить ієрархію форм світу: від Бога — чистого розуму — до духовного світу і матеріального, де вищі форми дають життя нижчим. За таким же ієрархічним принципом будується й суспільство: піддані підкоряються царям і світській владі на основі законів, як природних і писаних, так людських і божественних. Людська воля має підкорятися волі Бога, порушення феодальних законів є тяжким гріхом. Виділяючи чотири види законів, Фома Аквінський вибудовує досконалу, на його погляд, систему світового порядку: народ — володар — законолюдський — закон природний — закон божественний — закон вічний.

Значний внесок у розвиток пізнання людини, суспільства зробили представники середньовічного гуманізму Аліґ'є-рі Дайте (1265-1321), Франческо Петрарка (1304 - 1374), Леонардо Бруні (1370-1444), В. Лоренно (1407-1457) та ін. Проте в цілому середні віки — це період спаду в історії політичних, соціальних і правових вчень порівняно з античним світом, що було зумовлено догматичним тиском, насамперед з боку католицизму, схоластичністю, метафоричністю свідомості.

Протосоціологічні погляди доби Відродження

Епоха Відродження стала своєрідним синтезом культури, філософських, політичних знань, властивих античності й середньовіччю. Головна домінанта її:

орієнтація суспільно-політичної, естетичної думки, культури і мистецтва до ідейно-теоретичних джерел античності. У центрі світоглядних, естетичних конструкцій фігурує людина, а гуманізм — своєрідне світське вільнодумство — витісняє догматизм церкви, схоластику. Повага до гідності людини, визнання пріоритету її прав, необхідності гармонійного їх розвитку і соціального буття були в цей час провідними.

У розвитку філософської, соціологічної думки епохи Відродження окреслюється три етапи

1. Гуманістичний (середина XIV — середина XV ст.), якому властиве протиставлення середньовічного теоцентризму інтересу до людини, її зв'язків зі світом.

2. Неоплатонівський {середина XV ст. — перша третина XVI ст.), на якому домінує розгляд проблем буття.

3. Натуралістичний (середина XVI ст. — початок XVII ст.), з його прагненням пристосувати закони природи до пізнання соціальної реальності.

Пошук інтересу до філософських, соціально-політичних вчень Платона, Аристотеля, Цицерона мало не стільки пізнавальний мотив, скільки виражало намагання, розвинувши їх, пристосувати до нових історичних реалій. Відповідно в основі соціальних конструкцій мислителів Відродження — гуманістичні принципи організації суспільства. Англійський юрист, філософ — Томас Мор (1478—1535) у своїй праці «Утопія» основною причиною пороків буржуазної держави вважає приватну власність і зумовлені нею суперечності інтересів особи та суспільства, девіантну поведінку людей тощо. Його ідеальне суспільство має базуватися на суспільній власності, обов'язковій праці для всіх. Найвища цінність такого суспільства — людина, її здоров'я. У ньому відсутні нерівність, пороки.

Італійський філософ, політичний діяч Томазо Кампанелла (1568—1639) визнавав астральну залежність розвитку людського суспільства, вважаючи водночас людину істотою вільною, діяльною, здатною впливати на суспільне життя. Його ідеальна держава — «Місто Сонця» — це суспільство з общинним характером зв'язків, яке базується на відсутності приватної власності, спільній

праці. Як і Платон, вважав необхідним державне регулювання статевих стосунків і виховання дітей.

Англійський філософ Френсіс Бекон (1561—1626) продовжив традицію концепцій соціального утопізму. Джерелом права вважав не Бога, а природний закон, витворений людським розумом. Люди мають об'єднуватися за принципом справедливості — не робити іншому того, чого не бажаєш собі. Пріоритетом повинна користуватися істина, бо закон часто може перешкоджати правовій рівності та справедливості, підтримувати насильство.

У цей період на історичній арені постають нові класи — буржуазія і пролетаріат, хоч політичне панування ще утримували у своїх руках феодалі, підтримувані церквою, яка монополізувала духовне життя. З особливою гостротою поставала необхідність дослідження нових реалій і тенденцій соціально-політичного буття. Молода буржуазія виявляла власний і стимулювала інтерес вчених до проблем розвитку держави, права, політичного устрою, функціонування і розвитку механізмів влади.

Одним з перших спробував кристалізувати ідеї буржуазії італійський політичний діяч, історик Пікколо Макіавеллі (1469—1527). Найвідомішим з його творів є «Государ». Природа людини однакова в усіх державах і в усіх народів: інтерес є універсальним чинником людських дій, з яких складаються їх відносини, установи, історія. Отже, щоб управляти людьми, треба знати причини їх вчинків, їх прагнення та інтереси. Н. Макіавеллі відтворює античні ідеї про виникнення держави та кругообіг форм правління. Перевагу віддає, як і Аристотель, змішаній формі державного укладу (з монархії, аристократії та демократії). Обов'язки держави — захищати майнові й особисті права громадян, виражати інтереси громадянського суспільства. Хоча правлять за допомогою страху і насильства, та щоб не збуджувати ненависть, держава не повинна порушувати майнових та особистих прав громадян. Найгірший гніт, що накладається державою: її прагнення знесилити і підірвати будь-яку діяльність суспільства задля свого піднесення. Вже у цих міркуваннях простежується розмежування суспільства і держави, цивільної і політичної сфер. Особливо яскраво воно виявилось у висловлюваннях про співвідношення по-

літики і моральності. Відповідно до концепції Макіавеллі політична діяльність і політична влада в особі держави — синоніми аморальності. Заслугою Макіавеллі є подолання теологічних Ідей і дослідження держави як суспільного явища. Він розробив чотири принципи, які мали неабиякий вплив на розвиток теорії сучасного соціального менеджменту. Стверджував, що правитель, який бажає досягти успіху, повинен звіряти свої дії з законами необхідності (долі), а також зі способами поведінки підлеглих. Ідеї Макіавеллі не тільки втілювалися у тогочасних політичних режимах, але й набули подальшого розвитку у працях його послідовників.

У XVII ст. особливого значення набувають концепції природного права та суспільного договору.

Поглиблення ця теорія дістала у працях англійського державного діяча, філософа Томаса Гоббса (1588—1679), його співвітчизника, філософа, психолога, педагога Джона Локка (1632—1704), голландського філософа Бенедикта Спінози (1632—1697) та ін.

У книзі «Про громадянина», де вперше систематизовано витрактувано походження з сутність держави, Т. Гоббс пише: «Правий не Аристотель, а Макіавеллі, який проголосив у своїй «Державі», що людина не є за природою здатною до громадського життя». Помилкове положення про те, що людина є суспільна тварина, породжене, на думку Гоббса, поверховим розглядом людської природи. Коли громадянське суспільство вже встановлено, коли держава давно існує, може здаватися, що людина не спроможна жити поза суспільством, що нею керує природжена схильність до громадського життя. Насправді до виникнення держави люди перебували у стані загальної війни, постійного суперництва, жорстокої конкуренції. Цей стан війни всіх проти всіх Гоббс назвав природним станом людського роду. Він є таким, тому що відповідає егоїстичній природі людини, її тваринній суті. Але люди володіють не тільки «тваринними пристрастями», їм властиві відчуття, що схиляють до миру: страх смерті, почуття самозбереження. Та найголовніше, що в людей є «природний розум», який велить вступити в договір один з одним для забезпечення власної безпеки. Гарантією такої безпеки може бути тільки загаль-

на влада, що об'єднує безліч людей, володіє реальною силою щодо захисту їх від зовнішніх ворогів і несправедливостей, скоєних один одному. Тобто, щоб люди жили в мирі, займалися мирною працею, необхідна абсолютна влада держави: «того великого Левіафана... якому ми... зобов'язані своїм миром і своїм захистом...» Держава є єдиною особою, наділеною владою шляхом взаємного договору між собою великої кількості людей з метою використання всіх їх сил і засобів для їх миру і загального захисту.

Договірна теорія виникнення і сутності держави, розвинута Гоббсом, виключала принцип народного суверенітету, що проголошував народ джерелом і остаточним власником влади. На відміну від радикальних представників теорії суспільного договору (Мільтон в Англії, Руссо у Франції), які підкреслювали пріоритетність народу щодо їх правителів, Гоббс твердо стояв на позиціях відмови підданих від своїх прав (крім права самозахисту) на користь носія верховної влади.

Протосоціологічні погляди епохи Просвітництва

У XVIII ст. продовжують побутувати соціально-утопічні погляди на розвиток суспільства, втілюючись у теоріях утопічного соціалізму Жана Мельє (1664—1729), Мореллі, Леже-Марі Дешан, які своєрідно трактували природне право, заперечували суспільний договір і вважали необхідною народну революцію для зміни існуючого державного устрою.

Тоді лі виникли концепції філософії історії, у лоні яких формувалися теорії про державу, право, суспільство, відображався історичний процес через поєднання аналізу суспільних явищ, подій, фактів історії культури та їх філософське узагальнення у працях Франсуа Пзо (1787—1874), Огюста Т'єррі (1795—1856), Луї П'єра (1797—1877), Томаса Джефферсона (1743—1838), Олександра Гамільтона (1737—1804), Джамбаттіста Віко (1668—1754).

Під впливом ідейної боротьби у Франції у XVIII ст. як ідейний рух формується Просвітництво, представлене у творах видатних французів, письменників, філософів Вольтера (1694—1778), Шарля-Луї Монтеск'є (1689—1755), Дені Дідро (1713—1784), філософа Поля-Анрі Гольбаха (1723—1789), філософа, психолога Клода-Адріана Гельвеція (1715—1771). Ці вчені кри-

тикували деїзм (вчення, згідно з яким Бог є першопричиною світу, але не втручається у процеси і явища, що відбуваються в ньому) і пропонували управлінські інститути, що відображали б інтереси суспільства.

Ш.-Л. Монтеск'є у трактаті «Про дух законів» вів мову про дві гарантії захисту від диктатури і свавілля влади: громадянське суспільство і поділ влади. Він обґрунтовує принцип верховенства права, будучи першим теоретиком концепції правової держави. Монтеск'є формулює поняття волі, тобто права робити все, що дозволено законом. Громадянське суспільство, згідно з його вченням, є четвертим щаблем людської історії після природного стану, родини, суспільства героїчного часу, взаємної ворожнечі людей, що й спричиняє його перетворення на державу — орган насильства для-запобігання ворожнечі між громадянами.

Ш.-Л. Монтеск'є не ототожнює громадянське суспільство з державою, як це робить Т. Гоббс. Відкидаючи раціоналізаторські конструкції утворення держави і не сприймаючи поняття суспільного договору, він розрізняє цивільні й політичні закони. Політичні стають такими завдяки трансформації цивільних законів у державні — такі, що дають людям державну волю, обмежуючи їх волю природну. Цивільні — це закони, не трансформовані у державну волю. У діалектиці цивільних і політичних законів Монтеск'є розглядає суперечливу єдність політичних законів і законів власності (громадянського суспільства). Зникнення однієї зі сторін призведе, за його теорією, або до анархії (при зникненні політичних законів), або до тоталітаризму (при порушенні законів власності, цивільних законів). Закономірності суспільного життя він розкриває через поняття спільного духу нації, на який впливає багато фізичних і моральних чинників. Фізичні чинники — розміри і місце країни, чисельність населення та ін.; моральні — вступають у дію пізніше, з розвитком цивілізації, та об'єднують політичний лад, релігійну свідомість, моральні переконання, норми, звичаї тощо.

Історичний розвиток суспільства, на думку Монтеск'є, є результатом складної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних причин. Він виокремлює три

форми влади у державі: законодавчу, виконавчу і судову, підкреслюючи, що для забезпечення законів і свободи необхідний розподіл влади.

Учення Монтеस्क'є було прогресивнішим порівняно з ученням його попередників і справило відчутний вплив на подальший розвиток соціально-політичної думки, заклавши основу для формування географічного напрямку соціології XIX ст.

Становлення соціології як самостійної наукової дисципліни відбувалося не тільки в координатах теоретичного мислення — філософії історії, філософії держави і права, соціальної філософії. На нього позитивно впливали й емпіричні пошуки, засновані на досліді, вивченні фактів суспільного життя.

Як емпірична дисципліна, соціологія займається збором та аналізом конкретної інформації. Історично першою формою її збору був облік матеріальних і людських ресурсів у масштабах держави, окремого маєтку, міста. Як правило, така необхідність була пов'язана з вирішенням військових і фінансових питань. Так започатковували перші переписи населення, спроби кількісного аналізу соціальних явищ і процесів. Свідчень такої діяльності, починаючи з біблійних часів, чимало. Найдавніший перепис, наприклад, був своєрідним оглядом здатного до війни чоловічого населення. Обов'язком кожного потенційного воїна було принести в певне місце і час військово-знаряддя: каміння, наконечник, стріли. За величиною утвореного ними пагорба судили про воєнну силу держави, здатність вести війну. В Іудеї, Єгипті та інших країнах існував порядок обліку земель, матеріалів, робочої сили, харчових продуктів через обов'язкову звітність службових осіб. Ініціатива збору інформації належала державним установам. Переписи населення та його майна у Давньому Римі здійснювалися з метою визначення соціального, політичного, військового та податкового статусу членів суспільства.

Початок сучасного емпіричного суспільствознавства пов'язують з виходом у 1662 р. в Лондоні праці Джона Граунта «Природні і політичні спостереження, перераховані і зроблені над бюлетенями смертності щодо управління, релігії, торгівлі, зростання, повітря, хвороб і різних змін означеного міста», а також читанням у 1660 р. в університеті німецького міста Гельм-штедта академічного

курсу лекцій, присвячених державній характеристиці різноманітних країн. Читав їх Герман Конрінг. Напряма, який започаткував Граунт, трохи згодом завдяки В. Петті дістав назву «політична арифметика», оскільки зосереджувався на кількісному вимірі держав, за допомогою універсальної форми чисел. Інший напрям («Статистика», або «Державознавство») продовжив традицію словесного опису основних соціальних показників щодо державного устрою конкретної країни, її території, населення, ремесел, торгівлі, звичаїв тощо.

З цих двох джерел походять демографія, економічна географія, частково історія, етнографія, політекономія, емпірична соціологія, теоретична статистика і безліч її підгалузей.

Отже, передісторія емпіричної соціології ХІХ ст. почалася за античних часів і завершилася створенням оригінальних наукових течій «політичної арифметики» та «державознавства».

Протосоціологічний період теоретичної соціології містив багато наукових концепцій, які живили соціологічні знання класичного та сучасного періодів.

2. Становлення й основні етапи історичного розвитку соціології.

Для відповіді на питання про час появи соціології ми повинні спиратися на критерії, висунуті наукознавством. А воно затверджує, що для рішення цього питання, насамперед, необхідно брати до уваги, з якого часу соціологія в якості окремої спеціальної науки почала визнаватися науковим співтовариством.

Щоб зрозуміти особливість будь-якої науки, потрібно чітко зрозуміти такі категорії - **“предмет”** та **“об'єкт”** її дослідження.

Об'єкт науки - це те, на що спрямований дослідницький погляд. Це частина об'єктивного, або суб'єктивного світу. В загальнофілософському розумінні **“об'єкт”** пізнання - потрапляє в коло пізнавальної діяльності людей, причому *це може бути сфера як об'єктивного, так і суб'єктивного світу.*

Об'єкт науки і пізнання — оточуючий нас матеріальний чи нематеріальний світ, реальність, яка існує незалежно від нашого знання (чи незнання) про цю реальність.

Об'єктом соціології є суспільство (як сукупність осіб, що взаємодіють між собою). **Об'єктом соціології** виступає життя суспільства, соціальна реальність, суспільні явища.

Об'єкт соціології збігається з об'єктами інших суспільних наук — історії, етнографії, демографії, права.

Свою відмінність від інших наук СОЦІОЛОГІЯ отримує завдяки власному предмету.

Ядов В. зазначав, що **об'єкт та предмет не збігаються**, тому що **об'єктом** будь-якої науки є те, *на що спрямований процес дослідження*, а **предметна її сфера** — ті сторони, зв'язки, відносини, *складові об'єкта, які підлягають вивченню*.

Предмет науки — це питання про те, що та як вивчати, чому і як навчати в цій сфері знання і де межі компетентності спеціаліста.

В *загальнофілософському розумінні* “предмет” науки це результат абстрагування, який дозволяє досліднику з'ясувати ті сторони, зв'язки, відносини, *складові об'єкта, які підлягають вивченню*.

Предмет науки — це частина об'єкту яка визначається специфікою цієї науки і вивчається цією наукою. Це властивий цій науці кут зору, *це лише певний аспект, кут зору, позиція, з якої даний об'єкт досліджується*.

Предметом соціології є суспільство як цілісна система з її структурними елементами, яка досліджується через поведінку та соціальну взаємодію особистостей, соціальних спільнот і соціальних інститутів.

Термін «соціологія» введений французьким вченим Огюстом Контом (1798—1857 рр.) в праці «Курс позитивної філософії»(1839 р.). **Соціологія** — *вір, латинського societas* — суспільство та *грецького logos* — поняття, вчення.

Як же конкретно обґрунтовує О. Конт необхідність і можливість появи цієї нової науки? У системі О. Конта це обґрунтування здійснюється на основі сформульованого їм **закону про три послідовні стадії** інтелектуального розвитку людини: теологічної, метафізичної і позитивної. На першій, **теологічній стадії**, людина пояснює всі явища на основі релігійних представлень, оперуючи поняттям надприродного. На другій, **метафізичній**

стадії, він відмовляється від апеляції до надприродного і намагається усе пояснити за допомогою абстрактних сутностей, причин і інших філософських абстракцій. Задача другої стадії — критична. Руйнуючи колишні представлення, вона підготовляє третю стадію — **позитивну, чи наукову**. На цій стадії людина перестає оперувати абстрактними сутностями, відмовляється розкривати причини явищ і обмежується спостереженням за явищами і фіксуванням постійних зв'язків, що можуть установлюватися між ними.

Перехід від однієї стадії до іншої в різних науках відбувається послідовно, але не одночасно. І тут діє один принцип — від простого до складного, від вищого до нижчого. Чим простіше об'єкт вивчення, тим швидше там установлюється позитивне знання. Тому позитивне знання спочатку поширюється в математику, фізику, астрономію, хімію, потім у біологію. Соціологія ж — це вершина позитивного знання. Вона спирається у своїх дослідженнях на **«позитивний метод»**. Останній означає опору теоретичного аналізу на сукупність емпіричних даних, зібраних у спостереженні, експериментах і порівняльному дослідженні, даних — надійних, перевірених, не викликаючих сумнівів.

Інший важливий висновок, який привів О. Конта до необхідності формування науки про суспільство, зв'язаний з відкриттям їм **закону поділу і кооперації праці**. Ці фактори мають величезне позитивне значення в історії суспільства. Завдяки їм з'являються соціальні і професійні групи, росте розмаїтість у суспільстві і підвищується матеріальний добробут людей. Але ці ж фактори ведуть до руйнування фундаменту суспільства, оскільки вони націлені на концентрацію багатства й експлуатацію людей, на односторонню професіоналізацію, що спотворює особистість. Соціальні почуття поєднують тільки обличчя однакової професії, змушуючи вороже відноситися до інших. Виникають корпорації і внутрікорпоративна егоїстична мораль, що при відомому потуранні здатні зруйнувати основу суспільства — почуття солідарності і згоди між людьми. Сприяти встановленню **солідарності і згоди** і покликана, на думку О. Конта, соціологія.

О. Конт, у відповідності зі своїми представленнями про розвиток, поділяє соціологію на двох частин: соціальну статистику і соціальну динаміку. **Соціальна статика** вивчає умови і закони функціонування суспільної системи. У цьому розділі контовської соціології розглядаються основні суспільні інститути: родина, держава, релігія з погляду їхніх суспільних функцій, їхньої ролі у встановленні згоди і солідарності. У **соціальній динаміці** О. Конт розвиває теорію суспільного прогресу, вирішальним фактором якого, на його думку, виступає духовний, розумовий розвиток людства.

Як відзначалося вище, соціологія відокремилась у якості самостійної галузі знання внаслідок своєї претензії на наукове дослідження суспільства. Однак в історії соціології ніколи не існувало згоди в тім, який критерій науковості. Один з найбільших істориків соціології Ю. Н. Давидов вважає за необхідне говорити про послідовне виникнення в рамках соціології, принаймні, трьох типів науковості: класичного, некласичного і проміжного, еkleктичного.

Класичний тип науковості, на його думку, був представлений такими видними соціологами, як О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм. Основні принципи класичної методології зводяться до наступного: 1) Соціальні явища підкоряються законам, загальним для всієї дійсності. Немає ніяких специфічних соціальних законів. 2) Тому соціологія повинна будуватися по образі природних «позитивних» наук. 3) Методи соціального дослідження повинні бути такими ж точними, суворими. Усі соціальні явища повинні бути описані кількісно. 4) Найважливішим критерієм науковості є об'єктивність змісту знання. Це значить, що соціологічне знання не повинне містити в собі суб'єктивні враження й умоглядні міркування, але описувати соціальну дійсність, незалежно від нашого до неї відношення. Цей принцип знайшов своє вираження у вимозі «соціологія як наука повинна бути вільна від ціннісних суджень і ідеологій».

Найбільше чітко принципи класичного типу науковості були сформульовані в роботі французького соціолога *Е. Дюркгейма* «Правила соціологічного методу» (1895 р.). Дюркгеймівська соціологія ґрунтується на теорії **соціального факту**. У даній роботі Е. Дюркгейм викладає основні вимоги до соціальних фактів, що дозволили б існувати соціології як науку.

Перше правило полягає в тому, щоб «розглядати соціальні факти як речі». Це означає, що: а) соціальні факти зовнішні для індивідів; б) соціальні факти можуть бути об'єктами в тому змісті, що вони матеріальні, суворо спостерігаємі і безособові; в) установлені між двома чи безліччю соціальних фактів відносини причинності допомагають формулювати постійні закони функціонування суспільства.

Друге правило полягає в тому, щоб «систематично відмежовуватися від всіх уроджених ідей». Це означає, що: а) соціологія насамперед повинна порвати свої зв'язки з всякими ідеологіями й особистісними пристрастями; б) вона також повинна звільнитися від усіх забобонів, якими володіють індивіди у відношенні соціальних фактів.

Третє правило складається у визнанні примата (першості, пріоритету) цілого над складовими її частинами. Це означає визнання того, що: а) джерело соціальних фактів знаходиться в суспільстві, а не в мисленні і поведінці індивідів; б) суспільство є автономна система, керована своїми власними законами, незвідними до свідомості або дії кожного індивіда.

Отже, соціологія, на думку Е. Дюркгейма, ґрунтується на пізнанні соціальних фактів. Соціальний факт специфічний. Він породжений об'єднаними діями індивідів, але якісно відрізняється за своєю природою від того, що відбувається на рівні індивідуальних пізнань тому, що в нього інша підстава, інший субстрат — колективна свідомість. Для того, щоб виник соціальний факт, вказує Дюркгейм, необхідно, щоб хочаб кілька індивідів об'єднали свої дії і щоб ця комбінація породила якийсь новий результат. А оскільки цей синтез відбувається поза свідомістю діючих індивідів (тому що він утвориться з взаємодії безлічі свідомостей), то він незмінно має як наслідок закріплення, установлення поза індивідуальною свідомістю яких-небудь зразків поведіння, способів дій, цінностей і т.ін., що існують об'єктивно. **Визнання об'єктивної реальності соціальних фактів** є центральним пунктом соціологічного методу, за Дюркгеймом.

Некласичний тип науковості соціології розроблений німецькими мислителями Г. Зіммелем (1858—1918) і М. Вебером (1864—1920). В основі

цієї методології лежить уявлення про принципову протилежність законів природи і суспільства і, отже, визнання необхідності існування двох типів наукового знання: наук про природу (природознавства) і наук про культуру (гуманітарного знання). Соціологія ж, на їхню думку, це прикордонна наука, і тому вона повинна запозичити в природознавства і гуманітарних наук усе краще. У природознавства соціологія запозичає прихильність до точних фактів і причинно-наслідкове пояснення дійсності. У гуманітарних наук — **метод розуміння і віднесення до цінностей**.

Таке трактування взаємодії соціології й інших наук впливає з їхнього розуміння предмета соціології. М. Зіммель і М. Вебер відкидали як предмет соціологічного знання такі поняття, як «суспільство», «народ», «людство», «колективне» і т.д. Вони вважали, що предметом дослідження соціолога може бути тільки індивід, оскільки саме він має свідомість, мотивацією своїх дій і раціональну поведінку. М. Зіммель і М. Вебер підкреслювали важливість розуміння соціологом суб'єктивного змісту, що вкладається в дію самим діючим індивідом. На їхню думку, спостерігаючи ланцюжок реальних дій людей, соціолог повинний сконструювати їхнє пояснення на основі розуміння внутрішніх мотивів цих дій. І тут йому допоможе знання того, що в подібних ситуаціях більшість людей надходить однаковим чином, керується аналогічними мотивами. Виходячи зі свого уявлення про предмет соціології і її місці серед інших наук М. Зіммель і М. Вебер формулюють ряд методологічних принципів, на які, на їхню думку, спирається соціологічне знання:

1) Вимога усунення з наукового світогляду уявлення про об'єктивність змісту наших знань. Умовою перетворення соціального знання в дійсну науку є те, що воно не повинне видавати свої поняття і схеми за відображення вираження самої дійсності та її законів. Соціальна наука зобов'язана виходити з визнання **принципового розходження** між соціальною теорією і дійсністю. 2) Тому соціологія не повинна претендувати на щось більше, ніж з'ясування причин тих чи інших подій, що здійснилися, утримуючись від так званих «наукових прогнозів».

Суворе дотримання цих двох правил може створити враження, що соціологічна теорія не має об'єктивного, загальнозначущого змісту, а є плодом суб'єктивної сваволі. Щоб зняти це враження, Г. Зіммель і М. Вебер затверджують:

3) Соціологічні теорії і поняття не є результатом інтелектуальної сваволі, тому що сама інтелектуальна діяльність підкоряється цілком визначеним соціальним прийомам і, насамперед, правилам формальної логіки і загальнолюдських цінностей.

4) Соціолог повинний знати, що в основі механізму його інтелектуальної діяльності лежить віднесення всього різноманіття емпіричних даних до цих загальнолюдських цінностей, що задають загальний напрямок усьому людському мисленню. «Віднесення до цінностей кладе край індивідуальній сваволі», — писав М. Вебер.

М. Вебер розрізняє поняття «ціннісні судження» і «віднесення до цінностей». **Ціннісні судження** завжди особисте і суб'єктивне. Це яке-небудь твердження, що зв'язане з моральною, політичною чи будь-якою іншою оцінкою. Наприклад, висловлення: «Віра в бога — це неминуща якість людського існування». **Віднесення до цінності** — це процедура і добору, і організації емпіричного матеріалу. У приведеному вище прикладі ця процедура може означати збір фактів для вивчення взаємодії релігії і різних сфер суспільного й особистого життя людини, добір і класифікацію цих фактів, їхнє узагальнення й інші процедури. У чому необхідність цього принципу віднесення до цінностей? А в тім, що вчений-соціолог у пізнанні зіштовхується з величезним різноманіттям фактів, і для добору й аналізу цих фактів він повинний виходити з якоїсь установки, що і формулюється їм як цінність.

Але виникає питання: відкіля ж беруться ці ціннісні переваги? М. Вебер відповідає так:

5) Зміна ціннісних переваг соціолога визначається **«інтересом епохи»**, тобто соціально-історичними обставинами, у яких він діє.

Які ж інструменти пізнання, через які реалізуються основні принципи «розуміючої соціології»? У Г. Зіммеля таким інструментом служить , фіксуча в

соціальному явищі самі стійкі, універсальні риси, а не емпіричне різноманіття соціальних фактів. Г. Зіммель вважав, що над світом конкретного буття піднімається **світ ідеальних цінностей**. Цей світ цінностей існує за своїми власними законами, відмінним від законів матеріального світу. Метою соціології є вивчення самих цінностей, як **чистих форм**. Соціологія повинна прагнути ізолювати бажання, переживання і мотиви як психологічні аспекти від їхнього об'єктивного змісту, відокремити ціннісну сферу як область ідеального і на основі цього побудувати у виді взаємовідношення чистих форм деяку геометрію соціального світу. Таким чином, у навчанні Г. Зіммеля **чиста форма** — це відношення між індивідами, розглянутими окремо від тих об'єктів, що виступають об'єктами їхніх бажань, прагнень і інших психологічних актів. Формально-геометричний метод Г. Зіммеля дозволяє виділити суспільство взагалі, інститути взагалі і побудувати таку систему, у якій соціологічне знання звільнялося б від суб'єктивної сваволі і моралізаторських оцінних суджень.

Головним інструментом пізнання в М. Вебера виступають **«ідеальні типи»**. «Ідеальні типи», за Вебером, не мають емпіричних прообразів у самій реальності і не відбивають її, а являють собою розумові логічні конструкції, створювані дослідником. Ці конструкції формуються за допомогою виділення окремих рис реальності, що вважаються дослідником найбільш типовими. **«Ідеальний тип»,** — писав Вебер, — це «картина однорідного мислення, що існує в уяві вчених і призначена для розгляду очевидних, найбільш «типових соціальних фактів». Ідеальні типи — це граничні поняття, які використовуються в пізнанні як масштаб для співвідношення і порівняння з ними соціальної історичної реальності. За Вебером, усі соціальні факти розуміються соціальними типами. Вебер запропонував типологію соціальних дій, типів держави і раціональності. Він оперує такими ідеальними типами, як «капіталізм», «бюрократизм», «релігія» і т.д.

Яку ж основну задачу вирішують ідеальні типи? М. Вебер вважає, що головна мета соціології — зробити максимально зрозумілим те, що не було таким у самій реальності, виявити зміст того, що було пережито, навіть якщо цей зміст самими людьми не був усвідомлений. Ідеальні типи і дозволяють

зробити цей історичний чи соціальний матеріал більш осмисленим, чим він був у самому досвіді реального життя.

Еклектичний тип науковості , своєрідний синтез класичного і некласичного типу науковості в області соціології, являє собою матеріалістичне навчання про суспільство К. Маркса (1818-1883), Ф. Енгельса (1820 - 1895) і їхніх послідовників.

При створенні цього навчання К. Маркс і Ф. Енгельс виходили з натуралістичних настанов позитивізму, що вимагали розглядати соціальні явища як факти і будувати суспільствознавство за зразком природничих наук, з характерним для них причинно-наслідковим поясненням фактів.

Які ж найбільш важливі принципи матеріалістичного навчання про суспільство?

1) Одним з найважливіших принципів історичного матеріалізму є визнання закономірності суспільного розвитку. Ф. Енгельс серед найголовніших досягнень К. Маркса відзначав: «Подібно тому, як Дарвін відкрив закон розвитку органічного світу, Маркс відкрив закон розвитку людської історії». (Маркс К., Енгельс Ф. Соч. Т. 19. С. 325). Визнання закономірності означає визнання дії в суспільстві загальних, стійких, повторюваних, істотних зв'язків і відносин між процесами і явищами.

2) Визнання закономірності в матеріалістичній концепції історії тісно зв'язано з **принципом детермінізму**, тобто визнанням існування причинно-наслідкових зв'язків і залежностей. К. Маркс і Ф. Енгельс вважали за необхідне з усього різноманіття природних структур, зв'язків і відносин виділити головні, визначальні. Таким, на їхню думку, є спосіб виробництва матеріальних благ, що складає з продуктивних сил і виробничих відносин. Визнання причинної обумовленості, що визначає вплив на громадське життя способу виробництва, є іншим найважливішим положенням марксистського навчання про суспільство. У роботі *«До критики політичної економії»* К. Маркс писав: «Виробництво безпосередньо матеріальних засобів до життя і тим самим кожна ступінь економіки народу й епохи утворює основу, з якої розвиваються державні установи, правові погляди, мистецтво і навіть релігійні представлення людей, з

яких вони тому повинні бути пояснені, а не навпаки, як це робилося дотепер» (Марксе К., Енгельс Ф. Соч. Т. 13.6-7)

3) Третім важливим принципом матеріалістичного навчання про суспільство є твердження про його поступальний прогресивний розвиток. Принцип прогресу реалізується в марксизмі через навчання про суспільно-економічні формації як про основні структури громадського життя. Суспільно-економічна формація, по визначенню К. Маркса, являє собою *«суспільство, що знаходиться на визначеному ступені історичного розвитку суспільства зі своєрідним відмітним характером»*. (Там же. Т. 6. с. 442). Поняття «формація» К. Маркс запозичав із сучасного йому природознавства. Основу економічної формації складає той чи інший **спосіб виробництва**, що характеризується визначеним рівнем і характером розвитку **виробничих сил** і відповідними цьому рівню і характеру **виробничими відносинами**. Сукупність виробничих відносин утворює основу суспільства, його **базис**, над яким надбудовуються державні, правові, політичні відносини й установи, яким, у свою чергу, відповідають визначені форми суспільної свідомості.

К. Маркс і Ф. Енгельс представляли розвиток суспільства як поступальний процес, який характеризується послідовним переходом від нижчих суспільно-економічних формацій до вищих: від первісно-общинної до рабовласницького, потім до феодальної, капіталістичної і комуністичної.

4) Застосування до аналізу суспільства загальнонаукового критерію закономірності і причинної обумовленості в розвитку погоджується в марксизмі з визнанням своєрідності розвитку суспільних процесів. Це ув'язування знайшло своє яскраве вираження в концепції розвитку суспільства як **природно-історичного процесу**. Природно-історичний процес настільки ж закономірний, необхідний і об'єктивний, як і природні процеси. Він не тільки залежить від волі і свідомості людей, але і визначає їхню волю і свідомість. Але в той же час, на відміну від процесів природи, де діють сліпі і стихійні сили, природничоісторичний процес являє собою результат діяльності людей. У суспільстві ніщо не відбувається інакше, як проходячи через свідомість людей.

У зв'язку з цим у марксистській соціології велика увага приділяється вивченню діалектики об'єктивної закономірності і свідомої діяльності людей.

5) Усе вищевикладене показує, що марксистська соціологія знаходиться в руслі традиційного типу науковості і націлена на визнання об'єктивності наукових знань про суспільство, але в ній існує і протилежна тенденція, що орієнтується на те, що в Г. Зіммеля й у М. Вебера називається принципом віднесення до цінності, тобто узгодження емпіричних даних і теоретичних висновків «з історичним інтересом епохи», під яким розумілися винятково інтереси пролетаріату. Цей підхід трансформувалася у В. І. Леніна в **принцип партійності**. Відповідно до цього принципу соціологічне дослідження, будь-яка теорія громадського життя несуть у собі відбиток соціально-класових позицій її авторів. Пропонувалася така логіка міркувань: учений-суспільствознавець діє у визначених умовах і не може бути вільним від них. Ці умови накладають відповідний відбиток на його дослідження. Вчений-суспільствознавець належить до визначеної соціально-класової групи, і він не може ігнорувати соціально-класові інтереси. У звичайних випадках (найчастіше, коли він дотримує консервативних переконань) він відбиває інтереси того класу, до якого сам належить. В інших випадках (коли розвиває революційні концепції) він залишає позиції свого класу і виражає класові інтереси передових суспільних сил.

Залежно від того що висували соціологи на попередній план формувалися певні натуралістичні школи в соціології. В позитивістській соціології сформувалися цілий ряд шкіл і напрямків.

Географічна школа. Вона охоплювала натуралістичні вчення, які головну роль у розвитку суспільств, народів відводили їх географічному положенню і природним умовам. Розгорнуту соціологічну систему в руслі географічної школи створив англійський історик Томас Бокль(1821—1862), який обґрунтовував механічний географічний детермінізм, проповідував майже повну зумовленість діяльності людини природним середовищем.

Школа німецької геополітики. Найяскравіший її представник — Карл Хаусхофер (1869—1946). Визначальними вважала суто природні

причини, географічне детерміновані тенденції політичного розвитку та експансії держав-організмів.

Расово-антропологічна школа. Її представники інтерпретували суспільний розвиток у поняттях спадковості, «расового добору», боротьби «вищих» і «нижчих» рас. Зародження її пов'язане з іменем Жозефа-Артюра де Гобіно (1816—1882), французького філософа, письменника, дипломата, одного із засновників ідеології расизму.

Органічна школа. Розглядала суспільство як живий організм, а соціальну диференціацію суспільства — аналогічно до розподілу функцій між різними органами.

Скажімо, німецький соціолог Альберт Шеффле (1831—1903) економічне життя суспільства ототожнював з обміном речовин в організмі.

Соціал-дарвіністська школа. Започаткована наприкінці XIX ст., спиралась на вчення Г. Спенсера, зводячи закономірності розвитку людського суспільства до закономірностей біологічної еволюції і принципів природного добору, боротьби за існування і виживання найбільш пристосованих організмів. Відповідні детермінантні чинники застосовувались і щодо суспільного життя. Найвідомішим представником цієї школи вважають польсько-австрійського соціолога Людвіга Гумпловича (1838—1909).

Спроби звести соціальне до біологічного, властиві позитивістській соціології, виявлялись неспроможними. А наприкінці XIX ст. призвели до кризи біологонатуралістичних теорій, посилення психологічних тенденцій у соціології. Соціологи, незадоволені примітивними біоорганічними аналогіями, виявляли зростаючий інтерес до проблем мотивації та психологічних механізмів соціальної поведінки. З іншого боку, зародження експериментальної психології та її інституціалізація як самостійної дисципліни високо піднесли її науковий престиж, сприяли «експансії» психологізму в інші галузі знань. Внаслідок злиття цих двох зустрічних рухів і склався ще один напрям у соціології — *психологічний*.

Психологічна соціологія не була єдиним цілим. Основне, на чому вона трималася, — прагнення зводити соціальне до психологічного. Але ці спроби реалізовувалися не однаково, та й розуміння психологічного було різним.

«У психологічній соціології помітними є такі концепції:

- психологічний еволюціонізм;
- інстинктивізм;
- «психологія народів» (тісно пов'язана з етнографією);
- інтеракціонізм.

Психологічне тлумачення соціальних процесів не вимагало негайного розриву з ідеями біолого-еволюційної школи. Спочатку йшлося про доповнення еволюціоністської схеми вивченням психологічних механізмів розвитку і функціонування суспільства. Найбільшого поширення психолого-еволюціоністська соціологія, пов'язана з позитивістською традицією, набула в США.

3. Соціологія другої половини ХХ століття.

Сучасна Західна соціологія представлена різноманітністю шкіл і течій, які розвиваються за багатьма напрямками.

Функціоналізм

Один з головних напрямів американської соціології після Другої світової війни. Вперше ідеї щодо функціонального принципу осмислення суспільства були висловлені у працях О. Конта і Г. Спенсера. Так, соціальна статика Конта спиралася на положення, за яким інститути, вірування, моральні цінності суспільства взаємопов'язані і становлять одне ціле. Пояснити будь-яке явище можна, описавши закон його співіснування з іншими явищами. Спенсер використовував спеціальні аналогії між процесами в людському організмі й суспільстві. Соціологія Е. Дюркгейма ґрунтувалася на визнанні того, що суспільство володіє власною, незалежною від людей реальністю; що це не просто ідеальне буття, а система активних сил, «друга природа»; що пояснення соціального життя треба шукати у властивостях самого суспільства.

Функціональні аспекти розвитку суспільства, соціальних явищ розробляли англійський соціолог

Альфред-Реджинальд Радкліфф-Браун (1881-1955) та американець польського походження Броніслав-Каспер Малиновський (1884 -1942). Цікаву систему пояснення суспільства з функціональних позицій виробили американські соціологи Толкотт Парсонс (1902 - 1979) і Роберт Мертон (нар. у 1910 р.). Головне завдання соціології, на їх думку, полягає у вивченні; механізмів і структур, які забезпечують сталість соціальної системи.

Функціоналізм часто ототожнювали зі структурним аналізом. Тому в соціологічній літературі вони: постають як єдина структурно-функціональна теорія або як окремі функціоналістичні та структуралістичні концепції. Але між структурно-функціональним аналізом як теорією і як методом соціального дослідження існують суттєві відмінності.

Структурно-функціональний аналіз як теорія суспільства

Т. Парсонс вважав одним з ключових завдань соціології аналіз суспільства як системи функціонально взаємопов'язаних змінних. На практиці це означало, що аналіз будь-якого соціального процесу — це частина дослідження певної системи з усталеними межами. Систему Парсонс розумів як сталий комплекс повторюваних і взаємопов'язаних дій (теорія соціальної дії), а потреби особистості — як змінні у соціальній системі.

Т. Парсонс та інші дослідники намагалися не тільки виробити правила функціонування будь-якої системи, а й визначити сукупність необхідних умов або , «функціональних передумов» для всіх соціальних систем. Ці універсальні умови стосувалися не тільки соціальної системи, а й її складових. Кожна соціальна система має задовольняти певні потреби своїх елементів, забезпечуючи їх виживання. Вона повинна володіти і певними способами розподілу матеріальних ресурсів. Крім того, система має виробити певний процес соціалізації людей, даючи їм змогу сформувати або суб'єктивні мотивації підпорядкування конкретним нормам, або певну загальну потребу такого підпорядкування. Водночас кожна система повинна мати певну організацію видів діяльності та інституційні засоби, щоб успішно протидіяти порушенням цієї організації, вдаючись до примусу або переконання. І нарешті, суспільні інститути мають бути відносно сумісні один з одним.

У кожному суспільстві, крім соціальних норм, існують властиві тільки йому цінності. За відсутності таких цінностей малоймовірно, що окремі особи зможуть успішно використати потреби підпорядкування нормам. Фундаментальні цінності мають стати частиною особистості.

Теоретичну схему Парсонса об'єднує та організовує проблема соціального порядку. Поняття «соціальний порядок» охоплює існування певних обмежень, заборон, контролю в суспільному житті, а також певних взаємин у ньому: наявність елемента передбачуваності й повторюваності (люди можуть діяти тільки в тому разі, коли знають, чого чекати один від одного); більш-менш тривалу сталість у збереженні форм соціального життя. Різні аспекти соціального порядку відображені у багатьох поняттях, основні з яких — «система» і «структура». Вони вживаються як щодо емпіричних об'єктів і відношень, так і щодо абстрактних об'єктів.

Поняття «структура» охоплює сталі елементи будови соціальної системи, відносно незалежні від незначних і короткочасних коливань у відносинах системи із зовнішнім оточенням. У зв'язку зі змінюваністю цих відносин вводиться система динамічних процесів і механізмів між вимогами, що впливають з умов сталості структури, і вимогами даної зовнішньої ситуації. Цей динамічний аспект бере на себе функціональну частину аналізу. На найзагальнішому абстрактному рівні соціальний порядок у Парсонса є продуктом двох процесів: тенденції соціальної системи до самозбереження і тенденції до збереження певних меж постійності щодо середовища (гомеостатична рівновага). Дії в середовищі системи, яка складається з багатьох підсистем, аналізуються на основі функціональних передумов, вимог щодо її вживання і рівноваги системи. Види діяльності всередині системи постають як наслідок її структурних реакцій на вимоги, що виявляють її зв'язок із середовищем. Тому при аналізі соціальної системи важливо досліджувати її взаємообмін з іншими системами. А різні елементи системи, за Парсонсом, є похідними від умов соціальної дії та взаємодії.

Т. Парсонс вважав, що будь-яка соціальна система повинна забезпечувати:

- 1) раціональну організацію і розподіл своїх матеріальних (природних), людських (персонал) і культурних ресурсів для досягнення своїх цілей;
- 2) визначення основних цілей і підтримання процесу їх досягнення;
- 3) збереження солідарності (проблема інтеграції);
- 4) підтримання мотивації індивідів при виконанні ними соціальних ролей і усунення прихованих напружень у системі особистісної мотивації.

Другу і третю вимоги висуває культурна система, головним завданням якої є легітимізація нормативного порядку соціальної системи. Проблема визначення основних цілей та їх досягнення задовольняється політичною практикою. Проблему інтеграції допомагає вирішити релігійна діяльність або її функціональні альтернативи — різні секулярні (світські) ідеології тощо.

Четверту проблему вирішує сім'я, яка здійснює первинну соціалізацію, «вбудовуючи» в особистісну структуру людини вимоги соціальної системи і підтримуючи емоційну задоволеність своїх членів. Усі чотири функціональні вимоги мають сенс тільки в сукупності, структурній взаємопов'язаності.

Структурно-функціональний аналіз як метод соціального дослідження докладно описаний Р. Мертоном. У парадигмі (системі форм) структурно-функціонального аналізу сформульовані такі основні поняття:

- «функції» — наслідки діяльності, що сприяють адаптації системи;
- «дисфункції» — несприятливі наслідки;
- «явні функції» — усвідомлені наслідки;
- «латентні функції*» — неусвідомлені наслідки;
- «функціональні вимоги» — вимоги, виконання яких необхідне для нормальної життєдіяльності системи;
- «функціональні альтернативи» — еквівалентні структури, здатні виконувати однакові функції.

У структурно-функціональному аналізі розрізняють два основних підходи:

- структурний, що здійснюється від аналізу різних структур до виявлення виконуваних ним функцій;

— функціональний, який застосовується за умов формування певної сукупності функціональних вимог і наявності структур, що здійснюють ці функції.

У західній соціології структурно-функціональний аналіз набув найбільшого поширення в соціології політики, соціології злочинності, соціології сім'ї, вивченні соціальної стратифікації. Наприкінці 50—60-х років функціональний підхід зазнав критики за застосування біологічних понять до соціальних систем, де вони втрачають однозначність; за позаісторичний (статичний) розгляд суспільства; за надто абстрактний категоріальний апарат. Опоненти також відзначали нездатність функціонального аналізу адекватно описати і проаналізувати конфлікти. Згодом теоретичні підходи структурно-функціонального аналізу синтезувалися з іншими соціологічними течіями.

Теорії соціального конфлікту

Представляють різноманітні концепції, які визнають конфлікт одним з найважливіших чинників соціального розвитку. Оформилися вони у зв'язку з критикою структурно-функціонального аналізу. Авторитетними щодо вивчення проблем соціального конфлікту вважаються праці К. Маркса і Г. Зіммеля.

Прихильники теорій соціального конфлікту не згодні з твердженнями, що нерівність — природний спосіб забезпечення виживання суспільства. Вони не тільки вказують на недоліки теорій функціоналізму (хіба справедливо, наприклад, що торговець жуйкою заробляє більше, ніж люди, які навчають його дітей?), але й стверджують, що функціоналізм — не більше, ніж спроба виправдати статус. На їх думку, нерівність є результатом становища, за якого люди, які контролюють суспільні цінності (багатство і владу), мають змогу здобувати для себе вигоди.

Американський соціолог Л. Козер (нар. у 1913 р.) вважає, що в кожному суспільстві існують певні елементи напруження і потенційного соціального конфлікту, який є найважливішим компонентом соціальної взаємодії і сприяє руйнуванню чи зміцненню соціальних зв'язків. Якщо у ригідних (закритих) суспільствах соціальні конфлікти поділяють суспільство на дві «ворожі» групи або два «ворожі» класи, підривають основи колективної «злагоди», загрожують

руйнуванням соціальних зв'язків і суспільної системи через революційне насильство, то у «плюралістичних» (відкритих) суспільствах вони знаходять своє вирішення, а соціальні інститути оберігають суспільну злагоду. Цінність конфліктів полягає в тому, що вони запобігають окостенінню соціальної системи, відкривають шлях інноваціям, тобто впровадженню нових форм організації праці та управління, що охоплюють не тільки окремі підприємства, а й їх сукупність, галузі.

Німецький соціолог Ральф Дарендорф (нар. у 1929 р.), називаючи свою соціологічну концепцію «теорією конфлікту», протиставляє її як марксистській теорії класів, так і концепціям соціальної злагоди. Соціальний конфлікт він вважає наслідком опору відносинам панування і підкорення. Придушення соціального конфлікту, за Дарендорфом, призводить до його загострення, а «раціональна регуляція» — до «контрольованої еволюції». Хоча причини для конфліктів завжди існують, ліберальне суспільство може владнати їх на рівні конкуренції між індивідами, групами, класами.

Теорії соціального конфлікту, визнаючи конфлікт одним з головних рушіїв соціального прогресу, одночасно розглядають явища, які характеризуються поняттями «злагода», «стабільність», «порядок», «спокій». При цьому злагода вважається нормальним станом суспільства, конфлікт — тимчасовим.

Теорія соціального обміну

Теорія соціального обміну, фундатором якої вважають американського соціолога, соціального психолога Джорджа Хоманса (1910—1989), втілює спроби встановити зв'язки між макро- і мікрорівнями соціальної реальності. Представники цієї концепції розглядають, обмін різними видами діяльності як фундаментальну основу суспільних відносин, на якій формуються певні структурні утворення (влада, статус, престиж, конформізм та ін.)- Варіанти теорій соціального обміну набули поширення у соціології, соціальній психології, політології, економіці.

Згідно з цією теорією люди взаємодіють між собою на основі аналізу власного досвіду, потенційних винагород і покарань. Існують дві пере у мов й

теорії соціального обміну. Перша виходить з припущення, що у поведінці людини переважає раціональне начало, яке націлює її на одержання певних вигод (гроші, товари, послуги, престиж, повага, успіх, дружба, кохання та ін.). Типи вигод концептуалізуються по-різному: «*цінність*» — у соціології; «*корисність*» — в економіці; «*нагорода*», «*плата*» — у соціальній психології.

Друга розкриває зміст назви цієї концепції: процес соціальної взаємодії тлумачиться як постійний обмін між людьми різними вигодами. «Обмінні угоди» розглядаються як елементарні акти, з яких складається фундаментальний рівень суспільного життя, а дедалі складніші структурні утворення (соціальні інститути та організації) вважаються такими, що виростають з обмінних відносин.

Концепції соціального обміну часто конвергують з іншими методологічними концепціями емпіричної соціології — аналізом соціальних мереж, теорією ролей та ін.

Психоаналітичні теорії

Поштовх до розвитку психоаналітичних теорій дало психологічне вчення відомого австрійця Зигмунда Фрейда (1856—1939), який висунув гіпотезу про домінуючу роль у людському житті несвідомих імпульсів, переважно сексуального характеру. Але між соціальною доктриною Фрейда і психоаналізом як конкретним методом вивчення неусвідомлених психічних процесів існує суттєва відмінність.

Згідно з Фрейдом проблема розв'язання сексуальних колізій має вирішальне значення не тільки в індивідуальному розвитку, а й в історичному процесі. В основі соціокультурної, художньої та інших видів людської діяльності лежить сублімація (перетворення, переключення) сексуальної енергії.

Теорія міжособистісного спілкування Фрейда заснована на переконанні, що в процесі взаємодії людей відтворюється їх дитячий досвід. Будучи дорослими, вони застосовують у різних життєвих ситуаціях поняття, засвоєні у ранньому дитинстві. Схильність з повагою ставитися до особистості, наділеної владою, наприклад до керівника, зумовлена тим, що він нагадує когось із

батьків. Фрейд вважав, що люди належать до різних соціальних груп і залишаються у них здебільшого тому, що переживають почуття відданості та покірності лідерам груп. Він пояснював це не якимись особливими якостями лідерів, а швидше ототожненням їх з могутніми, богоподібними особистостями, яких у дитинстві уособлювали батьки.

Помітною постаттю в соціології ХХ ст. став німецько-американський соціолог і психолог Еріх Фромм (1900—1980). Спочатку він розробляв теорію фрейдистського напрямку, співпрацював з ученими франкфуртської школи, так званими неомарксистами М. Хоркхаймером, Г. Маркузе та ін. Тому Е. Фромма часто вважають неофрейдистом або неомарксистом. Насправді у 50—80-х роках він створив оригінальну соціологічну теорію, використовуючи і критично оцінюючи при цьому різні соціологічні течії.

Символічний інтеракціонізм

Його головною особливістю є аналіз соціальних взаємодій на основі символічного змісту, який вкладають у свої-конкретні дії люди. Б межах цієї теорії важливими є значення символів як необхідних засобів соціальних взаємодій. Причому велика увага приділяється головному символічному засобу взаємодії — мові. Соціальний символ, що має риси знакової структури, є необхідним елементом виконання соціальної ролі, без якої взаємодія неможлива. За соціальним символом приховується зіставлення індивідом своїх дій із соціальними нормами і зразками поведінки. Пізнавши соціальні символи як знаки взаємодії, можна вивчати її особливості.

Засновник символічного інтеракціонізму — американський соціолог Джордж-Герберт Мід (1863—1934), хоча сам термін був запроваджений у науковий обіг його учнем — Гербертом Блумером (1900—1978). Дж.-Г. Мід вважав, що соціальний світ людини і людства формується в результаті процесів соціальних взаємодій, в яких вирішальну роль відіграє «символічне оточення» завдяки двом своїм головним засобам — жестам і мові. Соціальне життя залежить від здатності людини уявляти себе в інших соціальних ролях, а Це залежить від здатності до внутрішнього діалогу.

Послідовники Дж.-Г. Міда — Г. Блумер, Т. Шибутані, Т. Партленд та інші — представляють дві школи символічного інтеракціонізму — чиказьку та айовську. Прихильники першої, вивчаючи взаємодію, роблять акценти на процесуальній його стороні, представники іншої — на стабільних символічних структурах. Соціальний процес розглядається соціологами як і вироблення і зміна соціальних значень, які не мають суворої причинної зумовленості, залежні більше від і суб'єктів взаємодії, ніж від об'єктивних причин.

Із символічним інтеракціонізмом пов'язаний так званий соціодраматичний підхід, який тлумачить і соціальне життя як реалізацію «драматичної» метафори (переносного значення), аналізує взаємодію у таких термінах: «актор», «маска», «сцена», «сценарій» тощо.

Феноменологічна соціологія

Її вважають різновидом «розуміючої соціології», бо вона розглядає суспільство як явище, створене і постійно відтворюване у духовній взаємодії індивідів (міжіндивідуальній комунікації). Основоположник феноменологічної соціології — австрійський соціолог Альфред Шюц (1899—1959).

Її прихильники, звинувачуючи позитивізм і натуралізм у відчуженні, упредметнюванні соціальних явищ, намагаються теоретично осмислити соціальний світ у його суто людському бутті, співвідношенні з уявленнями, ідеями, цілями, мотивами практично діючих соціальних індивідів. Однак феноменологічна методологія не пристосована до аналізу об'єктивних предметно-діяльних процесів, тому призводить до підміни об'єктивності явищ, що трактуються, феноменологічною суб'єктивністю. Внаслідок цього соціальне життя відображене у феноменологічній соціології, втрачає об'єктивний характер, зводиться до уявлень про суспільство, взаємодії і взаємовпливу цих уявлень у свідомості індивідів. Феноменологічна соціологія дедалі більше інтегрується у традиційні напрями, школи, привносячи туди вміння сприймати і концептуалізувати суб'єктивні чинники об'єктивних соціальних процесів.

Неомарксизм

Засновники неомарксизму — Дьордь Лукач (1885—1971) (Угорщина) і Антоніо Грамші (1891—1937) (Італія), їхні теоретичні розробки започаткували

«діалектико-гуманістичний» напрям у марксистській думці. До нього, що переважно апелює до ранніх праць К. Маркса, належать теоретики франкфуртської школи (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Ю. Хабермас), пов'язані з цією школою фрейдомарксистки (В. Райх, Г. Маркузе, Е. Фромм), марксистки-екзистенціалісти (Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понті) та ін.

Присутній у неомарксизмі й інший напрям, представлений марксистами-соцієнтами (Л. Альтюссер, Л. Коен, Д. Ельстер, Д. Ремер). Його прихильники прагнуть переформулювати категорії історичного матеріалізму на основі методів соціологічної науки: структурно-функціонального підходу, структурації тощо.

Ще одна група неомарксистів орієнтується на дослідження проблем «третього світу», аналіз капіталізму як світової системи, вивчення питань фемінізму тощо. У 60-ті роки неомарксизм виступив і як особлива соціологічна тенденція, критично протиставлена офіційній соціології (Р. Мілс, Н. Бірнбаум, А. Гоулд-нер та ін).

Сучасні неомарксистки уточнюють і марксистське тлумачення матеріальних джерел соціально-політичних криз у суспільстві, розуміння способів їх подолання. Ю. Хабермас, наприклад, вважає, що зростання ролі держави в регулюванні економічних процесів, плануванні виробництва й розподілі матеріальних благ істотно змінило економічні закономірності розвитку капіталізму, позбавило його колишніх гострих економічних криз.

Західні вчені неодноразово передбачали неминучий крах доктрини Маркса, яка часто відроджувалася в оновленому вигляді. Лише за останні роки популярність марксизму на Заході мала декілька злетів. Остання за часом модифікація пов'язана зі спробами вирішення нових проблем постіндустріального та інформаційного суспільства.

Література:

1. Арон А. Этапы развития социологической мысли. - М.: Высш. шк., 1992.- 115 с.

2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. // Избр. произв. - М.: Наука, 1990. – 198 с.
3. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, назначение. - М.: Высш. шк., 1995. – 272 с.
4. Иванов В.Г., Сарно А.А. Практикум по социологии. - М.: Наука, 1994. – 167 с.
5. Кравченко А.И. Социология: Учеб. для вузов. – М.: Логос, Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 386 с.
6. Новиков С.С. История развития социологии в России: Учеб. пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 291 с.
7. Піча В.М. Соціологія: загальний курс. – К.: Каравела, 2000. – 210 с.
8. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К.: Наук. думка, 1995. – 189 с.
9. Соціологічна думка України: навчальний посібник. - К.: Заповіт, 1996. – 234 с.
10. Тернер Д. Структура социологической теории. - М.: Норма - Инфра, 1985. – 192 с.

Питання для самоперевірки:

1. *Що вивчає соціологія?*
2. *Назвіть відмінності об'єкта і предмета вивчення соціології.*
3. *Охарактеризуйте структуру соціологічного знання.*
4. *Якими методами вивчення користується соціологія*
5. *У чому полягає сутність основних функцій соціології?*
6. *Що таке протосоціологія?*
7. *Що сприяло виникненню соціології як окремої науки?*
8. *Чому О. Конта вважають фундатором соціології?*
9. *Суть методу «соціологізму» Е. Дюркгейма.*
10. *Що таке «розуміюча соціологія» М. Вебера?*
11. *Назвіть і охарактеризуйте внесок у розвиток соціологічної науки американських учених.*

12. У чому полягають особливості початкового етапу становлення української соціології?

Обзорна лекція 2: Теорія розвитку суспільства. Людський фактор в суспільному розвитку.

План

1. Теорії походження суспільства. Структура і основні компоненти суспільства.
2. . Людина – як соціальне явище. Соціальне життя та специфіка суб'єктів соціального життя .

1. Теорії походження суспільства. Структура і основні компоненти суспільства.

Протягом всієї історії соціології однієї з найважливіших її проблем була проблема:

Що являє собою суспільство?

Соціологія всіх часів і народів намагалася відповісти на питання:

Як можливе існування суспільства?

Які механізми соціальної інтеграції, що забезпечують соціальний порядок, усупереч величезному різноманіттю інтересів індивідів і соціальних груп?

Розгляд цієї проблеми і є нашою задачею.

Суспільство – спосіб буття людства, що історично розвивається сукупність форм спільної життєдіяльності людей.

З'явившись у XVIII в. поняття «суспільство» придбало різні інтерпретації в залежності від характеру філософської чи соціологічної системи поглядів.

Його визначали:

- Як гранично широку спільність людей, форму найбільш загального соціального зв'язку;
- Як систему відносин єднальних індивідів, групи, спільності в деяку цілісність на базі загальної діяльності і культури;
- Як сукупність соціальних інститутів, що забезпечують організаційне задоволення потреб, збереження і розвиток культури;

- Як раціонально організовану форму спільної діяльності, що на відміну від природничоісторичної спільності, ґрунтується на чи конвенції близькості інтересів;
- Як громадськість, тобто соціальні групи, інститути, ініціативи, відмінні і незалежні від офіційної влади, від держави.

У рамках цих визначень і відповідно до контексту обсяг широкого (соціальна форма руху матерії, людство у своєму історичному розвитку) через різні проміжні значення (буржуазне, античне, світське і т.п.) до самого вузького – різновид організації, об'єднання (філософське визначення суспільства).

Соціологічні концепції «суспільства» розрізнялися насамперед тлумаченням природи сумісності людського існування, поясненням принципу утворення соціальних зв'язків.

О. Конт убачав такий принцип у поділі функцій (праці) і в солідарності.

Е'Дюркгейм розглядав суспільство як над індивідуальну духовну реальність, засновану на колективних представленнях.

М. Вебер відзначав, що суспільство – це взаємодія людей, що є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей дій.

Великий американський соціолог Т. Парсонс визначав суспільство як систему відносин між людьми, що зв'язують початком якої є норми і цінності.

К. Маркс визначав, що суспільство – це що історично розвивається сукупність відносин між людьми, що складаються в процесі їхньої спільної діяльності.

Перші інтуїтивні за своїм характером, здогаду про інтегративної сутності суспільства з'являються ще в давньогрецьких мислителів.

У роботах Платона (427 – 347 р. р. до н.е.) з'являється аналіз моделі суспільного пристрою, здатний позбавить суспільство протиріч між індивідом і державою, тобто об'єднати їх в одне ціле, органічно ціле.

Аристотель (384 – 322 р. р. до н.е.) також акцентує увагу на державі-полісі, що виникає природно, як і всі живі організми, і складається з людей – істот політичних, соціальних.

Для нього держава – це синтез усіх форм спілкування (спільності) заради досягнення вищого блага. Це ідеальна система, що має свою структуру і функції.

У соціологічному знанні про суспільство можна вичленувати такі основні різновиди системних представлень про суспільство:

- системно-механістичні;
- системно-органічні;
- синтезовані (гібридні);

Системні ідеї, що розвиваються на основі механіцизму, кладуть у центр класичну теорію механізму: поняття механізму – системи.

Відповідно до основних ідей механізму робота механізму забезпечується функціональною спеціалізацією його частин, а також їхньою інтеграцією в єдине ціле.

Механізм не має власного джерела розвитку, його внутрішні зміни, зміни привносяться з поза.

Системний механізм у соціологічній площині знаходить свій прояв у теоретичній діяльності італійського соціолога Вільфредо Парето (1848 – 1923), що є автором однієї з перших цілісних концепцій соціальної системи.

У її основі – механістичне розуміння суспільства, що складається із сукупності соціальних атом-людей. Соціальна система на зразок природної системи, що складається з атомів і молекул.

Для В. Парето суспільство – це система, що знаходиться в стані рівноваги, однак рівноваги відносного тому що воно постійно порушується і відновляється. Усі частини соціальної системи тісно взаємозалежні і механістично впливають одна на іншу.

Істотною характеристикою соціальної системи по В. Парето, є соціальна гетерогенність, тобто неоднорідність, що визначається первинною нерівністю індивідів-атомів. Краще з них створюють еліту, який підкоряються всі інші. Еліта і не еліта створюють відповідно вищій і нижчий прошарку суспільства.

Кращі з представників низів піднімаються нагору і входять в еліту, члени якої деградує і опускаються вниз до мас: відбувається так називана циркуляція, чи круговорот еліт.

Якщо стара еліта загниває, не поповнюється з низів, то настає спочатку ера застою, а потім – ера революцій, що порушує суспільну рівновагу. Відновлення правлячої еліти відновляє циркуляцію.

Уведене В. Парето поняття рівноваги системи займає гідне місце в структурному функціоналізмі і використовується його представниками для розробки механізмів стабільності соціальних систем, забезпечення діючого соціального контролю і прийняття ефективних управлінських рішень.

Системо-органістичні уявлення про суспільство

Системно-органістические представлення про суспільство розвивалися О. Контом і Т. Спенсером.

Для них суспільний організм – складне ціле, що формується за законами цілестності; його особливістю виступає існування, наявність саморегулюючих процесів.

Суспільний організм, чи соціальна система – це динамічна структура, що знаходиться в постійному розвитку, як і кожен живий організм.

Якщо прихильники системно-механістичних представлень про суспільство ґрунтується на понятті рівноваги системи, то представники організму звертають увагу насамперед на динамічні процеси усередині соціальних систем за аналогією фаз розвитку живих організмів від їхнього зародження до розквіту і майбутньої загибелі.

Синтезовані уявлення про суспільство

Одночасно із системно-механістичним і системно-органістическим типами соціологічного знання наприкінці ХІХ в. – початку ХХ в. формується ще один тип системних представлень про суспільство, що умовно можна назвати гібридним чи синтезованої, тому що виникає він унаслідок з'єднання основних елементів перших двох типів. Це теза положення про розвиток суспільства, від етапу механічного до етапу органічного руху. *Взаємини «механістичного» і «органістического»*

Його представниками вважають Ф. Тьонніса й Е. Дюркгейма, основні ідеї яких:

у Ф. Тьонніса «органічна» громада протистоїть «механічному» суспільству. В історичному розвитку відбувається перехід від стану механічного до стану з переважними відносинами органічного суспільства, що можуть створити універсальне суспільство й універсальна держава.

Е. Дюркгейм описує протилежність взаємин «органістического» і «механічного» находящегося в солідарності. Він проголошує суспільство найбільш природним і органічним типом соціальності, заснованим на зростаючому поділі праці.

Сам поділ праці – це механізм, що у суспільстві створює могутній соціальний зв'язок і стає цементуючою силою, що перетворить суспільство в гармонійну цілісність. Тому механічна солідарність минулого суспільства заснована на силі, що примушує, «колективних представлень» і суспільних норм, поступається місцем для органічної солідарності сучасного суспільства, що забезпечує цілісність і міцність соціальної системи.

Ф. Тьонніс і Е. Дюркгейм про суспільство

Таке розходження в розумінні понять «органічне» і «механічне» у цих двох мислителів визначається тим, що вони використовують їх до різних категорій:

Ф. Тьонніс - до общностям і суспільства як великої спільності. Дюркгейм – до солідарності і її різновиду.

Однак в обох випадках виявляється бажання об'єднати органічне і механічне, котрі перебувають у діалектичному взаємозв'язку одне з іншим, що і дає підставу вважати цих соціологів прихильниками третього – синтезованого підходу в системі поглядів на суспільство.

Очевидно, буде правильним сказати, що Ф. Тьонніс недооцінює сучасне суспільство, у якому існують крім механічних також органічні взаємозв'язки хоч і не в такій мері, як в общностях.

Э. Дюркгейм переоцінює те суспільство, де органічна солідарність, по-перше, обумовлена поділом праці, а по-друге, ця солідарність виступає більше бажаним, ніж реальним, повсюдним станом у відносинах між людьми.

Системний підхід до суспільства доповнюється в соціології детерміністським і функціоналістським.

Детерміністський підхід

Детерміністський підхід яскравіше всего виражений у марксизмі. З погляду цього навчання суспільство як цілісна система складається з наступних підсистем: економічної; соціальної; політичної; ідеологічної.

Кожну з яких у свою чергу, можна розглядати як систему.

Щоб відрізнити ці підсистеми від власне соціальної їхній називають соціальними. В взаимоотношенні між цими системами чільну роль грають причинно-наслідкові зв'язки, тобто це означає, що кожна з цих систем існує не сама по собі, а, відповідно до марксизму, знаходиться в причинно-наслідковій залежності від інших систем.

Усі ці системи надають собою ієрархічну структуру, тобто знаходяться в співвідношенні субординації, підпорядкованості в тім порядку, як вони перераховані.

Тут чітко вказується на залежність і обумовленість усіх систем від особливості економічної системи, в основі якої лежить матеріальне виробництво, що базується на визначеному характері відносин власності.

Соціологічна концепція марксизму базується на дії в природно-історичному процесі об'єктивних закономірностей, сформульованих у дійсних законах:

- З погляду детерміністського підходу економічна система є лише головною причиною, вона лише «у кінцевому світлі» визначає розвиток інших систем громадського життя.
- Існує зворотний зв'язок усі соціентальних систем. Кожна наступна система впливає на попередні.
- Взаємний вплив безпосередно зв'язаних між собою соціентальних систем носить діалектичний характер. У результаті такого підходу суспільство

розглядається, як живий, що знаходиться в постійному русі і розвитку організм, у вивченні якого ведучу роль грає аналіз виробничих відносин.

Функціональний підхід

Детерміністський підхід доповнюється в соціології функціональним.

Суспільство як система складається при переході від органічної до цілісної системи. Розвиток органічної системи складається в саморозчленуванні, диференціації, яку можна охарактеризувати, як процес формування нових чи функцій відповідних елементів системи.

У суспільній системі формування нових функцій відбувається на основі поділу праці. Рушійною силою цього процесу є суспільні потреби. Виробництво засобів, необхідних для задоволення потреб і безупинне породження нових потреб К. Маркс і Ф. Енгельс називали першою передумовою людського існування.

Отже на основі цього розвитку потреб і способів їхнього задоволення суспільство породжує відомі функції, без яких воно не може обійтися. Призначені для виконання цих функцій люди утворюють нову галузь поділу праці. Тим самим ці люди здобувають особливі інтереси, у тому числі і стосовно тих, хто «уповноважений» їхній на цей вид діяльності, тобто вони стають відносно самостійними стосовно них.

Так, на думку марксистів, над сферою матеріального виробництва надбудовуються соціальна, політична і духовна сфери, що виконують свої специфічні функції.

Однак ідеї функціоналізму в більшій мірі присущі англо-американській соціології. Основні положення функціоналізму були сформульовані англійським соціологом Г. Спенсером (1820 – 1903) у його тритомній праці «Основи соціології» і розвинуто англійським етнологом А. Радклифф-Брауном і американськими соціологами Р. Мертоном, Т. Парсоном.

Розглянемо ж коротенько, у чому складаються основні принципи функціонального підходу по Т. Спенсеру:

Погляд на суспільство, як на цілісний, єдиний організм, що складається з безлічі частин: економічної, політичної, військової, релігійної і т.д.

Кожна частина єдиного організму може існувати тільки в рамках цілісності, де вона виконує конкретні, строго визначені функції.

Функції частин завжди означають задоволення якої-небудь суспільної потреби. Усе-таки разом вони спрямовані на підтримку стійкості суспільства і відтворення людського роду.

Оскільки кожна з частин суспільства виконує тільки їй властиву функцію, то у випадку порушення діяльності цієї частини, чим більше функції відрізняються друг від друга, тим суужніше іншим частинам заповнити порушені функції.

Спенсер надавав великого значення соціальному контролю.

Соціальна система, на його думку, зберігає стабільність головним чином тому, що вона містить у собі елементи контролю: сюди входять політичне керування, органи правопорядка, релігійні інститути і моральні норми.

На думку Г. Спенсера, соціальний контроль тримається на «страху перед живими» і страху перед мертвими».

«Страх перед живими» створює держава, «страх перед мертвими» – церква. Головною же умовою збереження суспільної цілісності є згода більшості суспільств із прийнятої в ньому системою цінностей.

Функціоналізм у соціології одержав свій розвиток у роботах Р. Мертона. Розділяючи основні принципи функціоналізму, сформульовані Г. Спенсером, Р. Мертон вніс у цю конструкцію ряд уточнень:

Як одне явище може мати різні функції, так і одна і та ж функція може виконуватися різними явищами.

Р. Мертон вводить поняття дисфункції, тобто функції, що руйнує. Він затверджує, що ті самі елементи можуть бути функціональними стосовно одним систем і дисфункціональними стосовно інших.

Р. Мертон вводить розходження між явними і схованими (латентними) функціями.

Явна функція – це той наслідок, що викликаний навмисно і визнане в якості такого.

Латентна функція – це той наслідок, викликати яке не входило в наміри діючого обличчя, і воно не знає, що викликало його.

Значним етапом у розвитку методології функціоналізму є структурний функціоналізм Т. Парсонса. По Парсонсу, будь-яка суспільна система має дві основні орієнтації, що він називав «осьми орієнтації».

Перша вісь – внутрішньо. Це значить, що будь-яка система орієнтується або на події навколишнього середовища, або на свої власні проблеми.

Друга вісь – інструментально-консуматорне. Це означає, що орієнтація систем зв'язана або із сиюминутними, актуальними, або з довгостроковими, потенційними потребами і цілями.

З положення цих осей у хрестоподібних таблицях виникає набір з 4 основних функціональних категорій:

- адаптації;
- ціледосягнення;
- інтеграції;
- відтворення структури.

Ці функції соціальної системи, по Парсонсу, забезпечуються різними підсистемами.

Так усередині соціальної системи функцію адаптації забезпечує економічна підсистема, функцію ціледосягнення – політична підсистема, функцію інтеграції – правові інститути і звичаї, функцію відтворення структури – система вірувань мораль і органи соціалізації, включаючи системи й інститути утворення.

Функціоналізм широко використовується в емпіричних наукових дослідженнях. Однак соціологи дотримують інших методологічних утановок, підкреслюють 3 головних недоліки функціоналізму:

Поза історичний підхід до вивчення суспільства. Суспільство у функціоналізмі розглядається статично, поза динамікою розвитку.

Нездатність дати опис і аналіз конфліктів ідеологічну орієнтацію на стабільність, у той час, як у сучасному суспільстві відбувається маса соціальних конфліктів.

Суть структурних і функціональних підходів

При структурному підході об'єкт досліджень (суспільство, соціальний чи інститут соціальний процес) утвориться з чи одиниць елементів, що входять у його склад і створюють дійсну структуру.

Функціональний підхід з'ясовує зв'язку між елементами і цілим, а також способи їхнього функціонування.

При цьому соціолог розглядає стан системи, припустимі об'єднання елементів у ній, визначає набір функцій як способів поведінки, що присущі даному системному об'єкту за умови збереження його структурної цілісності.

Таким чином, системні соціологічні представлення про суспільство мають довгу історію розвитку і широкий спектр плинів і напрямків. Це обумовлено надзвичайно складним розумінням суспільства як соціальної системи, різноманітністю і багатогранністю, необхідністю обліку історичних етапів розвитку і т.д.

З погляду соціології можна дати наступне визначення суспільства.

Суспільство – це сукупність усіх способів взаємодії і форм об'єднання людей, у якій знаходить прояв їхня взаємозалежність одного від іншого, котра склалася історично.

Ознаки суспільства.

Найбільш характерними ознаками суспільства є:

- Спільність території, на якій проживають люди, що взаємодіють і спілкуються між собою;
- Цілісність і стабільність суспільства як єдиного цілого;
- Автономність, самодостатність, саморегуляція, саморозвиток і самовідродження.
- Здатність підтримувати і відроджувати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків.
- Достатній рівень розвитку культури з визначеною системою норм і цінностей які лежать в основі соціальних зв'язків між людьми.

Визначення соціальної системи.

Ці сутнісні ознаки і характеристики суспільства, що виділяються більшістю вітчизняних і закордонних соціологів, дозволяють трактувати його як систему.

Такий підхід до суспільства називається системним. Основна задача системного підходу в дослідженні суспільства складається в об'єднанні різних занять із приводу суспільства в цілісну систему, що могла б стати теорією суспільства. Розглянемо основні принципи системного підходу до суспільства. Для цього необхідно визначити основні поняття.

Система – це певним чином упорядкована безліч елементів, взаємозалежних між собою й утворюючих деяка цілісна єдність. Внутрішню природу, змістовну сторону всякої цілісної системи, матеріальну основу її організації визначають склад, набір елементів.

Соціальна система – це цілісне утворення основним елементом якого є люди, їхнього зв'язку, взаємодії і відносини. Ці зв'язки, взаємодії і відносини носять стійкий характер і воспроизводяться в історичному процесі, переходячи з покоління в покоління.

Соціальний зв'язок – це набір фактів обумовлюючих спільну діяльність у конкретних общностях у конкретний час для досягнення тих чи інших цілей. Соціальні зв'язки встановлюються не по примсі людей, а об'єктивно. Установлення цих зв'язків диктується соціальними умовами, у яких живуть і діють індивіди. Сутність соціальних зв'язків виявляється в змісті і характері дій людей, що складають дану соціальну спільність. Соціологи виділяють зв'язки взаємодії, відносин, контролю, інституційні і т.д.

Соціальна взаємодія – це процес, у якому люди діють і випробують вплив один на одного.

Механізм соціальної взаємодії включає індивідів, що роблять ті чи інші дії, зміни в соціальній чи спільності суспільстві в цілому, викликуваними цими діями, вплив цих змін на інших індивідів, що складають соціальну спільність, і, нарешті, зворотну реакцію індивідів. Взаємодія приводить до становлення нових соціальних відносин.

Соціальні відносини – це відносно стійкі і самостійні зв'язки між індивідами і соціальними групами. Отже, суспільство складається з безлічі індивідів, їхніх соціальних зв'язків, взаємодій і відносин.

Але чи можна розглядати суспільство як просту суму індивідів, їхніх зв'язків, взаємодій і відносин?

Прихильники системного підходу до аналізу суспільства відповідають: «Ні». З їхнього погляду, суспільство – це не сумативна, а цілісна система. Це означає, що на рівні суспільства індивідуальні дії, зв'язки і відносини утворюють нову якість, системна якість. **Системна якість** – це особливий якісний стан, яку не можна розглядати як просту суму елементів. Суспільні взаємодії і відносини носять над індивідуальний, над особистісний характер, тобто, суспільство – це деяка самостійна субстанція, що стосовно індивідів первинна.

Кожен індивід, народжуючись, застає визначену структуру зв'язків і відносин і в процесі соціалізації включається в неї.

За рахунок чого ж досягається ця цілісність, тобто системна якість?

Цілісній системі присуще безліч зв'язків, взаємодій і відносин. Найбільш характерними є **корелятивні зв'язки**, взаємодії і відносини, що включають у себе **координацію** і **субординацію** елементів.

Координація – це визначена погодженість елементів, той особливий характер їхньої взаємної залежності, що забезпечує сохраниение цілісної системи.

Субординація – це підпорядкованість і соподчинненість, що вказує на особливе специфічне місце, неоднакове значення елементів у цілісній системі.

Отже, у результаті суспільство стає цілісною системою з якостями, яких немає в жодного з включених у нього елементів окремо. Унаслідок своїх інтегральних якостей соціальна система здобуває визначену самостійність стосовно складового її елементів, відносно самостійний спосіб свого розвитку.

Кореляція – функціональна залежність між двома змінними величинами, що характеризується тим, що кожному значенню однієї з них відповідає цілком визначене значення іншої.

Структура суспільства

Розглядаючи суспільство як систему ми можемо вичленувати її структурні елементи. Суспільство як система структурно містить у собі наступні рівні:

- людство в цілому (макрорівень);
- соціальні спільності зі створеними чи соціальними інститутами (мезоуровень);
- індивіди (мікрорівень).

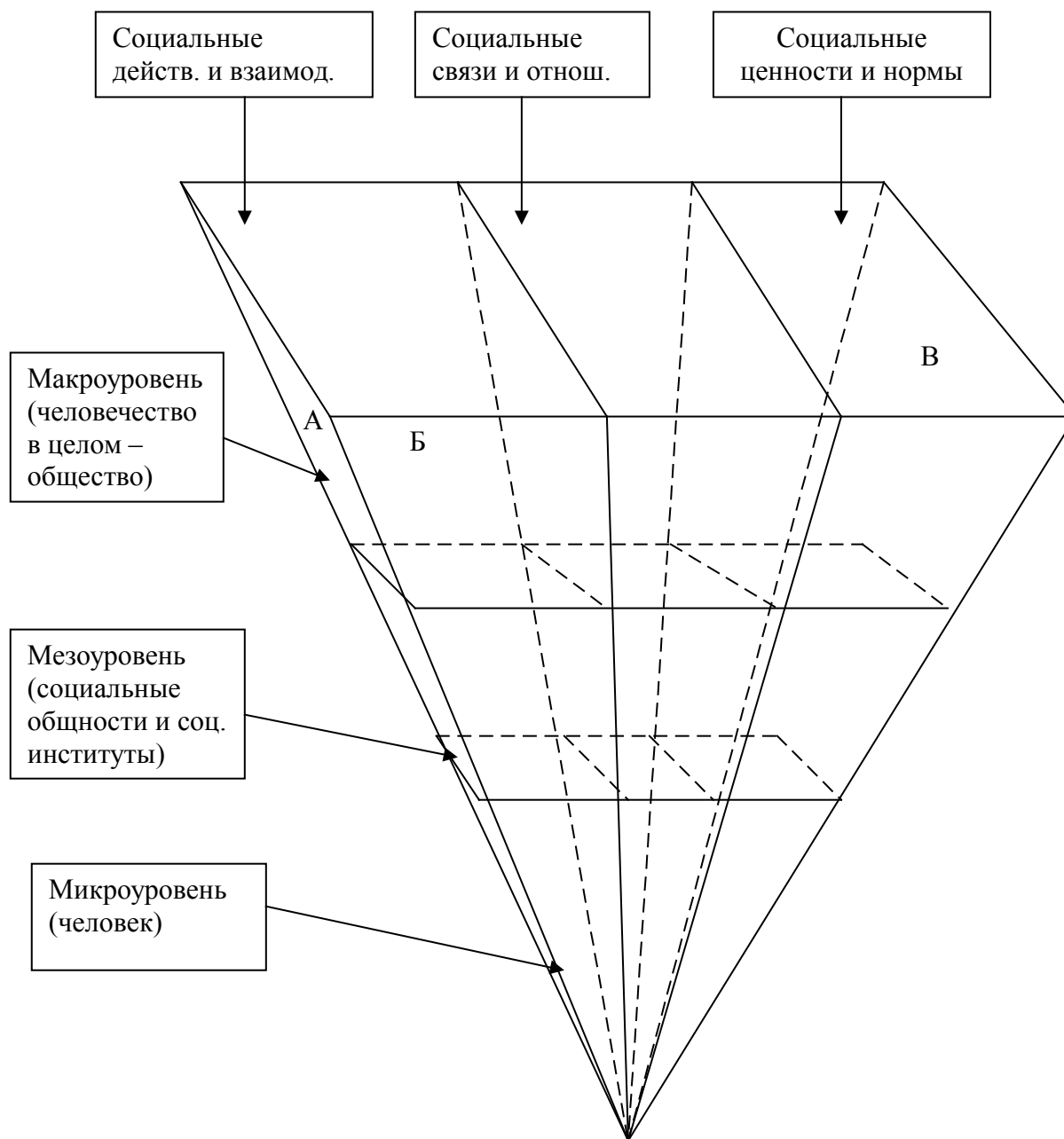
Зазначені рівні можна привести в систему якщо:

- схематично побудувати соціальну систему як піраміду, елементи якої функціонують на 3 рівнях: макро-, мезо- і мікро;
- наповнити піраміду об'ємністю і визначити 4 сторони як чи підсистеми сфери: економічна, соціальна, політична, культурна;
- перетнути цю піраміду, тобто позначити соціальні взаємодії, взаємозв'язки і соціальні відносини між людьми, людьми й общностями, людьми і суспільством у цілому, суспільством і общностями, общностями і соціальними інститутами, і ін.

Таким чином, сутність лежить у тлумаченні суспільства як системи, такого соціального утворення, що наділено інтегральною системою якості, що не зводиться до характеристик окремих чи людей їхньої простої суми.

Одночасно з цим не впливає абсолютизувати первинність суспільства над людьми які його складають.

СУСПІЛЬСТВО ЯК СИСТЕМА

А – політична підсистема;

Б – соціальна підсистема;

В – культурна підсистема;

Г – економічна підсистема.

2. Людина – як соціальне явище. Соціальне життя та специфіка суб'єктів соціального життя .

Усі люди, які живуть на Землі майже 500 тисяч років, належать до одного й того ж біологічного типу — *Homo sapiens* — людина розумна. Факт загальнови-знаний.

Та ось поки що нікому не вдалося відшукати в людині природжену роль поведінки: людина може поводитися на зразок будь-якого виду тварини (як ловець, мисливець, наприклад людина здатна вдатися до найдивовижніших комбінацій вичікування та тактики переслідування), у поведінці людей спостерігаються глибокі відмінності, властиві різним історичним соціальним суспільним спільностям. Та внутрішні відмінності не вроджені. Хлопчик-негрень, в дитинстві привезений в Україну до Харкова, з часом стає «стопро-центним харків'янином». Син селянина, вихований у місті, в сім'ї вчителя, засвоює всі умовності і звичаї міського життя і сім'ї вчителя. Міська ж дитина, яка виросла в сім'ї селянина, засвоює все сільське. Багатоманітність відмінностей серед людей свідчить про індивідуальну варіантну поведінку, невідому тваринному світу.

Людина є елементом будь-якої форми соціальності, від найпростішої спільноти до сучасних цивілізаційних та політичних суперсистем. Людину вивчає і досліджує багато наук.

Філософію цікавить людина з точки зору її становища у світі передусім як суб'єкта пізнання і творчості. Вона прагне зрозуміти людину в єдності її природних, соціальних та духовних якостей.

Психологія аналізує людину як усталену цілісність психічних процесів, властивостей і відносин: темпераменту, характеру, здібностей, волевих властивостей, тощо. Тобто психологія шукає стабільні характеристики психіки, які забезпечують незмінність людської природи.

Історики, навпаки, проявляють інтерес до того, як під впливом культурно-історичних факторів змінюється людська істота.

Якщо *економіка* припускає, що людина здатна на раціональний вибір, то *психологія* виходить з того, що мотиви людської поведінки здебільшого ірраціональні й незбагненні.

Специфіка соціологічного підходу до особистості полягає в тому, що соціологія намагається дослідити людину як найважливіший елемент суспільного життя, виділити її соціальні характеристики, визначити весь спектр її взаємодії з суспільством, з соціальними спільнотами, з іншими індивідами.

Соціологію цікавить людина як соціальна істота, як продукт і суб'єкт соціальних процесів, як виразник суспільних інтересів.

Визначаючи соціально типове в людині, соціологія аналізує конкретні механізми формування її як особистості, а також механізми зворотного впливу індивіда на суспільний світ.

У буденній свідомості досить часто ототожнюються поняття «людина», «особистість», «індивід», «індивідуальність». Але з точки зору науки ці поняття як синоніми не використовуються і достатньо чітко розрізняються. Для розкриття поняття особистості потрібно розмежувати його близькими за змістом поняттями **«людина»**, **«індивід»**, **«індивідуальність»**, **«особистість»**.

Поняття **«людина»** вживається для характеристики загальних, притаманних всім людям якостей та властивостей. *Це поняття вказує на приналежність людини до роду «хomo sapiens».*

Поняттям **«індивід»** позначають загальнотипове в людині.

Індивід - одиничне буття соціального, певний «атом» соціуму, *один з множини подібних індивідів*, що складають соціальну групу, верству, націю, суспільство (саме це значення фіксується, наприклад, в поняттях “спортсмен”, “студент”, “бізнесмен”). Специфічні особливості реального життя і діяльності людей у зміст поняття «індивід» не включені.

«Індивідуальність» є тою сукупністю якостей і властивостей, котрі відрізняють одну людину від всіх інших. Кожний індивід є носієм неповторного внутрішнього складу, обличчя. *Неповторність, унікальність, своєрідність людини і фіксується в понятті «індивідуальність».*

Поняттям «**особистість**» позначається конкретний індивід як суб'єкт діяльності, як автономна і вольова істота в єдності її індивідуальних властивостей і тих соціальних ролей, які вона виконує. Особистість перш за все є втіленням суспільних відносин і форм соціальності, що формуються в процесі взаємодії особистості з іншими людьми. У розгляді цих категорій та їх співвідношення виділяє кілька важливих вихідних принципів.

По-перше, кожен індивід є людиною, але не кожен — особистістю. Особистістю не народжуються, — нею стають. Індивід, у даному випадку, є вихідним пунктом для розвитку в людині особистості, а особистість, в свою чергу, — це підсумок розвитку індивіда, найповніше уособлення всіх людських властивостей.

По-друге, особистість є конкретним виразом суті людини, але й одночасно втіленням соціально значущих рис і властивостей даного суспільства та його культури. Немає людини і особистості «взагалі» — обидві вони чітко ідентифікуються з певним суспільством, конкретною спільнотою і нормами та цінностями культури.

По-третє, включення особистості у суспільство здійснюється через її входження до різноманітних соціальних спільнот, прошарків і груп; саме вони є основним шляхом сполучення суспільства і людини протягом усього її життя.

Особистостями стають у спільнотах, але і сама людина-особистість згодом утворює нові спільноти відповідно до власних інтересів та умов, що змінюються. При розгляді особистості для нас важливо зосередитися на *трьох основних(соціологічних)проблемах*:

- вивченні особистості як елемента, творця і представника соціальних спільнот і соціальних інститутів;
- аналізі особистості як об'єкта соціальних відносин (коли на перший план висувається вплив суспільства на особистість в процесі її формування, соціалізації, виховання, тощо);
- розгляді особистості як суб'єкта суспільних відносин (включно з її соціальною діяльністю, активністю і творчістю в суспільному житті).

Саме тому найбільш важливим в особистості є не так її автономність, неповторність і унікальність, її здатність до відносного відмежування від суспільного середовища, як соціальна типовість особистості. *Людина виступає тут як носій соціальних якостей і рис, як типовий представник певних соціальних спільнот, як виразник соціального в індивідуальному, як член певного суспільства, класу, спільноти.*

Отже, в соціологічному аналізі особистості можна виділити чотири основні аспекти і відповідні до них групи проблем.

По-перше, людина виступає в соціології як **елемент соціальної системи**, як представник різноманітних соціальних утворень, соціальних спільнот, соціальних інститутів та організацій. Тому *найважливішими проблемами даному аспекті є проблеми інтеграції особистості в різні соціальні спільноти, процеси взаємозв'язку особистості і суспільства, особистості і соціальної групи чи спільноти.*

По-друге, будучи елементом всіх без виключення соціальних спільнот, всіх соціальних систем, **особистість сама виступає як складна система** в сукупності всіх своїх численних соціальних якостей, котрі виступі ментами структури особистості. *Актуальними проблемами в даному виступають проблеми типології особистості, аналізу тих властивостей, рис і якостей, що складають її структуру.*

По-третє, **особистість досліджується** в соціологічній теорії як **об'єкт збоку суспільства та його структур**. Саме цей аспект включає в себе *проблеми формування особистості, розвитку її потреб під впливом певної культури, через взаємозв'язок з певними соціальними спільнотами, а також проблеми виховання, освіти, соціалізації особистості.*

По-четверте, **особистість виступає** не лише об'єктом, пасивним продуктом обставин, але й **суб'єктом суспільних змін, діючою істотою, творцем соціальних спільнот і суспільного розвитку, джерелом суспільного життя**. В даному аспекті *актуальними для соціологічного дослідження виявляються проблеми соціальної діяльності особистості, процеси регуляції*

та саморегуляції соціальної поведінки, фактори і критерії соціальної активності.

Основними рисами особистості виступають:

1. Певна міра незалежності, автономності від суспільства;
2. Наявність самосвідомості, самооцінки, самоконтролю;
3. Наявність внутрішньої духовної структури, тобто потреб, інтересів, цінностей, мотивів, соціальних норм, переконань тощо.

Таким чином, ми підійшли до визначення поняття особистості (в соціології).

Особистість в соціологічних дослідженнях постає в єдності соціальних якостей, властивостей і рис, набутих під впливом культури, конкретного соціального середовища, в якому живе та діє індивід.

Людина і суспільство нерозривні: лише в суспільстві, в межах конкретних соціальних утворень людина реалізується як людина, завжди залишаючись суттю всіх соціальних утворень, але ці утворення виступають також і як її справжня, дійсна спільність, тому також і як дещо, спільне всім людям. Свідомість і мислення людини виникають як суспільні продукти і, отже, є вторинними до її суспільного буття. На такій основі формуються і специфічні матеріальні і духовні потреби людини, що також визначають суть людини.

Що ж означає соціальне життя? Поняття *соціальне життя* з'явилося і стало вживатися в політичних науках і, зокрема, у соціології лише в середині ХХ ст. **Соціальне життя — сукупність багатоманітних видів та форм спільної діяльності людей, спрямованої на забезпечення умов та засобів існування, реалізацію потреб, інтересів, цінностей.** Організованість у взаємодії соціальних зв'язків передбачає систему соціальних статусів, ролей, цінностей, що надають взаємодії, соціальним зв'язкам цілеспрямованого, регулярного, стійкого характеру.

Нормативність відображається в тому, що соціальні норми є обов'язковим компонентом соціального інституту. Норми функціонують у вигляді звичаїв, традицій, принципів, законів та ін., забезпечуючи узгоджені дії, стандарти. Застосовується соціальний контроль, тобто норма не лише

проголошується, а й забезпечується системою санкцій. *Нормативне та організаційне зміцнення, упорядкування зв'язків і означає інституалізацію.*

У повсякденному житті відбуваються найрізноманітніші процеси, явища тощо. Виникають нові соціальні спільності, зайняті спеціалізованою діяльністю. Поява соціальних норм, що регулюють діяльність установ та організацій, забезпечує захист певних інтересів.

У сучасних умовах у суспільстві України інституалізація нових форм господарської діяльності пов'язана з появою норм і законів, що сприяють їх розвитку, спеціальних установ, організацій, зайнятих підготовкою, оформленням нових форм шляхом приватизації, захистом інтересів нових власників тощо. Соціальні інститути надають стійкості і певності діяльності соціальних спільностей, інтегрують їх, надають їх взаємодії цілісності. Це дозволяє розглядати *соціальні інститути як різновид особливих соціальних зв'язків, певні компоненти соціального життя тощо.* У складній системі суспільних відносин, соціальних зв'язків філософи, соціологи намагалися виділити головні, визначальні.

Так, головним, визначальним у системі суспільних відносин **Георг Гегель** вважав *правові відносини*, тому що правові відносини сполучали всі види зв'язків в єдине ціле. Роль головних визначальних у системі суспільних відносин філософ **Іммануїл Кант** відводив *моральним* відносинам.

А **Карл Маркс** — глибинним *економічним* відносинам. Власник і безпосередній виробник не можуть існувати один без одного. Відносини, що формуються в процесі виробництва матеріальних благ, визначають усі інші види відносин, тобто цілісність суспільству надає певна ієрархічність взаємозв'язків.

Макс Вебер вважав основним фактором цілісності *типові переконання*, що відображають потреби, інтереси, а **Еміль Дюркгейм** вказував на *колективну свідомість*, бо саме послаблення загальних вірувань і почуттів означає послаблення соціальних зв'язків та загрожує дезінтеграцією суспільства. Безперечно, спільні цінності є інтегративним фактором у

соціальному житті: об'єднувати або ж відображати роздрібненість, розчленування, або ж вказувати на системи зовсім протилежних цінностей.

Цінності — не явища природи і суспільства, що проявляються повсякденно в соціальному житті, а є благами життя і культури людей в суспільстві.

Регулювання поведінки і соціальний контроль за поведінкою в процесі різноманітних видів і форм спільної діяльності, спрямованих на реалізацію потреб та інтересів людей, здійснюють саме *соціальні норми*. Це не тільки відображення думок, а й вираження волі. До того ж, на відміну від індивідуального волевиявлення, соціальні норми виражають типові соціальні зв'язки, дають типовий зразок поведінки. Норми не лише оцінюють і орієнтують подібно ідеям, ідеалам, а й пропонують. Характерною рисою соціальних норм є імперативність, тобто початкова вимога. *Соціальні норми — правила, що відображають вимоги суспільства, соціальної спільності до поведінки особи, груп в їх взаємовідносинах один з одним, соціальними інститутами, суспільством*. Регулюючий вплив норм полягає в тому, що вони встановлюють межі, форми поведінки, характер мети і способи її досягнення.

Отже, **соціальне життя** у всій різноманітності соціальних процесів і явищ, соціальних зв'язків і соціальних дій — один із найважливіших проявів діяльності, спрямованої на забезпечення умов та засобів існування людей, реалізацію їх потреб, інтересів, цінностей.

Багатоманітність соціальної реальності, соціальних потреб породжує і багатоманітність соціальних норм, потреб і певну поведінку.

Головна особливість соціального життя — спільний характер, обумовлений взаємодією індивідів, які утворюють через свої зв'язки і відносини соціальні відносини. Суб'єктами соціального життя виступають не тільки особи й соціальні спільності, верстви, групи, а й суспільство.

У суспільстві діють соціальні закони різних видів і структурних рівнів. Ці закони загальні, специфічні й часткові, окремі. Система законів є ніби скелет, до якого приростає все тіло суспільного організму. *Соціальний закон — це об'єктивний стійкий і повторюваний причинний зв'язок між, соціальними*

явищами, процесами, всебічне суспільне життя, що виникає, проявляється і реалізується завдяки масовій діяльності й через масову діяльність людей.

Форма прояву соціального закону відображає результат реалізації мети соціальної спільності, верстви індивідів та ступінь збігу його соціальної мети з метою суспільства. Загальні соціальні закони — це закони становлення та функціонування, розвитку й зміни суспільних систем. Закони виражають чітку причинну залежність економічних, соціальних, політичних та ідеологічних явищ.

Специфіка суб'єктів соціального життя

Соціальне життя існує в тісному взаємопроникненні з іншими основними формами прояву суспільного життя: економічного, політичного, духовного. Проте безпосередні межі соціального життя визначаються саме соціальною сферою суспільства, де в основному і відбувається соціальне життя.

Соціальна сфера — це одна з основних сфер суспільства, що охоплює інтереси соціальних спільностей — класів, верств, груп, народностей, націй, відносини суспільства й особи, умови праці й побуту, здоров'я і дозвілля.

Соціальна сфера суспільства поділена на чотири взаємопов'язані частини:

по-перше, *соціальна структура суспільства*, представлена певними соціальними спільностями, верствами, групами, класами та ін., відносинами між ними;

по-друге, *соціальна інфраструктура* — сукупність галузей народного господарства і видів суспільно корисної діяльності, спрямованих на надання послуг безпосередньо людині;

по-третє, *соціальні інтереси, потреби, сподівання, мотиви та стимули*, тобто все те, що забезпечує зв'язок індивіда або групи з іншими, входження особи в суспільний процес;

по-четверте, *принципи та вимоги соціальної справедливості*, умови та гарантії її здійснення.

Соціальне життя виступає у вигляді різних подій, що відбуваються в певний період і в певному просторі. Сукупність подій складає неперервний потік

соціального життя. Основними характеристиками соціального життя виступають: *практичність, ситуативність і цілеспрямованість*. Соціальне життя має певний спосіб реалізації (спосіб і стиль життя), рівень організації і задоволення потреб людей.

Реалізація соціального життя завжди відбувається через вирішення одних і породження інших проблем і завдань. Особливість соціального життя полягає в тому, що суб'єкт соціального життя сам же організує його з урахуванням універсальних локальних і індивідуальних умов життєвої ситуації. Тут особливо важлива роль в реалізації соціального життя індивіда належить соціальній інфраструктурі, що надає соціальному життю ту чи іншу якість через створення зручностей у задоволенні різноманітних потреб людей.

Потреба — *бажання, пов'язане з біологічними функціями людини (потреба в їжі, сні, теплі тощо); потреба формує мотивацію уникнення ситуацій, у яких відсутнє задоволення їжею, сном, теплом тощо, тобто людина голодна, не доспала, потерпає від холоду.*

Потреби сигналізують про небезпеку для нормальної життєдіяльності, викликаючи у відповідних ситуаціях страх, тривогу, побоювання — почуття настрою та емоції, найпритаманніші для конфліктів. Якщо вплив на інтереси є витонченою стратегією у конфлікті, то вплив на потреби — груба дія (позбавлення сну, їжі тощо). Ставлення до потреби формується у світлі інтересів, що, у свою чергу, формуються на основі потреб і соціалізованих фрагментів ментальності.

Так, можна негативно ставитися до сексуальної потреби за умов асиміляції пуританських поглядів на статеві взаємини. *Сексуальна потреба — це те, що необхідно, але без чого бажано було б обійтися.* Вживання наркотиків розпочинається з інтересу, цікавості, а закінчується сформованою біологічною потребою: без наркотиків вже не можна обійтися, з'являється «наркотичний голод». *Потреба — необхідна умова існування.*

У реальному соціальному житті суспільства переплітаються масові та індивідуальні явища й процеси. І саме тому всередині їх розрізняють індивідуальний рівень — це соціальне життя індивіда, рівень масових процесів

життєдіяльності — це соціальне життя суспільства, соціальної спільності — класу, верстви, групи та ін.

Інтерес — це властивість тієї або іншої соціальної спільності: класу, нації, професійної або демографічної групи тощо, яка найсуттєвіше впливає на соціально-політичну поведінку соціальної спільності, визначаючи її важливі соціально значущі акції. З одного боку, інтереси — причина дій або вчинків, з іншого — людина, соціальна спільність, верства, групи діють всупереч власним інтересам; інтереси індивіда, хоча вони й породжені суспільними умовами, належать внутрішньому світу людини. Правомірно виникає питання про співвідношення суспільних та особистих інтересів. Чи є суспільні інтереси простою сумою особистих інтересів? Питання дуже складне. Адже і приватні, окремі та загальні інтереси — це різноманітні сторони дійсності, що існують реально, залучають до сфери дії певні соціальні спільності, верстви, групи. Потреби, перетворені в інтереси, стають цінностями.

Цінності — сукупність ідей, уявлень і відповідних їм соціально-психологічних утворень (настанов, стереотипів, переживань тощо), що визначають мету, вибір засобів та методів діяльності, ступінь послідовності їх реалізації і застосування в соціологічній та політичній практиці. У спілкуванні інтереси та цінності нібито доповнюють одне одного. Розрізняють цінності: діючі, наявні (цікава робота, сім'я, повага людей, багатство тощо), цінності мети (ідеали, бажання). Ідеали формують вихідні положення про мету, засоби, що дозволяють дати ідеальний прогноз поведінки, та цінності належні (соціальні норми, ролі, настанови).

Взаємодія суспільних, індивідуальних інтересів та цінностей.

Соціальний інтерес - одна з найважливіших рушійних сил поведінки та діяльності будь-якого соціального об'єкта, чи то особи, чи соціальної спільності, чи верстви, чи суспільства.

Соціальний інтерес органічно пов'язаний з поняттям потреби певної особи або спільності. Але якщо потреби спрямовані, насамперед, на задоволення певної сукупності життєвих засобів, то інтерес спрямований на соціальні інститути, установи, норми взаємовідносин у суспільстві, від яких залежить

розподіл предметів, цінностей та благ, що забезпечують задоволення потреб. Спільні інтереси — це реальні зв'язки та взаємозалежності між людьми, що виникають у процесі їх спільної діяльності.

У сучасному суспільстві існує величезна різноманітність інтересів, і завдання їх погодження — це основне завдання держави, політичних партій і громадських організацій, об'єднань. Перехід до нового механізму господарювання, демократизації суспільства, творення правової держави вимагають, з одного боку, урахування обміну і гармонізації інтересів всіх соціальних спільностей, верств, груп, а з іншого,— визначаються пріоритетні інтереси як рушійні сили суспільного розвитку. У сучасних умовах дедалі більше, ніж будь-коли, приділяється увага особистим та колективним інтересам, цінностям.

Цінність — це особливі суспільні відносини, завдяки яким потреби та інтереси людини або соціальної спільності переносяться у світ речей, предметів і духовних явищ, надаючи їм певних соціальних властивостей, не пов'язаних безпосередньо з утилітарним призначенням речей, предметів, духовних явищ.

Люди в процесі життєдіяльності задовольняють потреби, використовуючи різні об'єкти оточуючої дійсності. Одні з об'єктів є корисними, потрібними для людей, тобто здатними задовольнити їх потреби, інші — шкідливі й непотрібні, марні. Цінності ж бувають матеріальні і духовні. Матеріальні цінності — засоби праці й речі безпосереднього вживання. Духовні цінності — політичні, правові, моральні, естетичні, філософські та релігійні ідеї. Всі цінності — продукти суспільного виробництва. А якщо цінності — продукти суспільного виробництва, то вони неминуче опосередкують взаємодії людей. Звідси — не буває абстрактних цінностей, вони завжди конкретні. Прогрес людства, розвиток цивілізації — це створення дедалі більшого і диференційованого світу цінностей і дедалі більшого ускладнення ціннісних зв'язків людей між собою. Світ цінностей різноманітний і практично невичерпаний, як багатоманітні і невичерпані потреби та інтереси людей. Цінності класифікуються, **по-перше**, за суб'єктами або носіями цінностей; **по-**

друге, за сферами життя суспільства; **по-третє**, за роллю цінностей та інтересів у суспільстві.

Індивідуальні цінності. У кожного є речі (фотографії, реліквії тощо), що мають ціннісне значення тільки для особи і ні для кого більше. Ціннісне значення речей позитивне або негативне створюється в ході практичних взаємовідносин людини зі світом. *Практика індивідуальна* охоплює життєвий досвід тієї чи іншої особи, що не може стати властивим іншим.

Колективні або групові цінності. Колективні цінності виникають, формуються в діяльності соціальної спільності, угруповання, верстви людей і мають певну значущість, згуртовуючи цю спільність і зміцнюючи її.

Класові цінності — це цінності, що відображають інтереси, потреби певного соціального класу, соціальної спільності.

Загальнолюдські цінності — це цінності, що виникають, формуються внаслідок діяльності всіх людей, мають певну значущість для всіх людей. Такими цінностями виступають: збереження та охорона навколишнього середовища, досягнення миру, згоди та безпеки народів, милосердя тощо.

Життя по праву належить до вищих цінностей. Одночасно життя як цінність має два аспекти: соціальний та індивідуальний. Соціальний аспект передбачає визначення значущості життя для оцінюючого себе *Я* для суспільства, а індивідуальний аспект передбачає визначення значущості життя для оцінюючого себе *Я*. Система цінностей суспільства, соціальної спільності, угруповання, верств опосередковуються духовною діяльністю, що розвивається на основі відносної самостійності від матеріального виробництва. Система цінностей фіксується в межах кожної співдружності людей з допомогою загальноприйнятих уявлень про добро, справедливість, благородство тощо.

Таким чином, сучасний етап розвитку суспільства вимагає врахування та взаємодії всіх типів інтересів і цінностей індивідуальних, групових, спільних.

Що ж таке соціальне життя?

Життєдіяльність суспільства, функціонування і взаємодія його різноманітних сфер — це і є *суспільне або соціальне життя*.

За структурою, змістом соціальне життя складне, багатогранне і неоднорідне, як і саме життя суспільства. Дуже часто для відображення багатоманітності і неоднорідності суспільного життя використовуються поняття: *політичне життя, економічне життя, культурне життя, соціальне життя* та ін. Це, безперечно, не тільки відображає різноманітність проявів суспільного життя в окремих сферах суспільства, в тому числі і в соціальній, але й окреме, конкретніше розуміння соціального життя, особливо важливе для спеціальних наук, що вивчають або покликані вивчати явища і процеси певної сфери суспільного життя.

Соціологія і за її природою, і предметом, і розумінням соціального детально розглядає соціальне життя. **Соціальне життя — організована, упорядкована система дій і взаємодій людей, їх соціальних спільностей, суспільства, функціонування соціальних інститутів, об'єднань і організацій, соціальних норм і цінностей, соціальний контроль.** Соціальне життя за соціологією — це соціум (соціальне), його структура в русі (функціонуванні), в дії і взаємодії. У певних умовах, під впливом різних факторів і проходить соціальне життя. Серед факторів, що впливають на соціальне життя, є

- **природні або космічні:** клімат і рельєф місцевості, ґрунт та інше;
- **біологічні:** життєві потреби людини — їжа, розмноження, самозахист та інше;
- **соціально-психологічні:** ідеї і теорії, емоції та бажання;
- **історичні:** історична спадщина, досвід попередніх поколінь в організації і результатах суспільного життя.

Все це визначає об'єктивну обумовленість і складність соціального життя, його багатофакторність. Крім загальних умов і факторів соціального життя, життя кожної особи, соціальної групи і спільності визначається впливом з боку специфічних для них умов і факторів, що знаходять своє відображення і своєрідність в їх способах життя. Люди не тільки різних країн і континентів, а й усередині одного й того ж суспільства, в одній і тій же ситуації ведуть себе по-

різному і оцінюють одну й ту ж поведінку далеко не однаково, а іноді протилежно. Це обумовлено, насамперед, тим, що люди формуються, живуть і розвиваються в межах певних і своєрідних культурних систем.

Саме **культура** є способом ціннісно-нормативного освоєння дійсності, способом мислення і дій людей, які складають основу і стрижень соціального життя. У змісті, стилі та результатах практичної діяльності людей і груп безпосередньо втілюється культура суспільства. Культура відіграє вирішальну роль у регулюванні соціальних дій і взаємодій, в забезпеченні їх упорядкованості, цілісності, стабільності й передбачуваності соціального життя. Основу культури соціального життя становить система соціальних цінностей і норм. Культура організує суспільне життя. Люди вступають у взаємовідносини між собою не заради самомети або пустого інтересу, а для вирішення життєво важливих завдань, що стоять перед ними, для задоволення своїх потреб.

Спільно люди створюють різні цінності, які є матеріальною і духовною культурою, спільно регулюють, координують, коригують практичну діяльність. Самі соціальні відносини сприяють закріпленню культурних цінностей тому, що не всі продукти людської діяльності належать до культури, а тільки ті, які сприймаються широкими соціальними спільностями.

В соціології такі об'єднання іменують класами (верствами), категоріями, групами, колами (адже говорять: коло друзів і знайомих), школами (науковими). Це — елементи соціальної структури суспільства, держави. Стабільно відворюючись, вони забезпечують наступність і порядок у суспільстві.

Література:

1. *Кравченко А.И.* Социология: Учеб. для вузов. – М.: Логос, Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 386 с.
2. *Новиков С.С.* История развития социологии в России: Учеб. пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 291 с.
3. *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. – К.: Каравела, 2000. – 210 с.

4. Сорокин П. Система социологии. - М.: Аспект Пресс, 1993. – 190 с.
5. Смелзер Н. Социология. – М.: Феникс, 1994. – 176 с.
6. Социология: наука об обществе: Учеб. пособие для ВУЗов. / Под ред. В.С.Андрущенко - К.: Наук. думка, 1996. – 340 с.
7. Соціологія: курс лекцій. /Загред. Є. Безродного. – К.: Наук. думка, 1994. – 386 с.
8. Соціологія: Навч. посібник / За ред. Макаєва. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – 470 с.
9. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии. - М.: Политиздат, 1969. – 210 с.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняття «суспільство».
2. Порівняйте поняття «країна», «державна», «суспільство».
3. Назвіть основні ознаки суспільства.
4. Що таке соціальна система?
5. Назвіть три рівні аналізу суспільства як системи.
6. Що є головним системоутворюючим елементом за Дюркгеймом?
М. Вебером? К. Марксом?
7. Які функціональні системи виокремлював Т. Парсонс?
8. Які типології суспільства є найпоширенішими в соціології?
9. Назвіть формації, які, за К. Марксом, пройшло людство в історичному розвитку.
10. Які три стадії всесвітньої історії називає Д. Белл?
11. Назвіть основні підходи до розуміння причин розвитку суспільства.
12. Розкрийте зміст виразу «суспільство є наслідком дії індивідів».
13. Які види соціальних дій розрізняв М. Вебер?
14. У чому полягає складність і суперечливість взаємодій між індивідом і суспільством?
15. Що таке соціальний конфлікт? Яка його роль у розвитку суспільства?
16. В чому різниця між поняттями «індивід», «індивідуальність»,

«особистість»?

- 17. Які основні стадії соціалізації і інститути соціалізації на цих стадіях?*
- 18. З чого складається соціальний статус особистості?*
- 19. В чому різниця між приписаними і набутими соціальними статусами?*
- 20. Що є визначальною основою соціальної діяльності?*
- 21. В чому полягає сутність девіантної поведінки?*

Обзорна лекція 3: Суспільні процеси та їх вплив на соціальну реальність.

План

1. Соціальне життя та соціальні зміни.
2. Сутність і основні елементи соціальної структури суспільства.

1. Соціальне життя та соціальні зміни.

Соціальне життя – це безперервний процес, який постійно самооновлюється, перебудовується і змінюється. **Фундаментальні зміни, які відбуваються з плином часу із базовими елементами культури, структури і соціальної поведінки соціологи називають соціальними змінами.** Тобто соціальні зміни не є простою ротацією поколінь, а процесом зміни структури суспільства, внаслідок якої суспільство стає дещо іншим, зберігаючи, проте,

свою тяглість і залишаючись, у певному сенсі, тим самим суспільством (наприклад, українське суспільство, яким воно було в XVII столітті, XIX столітті і сучасне).

Протягом більшої частини історії людства – близько 200 тисяч років – соціальні зміни відбувалися дуже повільно. Приблизно 190 тисяч років людство займалося збиранням і мисливством, не змінюючи чогось практично у своєму трибі життя впродовж тисячоліть. Лише із розвитком землеробства почалися зміни трохи інтенсивніші, хоча й усе ще досить повільні. Однак, починаючи від часу промислової революції – соціальні зміни відбуваються безперервно і стають все інтенсивнішими. Власне, процес переходу від ручної праці до машинної, від мануфактури до фабрики тому і називається промисловою *революцією*, бо він революціонізував організацію людського суспільства і усі сторони його життя. Відтоді майже кожне нове покоління живе у зовсім іншому світі, порівняно з тим, у якому жило попереднє. І сьогодні ми переживаємо черговий етап динамічних змін – інформаційну революцію. Нинішній час диктує необхідність постійного навчання і багатократного оновлення протягом життя своїх професійних умінь для того, щоб устигнути за інтенсивними соціальними змінами.

Щоб продемонструвати динаміку прискорення соціальних змін американський соціолог Елвін Тоффлер у 1970 році навів такий красномовний приклад: „Якщо останні 50 тисяч років людської історії розділити на відрізки часу приблизно по 62 роки, то отримаємо близько 800 таких відрізків. З них 650 минули у печерах. Лише за останніх 70 таких відрізків історії людства стало можливим ефективно передавати інформацію від покоління до покоління завдяки писемності. Тільки в останні 6 відрізків люди отримали друковане слово. Лише в останні два дехто і подекуди використовував електричний двигун. А абсолютна більшість тих матеріальних благ, які використовуємо сьогодні ми з вами, були придумані протягом останнього, 800 відрізка людської історії.

Чинники соціальних змін.

Серед найбільш вагомих чинників, які викликають зміни у поведінці людей, а також у культурі і структурі суспільства, виділяють наступні:

Фізичне середовище. Людина взаємодіє з оточуючим середовищем, виробляючи при цьому певну технологію і соціальну організацію (наприклад, суспільство землеробів чи скотарів). Зі зміною оточуючого середовища, люди змушені виробляти нові типи адаптації, реагувати новими технічними винаходами і формами соціальної організації. Так, скажімо, предки нинішніх угорців були кочовим народом і основним їхнім заняттям було скотарство. Переселившись наприкінці IX століття на територію сучасної Угорщини де не було місця для ведення кочового способу життя і опинившись в оточенні землеробських народів, угорці також змінили свій спосіб життя на осідлай.

Населення. Різке збільшення кількості населення чи навпаки, „старіння” суспільства, або різке зростання кількості міського населення чи міграції до інших країн також призводить до змін у культурі і соціальній структурі суспільства.

Конфлікти навколо ресурсів і цінностей. Для досягнення своїх цілей різні групи мобілізують свої ресурси і можливості, відмовляючись від звичного способу життя („*Все для фронту, все для перемоги*”). Перемога однієї із сторін, як, втім, і досягнення компромісу, передбачають появу нових інституційних структур, диктують необхідність пристосування до нових умов.

Інновації. Термін „інновація” включає в себе два поняття: відкриття і винахід. Відкриття – це сприйняття багатьма людьми нових, раніше невідомих аспектів реальності. Людина відкриває теорію відносності чи періодичну систему Менделєєва. Відкриття примножує знання, воно завжди додає до культури щось нове. Винахід – це нова комбінація вже відомих елементів, наприклад, комбінація парового двигуна і візка привела до винаходу паротяга.

Відкриття і винаходи призводять до появи нових *технічних нововведень* (радіо, телебачення, двигун внутрішнього згорання і т. ін.), або *нематеріальних ідей* (виборче право для жінок, право націй на самовизначення і т. ін.), котрі викликають зміни у поведінці людей, а також у культурі і структурі суспільства.

Дифузія. Це процес у ході якого культурні характеристики поширюються від однієї соціальної системи до іншої (поширення абетки, християнства чи інших світових релігій. У сьогоднішньому світі – поширення так званого „американського способу життя”). Дифузія можлива тільки у тих суспільствах, котрі контактують між собою. Часто групи навмисне збільшують кількість контактів, щоб посилити дифузію (наприклад, посилають спеціалістів навчатися за кордон). А буває й так, що суспільство намагається уникнути дифузії і зменшує кількість контактів, як, наприклад, СРСР, який відгородившись від Заходу, намагався уникнути впливів небажаної ідеології.

Конкретні умови існування суспільства визначають які фактори є прийнятними, які можна сприйняти у дещо змінених формах, а які є абсолютно неприпустимими. Наприклад, іслам у багатьох регіонах Африки приймався охочіше, ніж християнство переважно через те, що він не сприймався як релігія білих людей – експлуататорів і чужинців, а також через те, що дозволяв полігамію, яку переважно практикували африканці.

Зрозуміло, що усі перераховані фактори найчастіше виступають не поодинці, а разом узяті, проте соціологічний аналіз допомагає виявити основний чинник змін, котрий детермінує усі наступні процеси.

Рівні і характер соціальних змін

Зміни можуть відбуватися на різних рівнях і мати різний характер і масштаб. Їх можна показати у вигляді дихотомних типів:

- еволюційні – революційні;
- реактивні (як реакція на якісь події) – проєктивні (заплановані заздалегідь);
- стихійні – свідомі;
- прогресивні – регресивні;
- добровільні – нав’язані;
- тривалі – короткотермінові;
- якісні – кількісні та ін.

Чим більшими є масштаби соціальних змін, чим більше соціальних структур охоплено змінами, тим довше вони триватимуть. Однак, виявити на якому рівні відбуваються ті, або інші соціальні зміни є досить складно, для цього необхідно охопити всі аспекти проблеми. У соціальних змінах беруть участь як сили, котрі націлені на зміну існуючого порядку, так і ті, які опираються змінам. **Які ж причини спонукають людей опиратися змінам?** Серед головніших вирізняють такі: 1. Приватні інтереси. Як правило, це основна стримуюча зміни причина. Вона ґрунтується на властивості людей ставити приватні інтереси вище за суспільні. Така поведінка може мати як прихований, так і яскраво виражений характер незгоди і доходить до того, що люди можуть створювати „групи тиску”, щоб не допустити змін, влаштовують мітинги, страйки і навіть диверсії. 2. Нерозуміння необхідності змін. Воно пов’язане насамперед із нездатністю людей об’єктивно оцінювати ситуацію, аналізувати усі задіяні в ній чинники. Причиною цього може бути, наприклад, низький рівень довіри до якихось соціальних структур (уряду чи парламенту, дирекції і т. ін.), або просто відсутність інформації. *Російському історику Василю Ключевському (1841-1911) належить влучне спостереження про своєрідність мислення росіян (не меншою мірою воно стосується і українців – І. Т.): „Російська мисляча людина мислить, як російський цар править; останній при кожному зіткненні з неприємним законом говорить: „Я вище ніж закон”, і відкидає старий закон, не залагоджуючи зіткнення. Російська мисляча людина при зустрічі із питанням, яке не піддається його звичним поглядам, але є інспіроване логікою, здоровим глуздом, говорить: „Я вище ніж логіка”, і відкидає саме питання, не вирішуючи його. Савілля влади відповідає савілля думки”.* 3. Різниця в оцінюванні проблемної ситуації. Різне її сприйняття може бути пов’язане із різним менталітетом, різною аргументацією тих чи тих суджень. 4. Нетерпимість до будь-яких змін. У кожному суспільстві є досить значна група осіб, яка відзначається нетерпимим ставленням до змін. Зазвичай, це особи похилого віку, а також ті, хто має невисокий освітній та культурний рівень. Соціальні зміни вимагають від них освоєння нових ділових,

соціокультурних якостей, що часто-густо становить для даних соціальних груп нездоланий бар'єр.

Отже, плануючи соціальні зміни у рамках певної організації чи у масштабах всієї країни (наприклад, проведення ефективних соціально-економічних реформ), керівні структури повинні враховувати усі фактори, виробляючи оптимальну стратегію і тактику.

Теорії соціальних змін.

Еволюційна модель.

Більшість соціологічних теорій XIX століття виходили з ідеї, що соціальна еволюція аналогічна еволюції біологічній. Так, **Герберт Спенсер**, наполягав на тому, що держава не повинна втручатися у суспільне життя, щоб не порушити вільного природного суспільного поступу. Він вважав „боротьбу за існування” і „виживання найбільш пристосованих” основними законами природи і прирівнював цю боротьбу до „вільної конкуренції”: найбільш пристосовані індивіди і соціальні інститути виживуть, а непристосовані – з часом відімруть.

Найбільш яскравим послідовником Спенсера в розробці теорії соціальних змін був американський соціолог **Лестер Уорд**. Він наповнив концепцію еволюціонізму гуманістичним змістом, вважаючи, що в основу теорії мають бути покладені принципи не "біології", а "психології", позаяк люди є не об'єктами, а суб'єктами соціальних змін. Тобто суспільне життя відрізняється від природних процесів тим, що воно регулюється волею людини. Таким чином, природний розвиток залежить від людської волі і розуму. Якщо для природи характерна стихійна (сліпа) еволюція – „генезис”, то для суспільства – "телезис" (запланована, керована).

Більшість сучасних науковців дотримуються концепції, що еволюція не є однобічно спрямованою, а відбувається одночасно у багатьох напрямках. Вони також визнають, що зміни не обов'язково передбачають прогрес. Сучасні американські соціологи **Герхард і Джін Ленські** вважають, що зміни в соціальній організації суспільства не завжди приносять людству більше щастя чи задоволення. На їхню думку, еволюція суспільства залежить насамперед від

рівня розвитку технології і способу економічного виробництва, а не від загадкових законів природи і тому кожному суспільству властиві власні шляхи розвитку.

Циклічна модель

Прихильники такого підходу вважають, що лінійного прогресу не існує, а натомість є цивілізаційні цикли, у межах яких повторюється історія. Протягом усієї історії людства існує певна кількість цивілізацій (**Освальд Шпенглер** у книзі “Занепад Європи” виділяє вісім цивілізацій, а **Арнольд Тойнбі** в праці “Осягнення історії” – двадцять одну) (*Див.: Тема „Суспільство як система”*).

Функціоналістська модель

Її найвідомішим представником є **Толкотт Парсонс**. Для цієї моделі центральним є поняття суспільства як системи взаємопов’язаних і взаємозалежних компонентів. Ця система прагне до рівноваги. Зміни відбуваються тоді, коли рівновага порушується: система змушена відновлювати рівновагу. Суспільства є консервативними і противляться змінам, які виводять їх із стану рівноваги. Поштовх до соціальних змін виходить від матеріальної культури, нематеріальна культура змушена на них реагувати. Наприклад, винахід автомобіля призвів до ряду соціальних змін: появилися нові галузі виробництва, автомобільні шляхи, нові форми архітектури, новий стиль життя, нові проблеми, одна з яких – забруднення навколишнього середовища.

Конфліктологічна модель

Ортодоксальні **марксист** вважають джерелом розвитку суспільства класову боротьбу експлуатованих проти експлуататорів. Результатом зіткнення антагоністичних класів є не компроміс, а цілком новий, народжений у боротьбі, суспільний лад. Однак навіть деякі прихильники Марксової теорії вважають точку зору свого учителя про те, що уся історія людства є історією класової боротьби, надмірно спрощеною. Такі конфліктологи, як **Льюїс Козер**, **Ральф Дарендорф** переконані, що й інші типи конфліктів у суспільстві є не менш важливими, а іноді і важливішими за класові. Мова йде про конфлікти між націями, релігійними групами, різними культурними спільнотами. (*Див.: Тема*

„Сучасні соціологічні теорії”). Оригінальну концепцію, у рамках конфліктологічної моделі, запропонував американський учений Семюел Хантінгтон. Вона отримала назву концепція „зіткнення цивілізацій”. Хантінгтон вважає, що на даному етапі історичного розвитку головні конфлікти виникатимуть не між соціальними класами чи економічними або політичними угрупованнями, а між народами, які належать до різних цивілізацій. Головних цивілізацій, на думку Хантінгтона є сім або вісім: західна, конфуціанська, японська, ісламська, індуська, слов'янсько-православна, латиноамериканська і, можливо, африканська.

Процеси економічного розвитку і, пов'язаних з ним, соціальних змін, відривають людей від прадавніх джерел їхньої самобутності, а також послаблюють національну державність, як одну із її джерел. Тому відбувається процес десекуляризації – повернення до релігії, як головної ідеології, яка створює базис для збереження або відродження самобутності. Культурні, в тому числі й релігійні, незгоди і розбіжності є найменш мінливими і тому вони не так легко піддаються компромісам і примиренню, як політичні чи економічні. Комунисти можуть стати демократами, багаті – бідними чи навпаки, але азербайджанці не можуть стати вірменами, а серби – хорватами.

Якщо в класових та ідеологічних конфліктах ключовим було питання „На чиєму ти боці?”, і люди могли й справді обирали ту чи іншу сторону, то в конфліктах між цивілізаціями воно звучить „Хто ти такий?”. І, як ми знаємо, від Боснії до Кавказу та Судану „неправильна” відповідь на це питання може означати кулю в чоло. Ще більше, ніж етнічність і культура, здатна загострити стосунки між людьми релігія. За словами Хантінгтона, людина може бути наполовину французом, наполовину арабом і навіть одночасно громадянином двох держав, але неможливо бути наполовину католиком, наполовину мусульманином.

Для України концепція американського ученого має особливий інтерес ще й тому, що згідно з нею, межа між західною і православною цивілізаціями проходить приблизно по ріці Збруч. Це не означає, що Україну неодмінно очікує внутрішній конфлікт, і навіть розпад. Учений не пророкує, а лише

висуває наукові гіпотези про те, яким може бути наше майбутнє. Однак якщо ці гіпотези виглядають правдоподібно, то потрібно взяти їх до уваги і діяти так, щоб не тільки не допустити негативних для себе наслідків, але й, наскільки це можливо, отримати якісь переваги шляхом найкращого пристосування до нових реалій.

Модернізація і розвиток.

В соціології під терміном **модернізація** розуміють перехід від традиційного аграрного суспільства до світського, урбанізованого, індустріального; перехід від стабільного суспільства, до суспільства, яке безперервно змінюється.

Існує також дещо ширше розуміння цього терміну, суть якого полягає у тому, що в певний історичний період ті країни, які раніше були менш економічно розвинуті можуть почати інтенсивний розвиток своєї економіки, форсуючи зміну технологічного укладу.

Сучасне, розвинуте суспільство, згідно з теорією модернізації, творить таку економічну структуру, яка сприяє розвитку і використовує досягнення науки і техніки для підвищення продуктивності праці і заможності суспільства. З'являється сітка банків, доріг, комунікацій. Послаблюється роль релігійних і родових інститутів, на зміну традиціоналізму суспільного життя приходять раціоналізм. Модернізація змінює також психологію поведінки індивідів. У розвинутих країнах індивіди виявляють більшу підприємливість і наполегливість на шляху досягнення індивідуальних цілей і є зазвичай ставлять перед собою далекосяжні цілі. Вони мають сильніше відчуття контролю над власним життям і більш розвинуту професійну етику. Мешканці традиційних суспільств – здебільша фаталісти, які не вірять у можливість самостійно розпоряджатися власною долею, вони менше націлені на майбутнє і живуть нинішнім днем.

Розрізняють „первинну” і „вторинну” модернізацію. „Первинна модернізація” це модернізація епохи промислової революції, зміни соціальної структури у зв'язку із руйнуванням традиційних, станових спадкових привілеїв і проголошення рівних громадянських прав, демократизації суспільства.

„Вторинна модернізація” (її ще називають „навздогінна модернізація”) пов’язана із індустріалізацією країн, що розвиваються. Ці країни ще називають країнами Третього світу, оскільки на відміну від капіталістичних і соціалістичних країн (Перший і Другий світ), вони ще тільки визначалися із обранням соціально-економічних і культурних взірців для свого модернізаційного розвитку. Головною відмінністю вторинної модернізації від первинної є та, що вона протікає уже за умов існування зрілих соціально-економічних і культурних взірців, якими до розпаду соціалістичної системи були так звані розвинуті країни „Першого” і „Другого” світу, а сьогодні залишилися тільки країни Заходу. Тому сьогодні таку модернізацію іноді ще називають „вестернізація” („озахіднення”). При „навздогінній модернізації” проблема „прориву” традиційного способу життя ставиться як проблема формування сучасного суспільства під безпосереднім впливом соціокультурних контактів з уже існуючими центрами ринково-індустріальної культури.

Теорії модернізації.

Теорія конвергенції

Починаючи із п’ятдесятих років ХХ століття, в соціології переважала точка зору (**Уолт Ростоу, Деніель Лернер**), що існує певна фундаментальна система цінностей, які повинні засвоїти суспільства для того, щоб подолати бар’єр традиційності і модернізуватися – тобто отримати здатність до динамічного розвитку, перебудови і пристосування до швидкозмінного світу. Фактично, йшлося про те, що досвід розвинутих західних держав є універсальним і передумовою для економічного піднесення є політична демократизація. Країни, що розвиваються, таким чином, повинні безумовно сприйняти досвід розвинутих країн Заходу.

Цю теорію поділяє і відомий польський соціолог **Єжи Вятр**. Наприкінці 80-х років минулого століття, перебуваючи в еміграції у Відні, він, разом з рядом інших вчених із соціалістичних країн розробив концепцію змін соціальної організації суспільств радянського зразка. Згідно з цією концепцією існує три напрями розвитку таких суспільств: до крайнього тоталітаризму, до авторитаризму і в бік демократії. Однак третій варіант є мало вірогідним,

позаяк йому на заваді стоятиме партійно-державний апарат, який при такому варіанті розвитку подій втратить владу. Відтак – суспільство радянського типу не може еволюціонувати у напрямку „демократичного, гуманного соціалізму” і його демократизація є неодмінно пов’язана із „дерадянизацією”.

Теорія узалежнення

В сімдесятих роках, після майже двадцятирічного панування теорії конвергенції, домінуючою стала теорія узалежнення. Засновником останньої вважають **Андре Франка**. Він відкидав колишні уявлення про те, що напівфеодальні, відсталі суспільства країн Третього світу під впливом капіталізму поступово піднімаються до рівня розвинутих країн. Навпаки, капіталістичний світовий ринок уже декілька століть як перетворив їх у частину світового капіталістичного господарства, свідомо обумовивши різницю у динаміці розвитку різних регіонів, що приводить до занепаду країн, що розвиваються. Розвинуті країни робили і роблять усе, щоб не допустити до модернізації країн Третього світу, потрактовуючи їх лише як сировинні придатки і вигідні ринки збуту. Країни Третього світу потрапляють у все більшу залежність: вони вже зайняли відведене їм місце у світовому розподілі праці, коштів на проведення структурних змін у них немає, а розвинуті країни не зацікавлені допомагати, щоб не примножувати число власних конкурентів. Належить відзначити, що ця теорія була особливо популярною серед учених-представників країн соціалістичного табору.

Теорія глобального суспільства

Розширюючи перспективу, накреслену прихильниками теорії узалежнення, **Іммануїл Валлерштайн** доказує, що в 1750-1950 роках відбувався процес становлення світової капіталістичної системи і поляризації світу. Ядро глобального співтовариства, яке склалося із країн-лідерів, використало вигоди свого становища і почало закріплювати за певними країнами місця у світовому розподілі праці. Використовуючи, таким чином сировинні джерела і дешеву робочу силу менш розвинутих країн, країни-лідери швидко збагачувались, заганняючи країни Третього світу у все більшу економічну, політичну і соціокультурну залежність.

До середини ХХ століття розвинуті суспільства стабілізувалися, оскільки увесь „периферійний” світ виявився поділеним, втягнутим в світову систему виробництва і економічно прив’язаним до певних центрів. Хоча екстенсивний шлях розвитку світової системи завершився, але принцип залишився: сьогодні відбувається обмін знань на ресурси, інформації на енергію. Країни-лідери, використовуючи свою інтелектуальну та економічну перевагу, продають технології і вивозять капітал, а країни периферії продають сировину і людські ресурси. Змінити цю систему для окремих країн є практично неможливо, вважає Валлерштайн, – національний розвиток можливий не для всіх і тільки одних за рахунок інших.

Таким чином, найпопулярніші теорії модернізації вважають світовий капіталізм, і/або міжнародний ринок, і/або транснаціональні компанії як єдині значимі історичні фактори. А країни „периферії” розглядаються просто як маріонетки розвинутих країн. Ця точка зору в останні десятиліття почала піддаватися критиці з боку багатьох теоретиків модернізації, таких, наприклад, як **Фред Ріггс, Габріель Алмонд, Сідней Верба**. Вони схильні визнавати відносну незалежність економічного розвитку від жорстко визначених форм ідеології і політичної організації західного типу. Він (економічний розвиток) є можливим в умовах різних національних традицій, які не потрібно руйнувати на догоду західним взірцям, оскільки національні традиції допомагають зняти загрозу соціальної дезорганізації і забезпечують мирний шлях модернізаційних перетворень (як це відбувається у Сингапурі, Тайвані, Малайзії, Таїланді та інших країнах).

Тобто, не існує магістральних шляхів розвитку. Висловлюючись метафорично, можна їхати у будь-якому напрямку, головне зберегти свій транспортний засіб. Скажімо, Саудівська Аравія дуже далека від ліберальної демократії і свободи слова, але цілком імовірно, що якраз такий тип суспільства, який є в цій країні, оберігає її від тоталітарної диктатури, дестабілізації і хаосу громадянської війни – явищ, які є досить поширеними в інших країнах даного регіону.

Соціальні зміни в Україні.

Виходячи із трактування модернізації як процесу переходу від традиційного аграрного суспільства до світського, урбанізованого, індустріального, можемо зазначити, що модернізація в різних регіонах України відбувалася неоднаково і неодноразово. У Західній, підавстрійській Україні модернізація припала на кінець XVIII - початок XIX століття і носила первинний, органічний характер. Після включення Галичини, Буковини і Закарпаття до складу Австро-Угорської імперії, австрійські урядовці взяли за ліквідацію традиційних, станових спадкових привілеїв і руху до набуття підданими громадянських прав, інтеграції і демократизації суспільства. Попри те, що Західна Україна була однією із найвідсталіших частин Австро-Угорщини, модернізаційні процеси тут відбувалися синхронно із тими, які відбувалися на решті території імперії та інших країн Західної Європи.

Модернізація Східної, підросійської України, як і модернізація Росії, мала усі характерні ознаки „навздогінної модернізації”. Метою реформ Петра I, Миколи I, Олександра II було перейняття соціально-економічного і культурного досвіду країн Західної Європи. Якщо європейські модернізації (втім і модернізація Австро-Угорщини) стимулювалися з надр самого суспільства і були плодом ініціативи і творчості ширших народних мас, то усі російські модернізації носили мобілізаційний характер і проводилися під тиском влади.

Ще одним важливим етапом навздогінної модернізації стала сталінська індустріалізація Радянського Союзу. Вона також носила мобілізаційний характер. Ціною надлюдських зусиль усієї країни і жорстокої експлуатації народу Радянський Союз наростив військові м'язи, залишившись немодернізованою країною у царині суспільного життя, культури. Сталінському керівництву вдалося запровадити цінності економічного розвитку, індустріального виробництва і технічного прогресу в масову свідомість переважно селянської країни. Однак всі потуги правлячої верстви радянської держави пристосуватися до виклику розвинутих країн в соціально-економічній сфері лише імітували модернізацію. Створення радянського аналогу суспільства масового споживання вимагало реформ, яких партійне керівництво боялось як вогню

Одним із досягнень комуністичної модернізації часто вважається модернізація освіти. Однак розвиток освіти і науки в комуністичних країнах був сильно ідеологізований. Не тільки гуманітарні, але й природничі науки повинні були цілковито відповідати догмам марксизму-ленінізму. Тому вони не могли розвиватися і допомагати у вирішенні соціальних проблем. Скажімо, генетика, як і кібернетика, в Радянському Союзі тривалий час вважалися „буржуазними лженауками”.

Якщо розглядати модернізацію, як постійний процес суттю якого є прагнення менш економічно розвинутих країн розпочати інтенсивний розвиток своєї економіки, форсуючи зміну технологічного укладу, то сьогодні Україна, як і решта постсоціалістичних країн, перебуває саме на цьому етапі свого розвитку. Тобто, під цим кутом зору нинішню Україну можна вважати країною навздогінної модернізації.

Процес модернізації в Україні не можна розглядати тільки з технократичних позицій, як процес винятково економічного розвитку. Модернізація в Україні розвивається як ряд процесів, які взаємно переплітаються і впливають один на одного. Паралельно із оновленням економіки країни протікає:

а) соціальна модернізація, яка передбачає зміну професійної, соціальної і освітньої структури суспільства, як відповідь на технологічні зміни. Поява приватної власності, ринкового господарства покликали до життя нові, раніше не існуючі професії (маркетолог, комівояжер), соціальні статуси (власник заводу, рантьє), приватні школи та університети;

б) інституційна модернізація, пов'язана зі зміною економічних і правових механізмів регулювання господарського життя суспільства, зумовленою технологічною і соціальною модернізаціями;

в) політична модернізація, спрямована на створення сприятливих умов для проведення інституційної модернізації і підтримання суспільного консенсусу як умови стабільного розвитку.

г) культурна модернізація, яка забезпечує виховання суспільної свідомості і культурно-освітнього рівня населення відповідного вимогам усіх рівнів модернізації.

Лише при гармонійному розвитку усіх зазначених типів модернізації економічний розвиток країни набуває поступального характеру. Неузгодження векторів окремих типів модернізацій може звести нанівець увесь процес.

Стимулом і найбажанішим результатом модернізації для України, як і для решти країн, які ступають на шлях навздогінної модернізації, стало бажання перейняти нові передові технології виробництва і менеджменту і підвищити завдяки цьому продуктивність праці та рівень життя в країні.

Однак, високі технології, зазвичай, країнам-реципієнтам не передаються. Країни технологічного ядра ніби „скидають” своє масове виробництво у країни, що розвиваються, передаючи технології в міру того, як вони стають застарілими. В інших же країнах використання цих технологій може бути ефективним і прибутковим лише завдяки нижчій оплаті праці, а також менш жорстким соціальним і екологічним нормам.

Чи означає це, що Україні судилося бути „вічно наздоганяючою країною”? Існують різні думки з цього приводу. Академік Російської Академії Наук **Володимир Ядов** відзначає, що теорії лінійного, однобічного і прогресивного розвитку всіх країн і народів відповідно до європоцентричної моделі у наш час у наш час заперечуються ходом історії людства. На користь цього твердження він висуває наступні аргументи:

По-перше, людська історія перестала бути природно-історичним і стає соціально-історичним процесом. Це означає, що у наш час вирішальної ролі набувають фактори суб'єктні (включно з наукою), тобто здатність соціальних суб'єктів (від пересічних громадян до національних урядів і міжнародних організацій) реагувати на внутрішні (в рамках даних суспільств) і зовнішні (з боку світової системи) виклики, випереджувати або стримувати небажані й небезпечні тенденції природних, соціальних, економічних, політичних змін і сприяти бажаним.

По-друге, багато країн і регіонів (СРСР, Японія, Китай, країни Африки і Латинської Америки) здійснювали модернізацію зовсім не таким шляхом, який „приписує” ідеальна європейсько-американська модель.

По-третє, втрата сутнісних властивостей спільноти („гемайншафт”) і перехід до суспільства сучасного типу („гезельшафт”), сьогодні не вважається безумовним благом для людства. Втрата сутнісних властивостей спільнотного устрою (щирість, безпосередність взаємин, віра в ідеали, „локальність” і т. ін.) сприймається сьогодні у західних суспільствах як втрата певних рис соціальності. Цим пояснюються такі тенденції як фактична відмова від концепції „плавильного казана” у США, розвиток у європейських країнах різноманітних форм самоорганізації на рівні сусідства (community), збереження і навіть відновлення релігійних конфесій, фундаменталістських течій, формування „мереж” у бізнесі, науці і культурі, в інтернет-комунікаціях.

5. Сутність і основні елементи структури соціології

Основними компонентами соціальної структури суспільства є: *соціальне життя, соціальна спільність, соціальні інститути, соціальні зв'язки і дії, соціальні процеси*. Споконвіку так велося: люди жили гуртом, общиною і групами. Спочатку це родоплемінні утворення, а згодом інші, різночленні від племені: міста, держави, імперії, спілки, співтовариства і т. д.

Та в сучасних умовах люди не змогли б жити, як у первісному суспільстві, де існували невеликі общини, групи тощо. Навпаки, густина населення зростає, міста укрупнюються, тіснять села, збільшується кількість контактів між людьми, дедалі більше зв'язків виникає між ними, породжуються нові залежності їх один від одного. Справжньою проблемою стає перебування на самоті. Виникає велика потреба: необхідні значні зусилля для того, щоб протистояти тенденціям підкорення всього життя людини колективним та масовим формам.

Історія є не що інше, як перехід від порівняно простих до значно складніших форм згуртування, об'єднання та контролю спільного життя людини.

Об'єднання в общини з самого початку — не акт доброї волі, дружелюбності або взаємної симпатії. Жорсткою необхідністю стало для роду людського і його окремих представників об'єднання. На ранніх етапах історії це були потреби протистояти природним явищам та вижити. Пізніше — це потреби протистояти формам та умовам спільного життя, втіленим у соціальних інститутах та об'єднаннях, системах цінностей та моделях схвальної поведінки, які дещо дозволяють, але набагато більше забороняють, карають та переслідують за порушення обмежень.

Тільки спільними зусиллями люди здатні змінити їх, привести у відповідність зі своїми сподіваннями та прагненнями. Так формувалося суспільство, а потім і створюється держава.

Десь наприкінці XVIII ст. німецький філософ Фердинанд Тьонніс визначає суспільство, спільність людей. На думку Фердинанда Тьонніса, спільність (Сетеіпзсбай) — це така сукупність індивідів, в якій усі знають один одного, постійно зустрічаються, тобто є близькими або далекими родичами. Перша форма співжиття — *спільність* історично передує *суспільству*, що виникає пізніше, знаменуючи перехід людства до нового етапу розвитку цивілізації. Жити в різноманітних спільностях та суспільстві, що успадковується від попередніх поколінь та щойно створюється — такою є доля людства. Отже, соціальна структура — це сукупність об'єднань людей, у кожному з яких індивідів може багато що об'єднувати: симпатії, інтереси, потреби, вік, стать, національність, спільність долі тощо.

Поняття соціальної структури суспільства

У соціології поняття **соціальна структура суспільства** розглядається в кількох аспектах.

У *широкому розумінні* соціальна структура суспільства — будова суспільства, система зв'язків між усіма його основними компонентами. Точніше, соціальна структура характеризує різні види соціальних спільностей і відносин між ними: соціально-станові, класові, соціально-демографічні, соціально-етичні.

У *вужькому розумінні* соціальна структура суспільства — соціально-класові спільності, соціальні групи, що утворюють ті чи інші соціальні верстви, а також відносини між ними.

В соціології поняття *соціальна структура* тісно пов'язане з поняттям *соціальна система* і об'єднує два компоненти — **соціальний склад** і **соціальні зв'язки**.

Соціальний склад — набір елементів, що становлять соціальну структуру, а **соціальні зв'язки** — набір зв'язків соціальних верств, станів, класів та ін.

Звичайно ж, поняття *соціальна структура* включає сукупність різних типів соціальних спільностей усередині суспільства і соціальні зв'язки всіх соціальних спільностей, що відрізняються масштабом поширення їх дії, їх значенням, характеристикою соціальної структури на певному щаблі розвитку. Часто замість поняття *соціальна структура* вживають поняття *соціально-класова структура*.

Соціальна структура суспільства — сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою, упорядкованих стосовно одна одної соціальних спільностей, соціальних верств, станів і відносин між ними.

Соціальна структура — стійкий зв'язок елементів у соціальній системі суспільства, означає суб'єктивний поділ суспільства на окремі соціальні спільності, верстви, стани, які об'єднуються на основі однієї або кількох ознак, що надають їм неповторної своєрідності й розрізняються за їх суспільним становищем, за місцем і роллю в системі економічних відносин.

Основою соціальної структури є соціальна спільність, що становить реально існуючу сукупність індивідів і відрізняється соціальними зв'язками та відносною цілісністю.

Об'єднання індивідів у соціальні спільності відбувається на основі різних характеристик і ознак, тому і правомірне виділення соціально-класових, демографічних, етнічних, територіальних, політичних та інших спільностей, що складають різні структурні елементи, ланки соціальної структури суспільства.

Соціальні спільності бувають формальні й неформальні, спонтанні й інституалізовані, історичні і минуці тощо.

У будь-якому суспільстві існує та або інша кількість соціальних спільностей, соціальних станів, верств, що,

по-перше, займають різні місця в системі соціальних нерівностей суспільства, в диференціації його населення за основними критеріями: *влада, власність на основні засоби виробництва; місце і роль у суспільному виробництві і розподілі прибутку* та інше;

по-друге, пов'язані політичними, економічними та культурними відносинами, виступають суб'єктами функціонування всіх соціальних інститутів.

Чим вище суспільство зуміє піднятися по східцях цивілізації, тим багатше, різноманітніше його соціальна структура.

Соціальна структура — анатомія суспільства, його об'єктивно обумовлена диференціація, поділ на великі і малі соціальні спільності людей, які відрізняються становищем, місцем і роллю в системі соціальних, суспільних відносин.

Основу соціальної структури суспільства і складають соціальні спільності людей, які визначаються становищем верств, груп

- у системі володіння **владою**,
- рівнем **прибутку**,
- **престижем** тієї чи іншої соціальної спільності,
- її соціальним статусом, **рівнем освіти**, культури тощо.

У соціології при визначенні соціальної структури завжди враховується тип суспільства: *безкласові, рабовласницькі, феодальні, буржуазні, демократичні, соціалістичні тощо*, яким властиві стійкі типові економічні, соціальні, політичні відносини між людьми, шляхи розвитку та соціально-економічні перетворення.

В кожному типі суспільства, що формується історично, чітко виділяються основні, панівні соціальні спільності, верстви, стани, що

визначають головний, специфічний зміст суспільних і соціальних відносин, що обумовлені формою власності на основні засоби виробництва і відрізняються характером виробничих відносин людей. Ураховуються також похідні, вторинні критерії соціальних спільностей (престиж, рівень освіченості, культури тощо). Історичним соціальним спільностям передували або їх супроводжували важливі за впливом на суспільство об'єктивні процеси, насамперед, процеси суспільного поділу праці.

Суспільний розподіл праці — поділ в суспільстві різних соціальних функцій, що реалізуються певними соціальними спільностями, групами людей, і виділенням різних сфер життєдіяльності суспільства (промисловість, сільське господарство, наука, мистецтво, армія та ін.), що також поділяються на дрібніші сфери. Суспільний поділ праці і поділ праці всередині сфер діяльності тісно поєднані із професійною спеціалізацією різних індивідів, характеризують певний ступінь розвитку продуктивних сил.

Суспільний поділ праці, розшарування і диференціація людей на різноманітні соціальні спільності поступово сприяли виникненню **соціальних класів**.

У XVIII ст. поступово формується і утверджується *індустріальне суспільство*. Основним джерелом багатства і добробуту стає переробна промисловість — індустрія, а основними суб'єктами соціальних та політичних дій — *класи*.

Тоді ж в Англії поняття **клас** широко вживається для визначення *класу бідняків*, а підприємець і мислитель **Роберт Оуен** відокремлює *виробничий клас* від *бездіяльного класу*.

Клод Анрі Сен-Сімон вважав виробничим класом власників капіталу: банків, купців, робітників.

У XIX ст. європейське суспільство зображується як класове, а загальноприйнятним стає уявлення про те, що класи визначають соціальне обличчя суспільства, тенденції та напрямки розвитку.

У політичному вченні марксизму поняття **клас** стає основним у світогляді. Класи виникають як результат радикальних соціальних трансформацій.

Революції XVII ст. в Англії та XVIII ст. у Франції поступово утверджують юридичну і політичну рівність різних суспільних соціальних спільностей. Дедалі істотнішу роль у житті Англії, Франції та інших країн Європи відіграє **третій клас** — **буржуазія** — підприємницькі та виробничі верстви міст, які зайняли проміжне становище між *знаттю* та *черню*.

Володіння та розпорядження не людьми (кріпаками, васалами), а **власністю** — капіталом, землею, знаряддями та засобами виробництва стає стрижнем економічного життя суспільства. Тоді ж кардинально змінюються організація праці та спосіб життя певних верств населення.

Соціальний клас — одне з основних понять у соціології.

Вперше розгорнуту картину класового суспільства дає **Карл Маркс**. В різні історичні періоди існували різні види власності (раби, вода, земля, капітал), що мали вирішальне значення у взаємовідносинах людей, але всі соціальні системи засновано на двох антагоністичних соціальних класах. В епоху розвитку капіталізму, на думку **Маркса**, існують **два основних антагоністичних соціальних класи** — **буржуазія і пролетаріат**.

Класові відносини з необхідністю передбачають експлуатацію одного класу іншим, тобто один клас присвоює результати праці іншого, експлуатує і пригноблює його.

Такі відносини постійно відтворюють і породжують класовий конфлікт, що є основою соціальних змін, які відбуваються в суспільстві. Є суб'єктивні й об'єктивні ознаки класу (володіння ресурсами), але це не обов'язково супроводжується усвідомленням належності до класу або почуттям політичної близькості інтересам класу тощо.

Тільки тоді, коли члени суспільства, соціальної спільності усвідомлюють свою класову належність і починають діяти спільно в інтересах свого класу, соціальний клас стає повністю сформованим.

Найвпливовішу теорію соціальних класів, альтернативну марксистській, запропонував **Макс Вебер**. На відміну від Маркса соціолог Макс Вебер виділяє інші фактори, які впливають на формування відносин нерівності, зокрема розглядає **престиж** як одну з найважливіших ознак соціального класу. Разом із тим розглядається зв'язок між можливостями висування на більш високі посади і належністю до соціального класу, передбачаючи, що клас становить групу людей з подібними можливостями просування або кар'єри та ін.

Макс Вебер вбачає як базовий статусний розподіл у суспільстві й основи для створення соціальних класів — ставлення до власності. Проте Макс Вебер надає набагато більшого значення розподілу всередині основних класів (наявність проміжних класів, соціальних спільностей), виділяє клас власників і торговий клас залежно від виду власності підприємств, де працюють робітники, розбиває на кілька класів робітничий клас відповідно до можливостей підвищення свого статусу, який мають. Макс Вебер розглядає бюрократію як клас, необхідну ланку влади в сучасному суспільстві.

Кожний соціальний клас — це система поведінки, комплекс цінностей і норм, стиль життя. Кожний соціальний клас культивує свої цінності, моделі поведінки та ідеали.

Сучасне уявлення про класи

Соціально-класова структура — це сукупність соціальних класів, певних зв'язків між ними і відносин, які є основою всіх елементів.

У соціально-класовій структурі адекватно проявляється економічна структура суспільства.

Основу соціально-класової структури становлять соціальні **класи** — великі соціальні спільності людей, які відрізняються за їх місцем в історично обумовленій системі суспільного виробництва, ставленням до засобів праці, роллю в суспільній організації праці, а отже, за способами одержання і розмірами тієї частки суспільного багатства, яка їм належить.

Розглядаючи соціальну структуру суспільства, з'ясовуються відносини, за якими поділяються люди.

Виділяються три ознаки:

- характер власності,
- ставлення до влади (роль у суспільній організації праці);
- прибуток (розміри та спосіб їх одержання).

Проте соціальна структура будь-якого суспільства складається з великої кількості соціальних спільностей — класів, націй тощо. Економічно і політично панівні класи і верстви визначають певний тип соціально-економічного розвитку суспільства. Економічні й виробничі відносини людей, які визначають не тільки тип, але й динаміку соціальної структури кожного суспільства, обумовлені рівнем розвитку продуктивних сил, а отже, визначають технічний і соціальний прогрес.

Поняття **клас**, як і раніше, входить до концепцій, теорій соціології. За допомогою поняття **клас** соціологи, філософи намагаються осмислити зміни в структурах економіки та суспільства. В сучасних розвинутих країнах у другій половині ХХ ст. стався поділ власності і контролю над нею. Суспільне життя дедалі частіше регулюється формальними організаціями (багатонаціональними компаніями, політичними партіями). Формується нова структура економіки з небаченими досі заняттями та професіями. Неминучість нерівності та відсутність переконливих і привабливих її альтернатив визнав, здається, увесь світ. Ці зміни настільки радикальні, що соціологи твердять про *новий середній клас, новий робітничий клас, клас менеджерів, новий правлячий клас*. Цінності, політичні настанови і переваги, що надають суспільству більшої згуртованості, обґрунтовуються досягнутим рівнем добробуту.

Література:

1. *Афанасьев В.Т.* Системность и общество. -М.: Высш. шк., 1992. - 328с.
2. *Бендикс Р.* Современное общество. //Американская социология. -М.: Изд-во МГУ, 1992.-410с.
3. *Блауберг И.В., Юдин З.Г.* Становление и сущность системного подхода. -М.: Наука, 1973.- 320 с.

4. Гидденс З. У. Стратификация и классовая структура. //Социологические исследования, 1992.- № 9. - С. 4-38.
5. Кочетов А. Истоки «новой» социальной структуры. //Свободная мысль, 1993.-№3.- С. 13-40.
6. Міщенко М. Підприємець сьогодні: штрихи до соціально-психологічного портрету. //Філософська і соціологічна думка, 1993.- № 6 .-С. 9-16.
7. Родионов Б.Л. Коммуникация как социальное явление. - М.: Изд-во МГУ, 1988. – 106 с.
8. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. - М.: Высш. шк., 1992. — 380с.
9. Шила З. Общество и общества. – М.: Изд-во МГУ, 1970. - 410с.

Питання для самоперевірки:

1. *Що таке соціальне життя.*
2. *Поняття соціальної структури суспільства.*
3. *Соціальні спільноти – основний компонент соціальної структури.*
4. *Сучасне уявлення про класи.*
5. *Соціальна структура суспільства.*
5. *Сучасна соціальна структура України.*
5. *Системи соціальної стратифікації.*
6. *Взаємозв'язок політичної нерівності і соціальної мобільності.*
7. *Соціальна мобільність – форма відтворення населення.*
8. *Специфіка суб'єктів соціального життя..*
9. *Взаємодія суспільних, індивідуальних інтересів та цінностей.*
10. *Суперечності розвитку сучасного суспільства.*

3. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Загальні методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять.

Семінар є однією з основних форм навчання, важливою ланкою в загальній системі теоритичного навчання. Він проводиться з основних, найбільш важливих тем навчальної програми.

При підготовці до семінару студенти повинні вивчити та зрозуміти лекційний матеріал, наданий по темах до семінарського заняття. Під час самостійної підготовки студенти повинні відпрацювати рекомендовану літературу. З метою, уявити для себе головні категорії та поняття, які необхідно використовувати під час обговорення семінарського заняття, ознайомитись з головними підходами вітчизняних та зарубіжних фахівців з питань, які виносяться на обговорення на семінарі.

Семінар є одним з видів контролю наявності і якості знань студентів, тому під час підготовки до семінарського заняття, студенти повинні використовуючи конспект лекцій, рекомендовану літературу, самостійно розробити доповіді по кожному питанню і мати в своєму робочому зошиті тези на кожне питання, щоб виступаючи з ними, обґрунтовувати висунуті положення і вести наукові диспути.

У конспекті мають бути тези відповіді на всі питання теми. Високу оцінку студент отримує тоді, коли він вільно володіє матеріалом, користуючись конспектом, висвітлює питання своїми словами, а не читає відповіді не відриваючись від тексту.

Під час проведення семінарського заняття викладач використовує різні форми й методи, різні завдання, у тому числі, задачі, питання та вправи. Викладач використовує найбільш поширені та ефективні завдання; питання щодо самостійної роботи, завдання та вправи різних видів, учбові ігри,

реферати та студентські доповіді, контрольні роботи, тестування, соціологічний практикум, тощо.

Під час проведення семінарського заняття викладач використовує різні методики: це індивідуальне спілкування з кожним студентом, з виданням питань індивідуально кожному; уточнення особистої точки зору студентів; завдання на вирішення проблемної ситуації та її обговорення; аналіз теоретичних положень, їх обговорення по використанню в практиці; проведення дискусії по одному з питань семінару, або в спеціально підготовленому диспуті; обговорення та оцінка реферату, або доповіді одного з студентів по найбільш цікавому питанню, тощо.

Семінарське заняття № 1.

Тема : Теорія розвитку суспільства. Людський фактор в суспільному розвитку (2 години).

П Л А Н.

1. Соціологія як наука про суспільство. Об'єкт та предмет пізнання соціології
Структура, функції та методи соціології.

2. Людина – як соціальне явище. Поняття суспільства та характерні ознаки суспільства. Основні погляди на розвиток суспільства.

Література

1. *Кравченко А.И.* Социология: Учеб. для вузов. – М.: Логос, Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 386 с.
2. *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. – К.: Каравела, 2000. – 210 с.
3. *Сорокин П.* Система социологии. - М.: Аспект Пресс, 1993. – 190 с.
4. *Смелзер Н.* Социология. – М.: Феникс, 1994. – 176 с.

5. Социология: наука об обществе: Учеб. пособие для ВУЗов. / Под ред. В.С.Андрущенко - К.: Наук. думка, 1996. – 340 с.
6. Соціологія: курс лекцій. /Загред. Є. Безродного. – К.: Наук. думка, 1994. – 386 с.
7. Соціологія: Навч. посібник / За ред. Макаєва. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – 470 с.
8. Тернер Д. Структура социологической теории. - М.: Норма - Инфра, 1985. – 192 с.
9. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии. - М.: Политиздат, 1969. – 210 с.

Методичні поради

При розгляді першого питання: *«Соціологія як наука про суспільство. Об'єкт та предмет пізнання соціології Структура, функції та методи соціології»*, слід звернути увагу на чітке загальне визначення понять “об’єкт” та “предмет” науки, після чого розглянути і визначити що має бути “об’єктом” і “предметом” пізнання соціології. Студенти повинні дати чітке визначення соціології і зрозуміти, що вивчає соціологія як наука, всі розбіжності і різноманітні позиції, щодо предмета соціології, котрі можна вважати якщо не загальноприйнятими, то принаймні найбільш поширеними уявленнями про суто соціологічний підхід до соціальних проблем, а звідси- і про предметне поле соціології.

Розглядаючи соціологію, як науку, слід звернути увагу на поняття “соціальне”. Важливо зрозуміти та уявити для себе, що будь-яка система суспільних відносин характеризується між людьми, а також відносинами особи та суспільства. Тому можна з цих систем завжди має свій чітко визначений аспект і студенти повинні визначити основні риси які характеризують специфіку соціального, а також сутність категорії “соціальне”.

Існує багато підходів до визначення критерії структуроутворення і кількості рівнів соціології, тому необхідно визначити деякі погляди і зупинитися на розгляді класичної структури, якої дотримуються більшість учених.Також, важливо

поняття функцій соціології, з'ясування сутності та поняття самої категорії “функції” взагалі, після чого перелічити основні функції, які соціологія як наука виконує і розкрити їх зміст.

Функції соціології цілком нав’язані з методами, тому важливо звернути увагу на визначення поняття “метод” і розмежування загальнонаукових і часнонаукових методів, перелічити їх та розкрити їх зміст.

Розглядаючи друге питання: *«Людина – як соціальне явище. Поняття суспільства та характерні ознаки суспільства. Основні погляди на розвиток суспільства»*, студенти повинні глибоко зрозуміти і підкреслити, що елементами соціальних систем є люди. Вхідження людини в суспільство відбувається через різноманітні соціальні спільності: групи, інститути, організації та системи прийнятих у суспільстві норм і цінностей. Внаслідок цього людина залучена до багатьох соціальних систем, кожна з яких справляє на неї системоформуючий вплив. Вона стає не тільки елементом соціальної системи, а системою, що має складну структуру.

Потрібно з’ясувати, що визначаючи місце соціології серед інших наук про суспільство студенти повинні зрозуміти, що соціологія продукує науково обгрунтовану теорію про суспільство та його структури. Але важливо визначити особливості соціологічного підходу до аналізу суспільства. Треба зрозуміти, що складність суспільства, різноманітність процесів, явищ, що зумовлюють його життєдіяльність, потребують багаторівневої системи соціологічного пізнання соціальної реальності. Важливо перш за все дати визначення суспільства, широкому значенні цього слова і в вузькому розумінні, дати визначення поняття “суспільства” взагалі. Перелічіть основні ознаки суспільства, дати їм характеристику та пояснити. При розкритті сутності суспільства важливо зупинитися на такому понятті, як “система якості”, розкрити сутність цього поняття та зміст, при необхідності зобразити схематично суспільства як соціальну систему з усіма її складовими та рівнями розвитку.

Студенти можуть визначити основні групи поглядів на розвиток суспільства, перелічити їх надати характеристику, розкрити сутність. При цьому дуже важливо розкрити співвідношення між собою таких категорій як “еволюція та революція”, “революційні перетворення і реформи”.

Питання для самоперевірки:

- 1. Соціологія: що вона вивчає?*
- 2. Суспільство як об'єкт дослідження соціології.*
- 3. Категорії та поняття в соціології.*
- 4. Структура і рівні соціологічного знання.*
- 5. Основні функції соціології.*
- 6. Місце соціології в системі суспільствознавства, її зв'язок з іншими науками.*

Семінарське заняття № 2.

Тема: Суспільні процеси та їх вплив на соціальну реальність.

(2 години).

П Л А Н.

1. Соціальне життя: основні компоненти та зміст.
2. Теорії соціальних змін їх причини. Соціальні зміни в Україні.

Література:

1. *Арон А* Этапы развития социологической мысли.- М.: Высш. шк.,1992.-115 с.

2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. // Избр. произв. - М.: Наука, 1990. – 198 с.
3. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, назначение. - М.: Высш. шк., 1995. – 272 с.
4. Иванов В.Г., Сарно А.А. Практикум по социологии. - М.: Наука, 1994. – 167 с.
5. Кравченко А.И. Социология: Учеб. для вузов. – М.: Логос, Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 386 с.
6. Новиков С.С. История развития социологии в России: Учеб. пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 291 с.
7. Піча В.М. Соціологія: загальний курс. – К.: Каравела, 2000. – 210 с.
8. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К.: Наук. думка, 1995. – 189 с.
9. Соціологічна думка України: навчальний посібник. - К.: Заповіт, 1996. – 234 с.
10. Тернер Д. Структура социологической теории. - М.: Норма - Инфра, 1985. – 192 с.

Методичні поради .

При обговоренні першого питання: «Соціальне життя: основні компоненти та зміст», студенти повинні звернути увагу на те, що поняття «соціальне життя» з'явилося і стало вживатися в політичних науках і, зокрема, у соціології лише в середині ХХ ст. **Соціальне життя — сукупність багатоманітних видів та форм спільної діяльності людей, спрямованої на забезпечення умов та засобів існування, реалізацію потреб, інтересів, цінностей.**

Організованість у взаємодії соціальних зв'язків передбачає систему соціальних статусів, ролей, цінностей, що надають взаємодії, соціальним зв'язкам цілеспрямованого, регулярного, стійкого характеру. Нормативність відображається в тому, що соціальні норми є обов'язковим компонентом соціального інституту. Норми функціонують у вигляді звичаїв, традицій,

принципів, законів та ін., забезпечуючи узгоджені дії, стандарти. Застосовується соціальний контроль, тобто норма не лише проголошується, а й забезпечується системою санкцій. *Нормативне та організаційне зміцнення, упорядкування зв'язків і означає інституалізацію.*

У повсякденному житті відбуваються найрізноманітніші процеси, явища тощо. Виникають нові соціальні спільності, зайняті спеціалізованою діяльністю. Поява соціальних норм, що регулюють діяльність установ та організацій, забезпечує захист певних інтересів. У сучасних умовах у суспільстві України інституалізація нових форм господарської діяльності пов'язана з появою норм і законів, що сприяють їх розвитку, спеціальних установ, організацій, зайнятих підготовкою, оформленням нових форм шляхом приватизації, захистом інтересів нових власників тощо. Соціальні інститути надають стійкості і певності діяльності соціальних спільностей, інтегрують їх, надають їх взаємодії цілісності. Це дозволяє розглядати *соціальні інститути як різновид особливих соціальних зв'язків, певні компоненти соціального життя тощо.*

Соціальне життя у всій різноманітності соціальних процесів і явищ, соціальних зв'язків і соціальних дій — один із найважливіших проявів діяльності, спрямованої на забезпечення умов та засобів існування людей, реалізацію їх потреб, інтересів, цінностей.

Багатоманітність соціальної реальності, соціальних потреб породжує і багатоманітність соціальних норм, потреб і певну поведінку. **Головна особливість соціального життя — спільний характер, обумовлений взаємодією індивідів, які утворюють через свої зв'язки і відносини соціальні відносини.**

Суб'єктами соціального життя виступають не тільки особи й соціальні спільності, верстви, групи, а й суспільство. У суспільстві діють соціальні закони різних видів і структурних рівнів. Ці закони загальні, специфічні й часткові, окремі. Система законів є ніби скелет, до якого приростає все тіло суспільного організму. *Соціальний закон — це об'єктивний стійкий і повторюваний причинний зв'язок між, соціальними явищами, процесами, всебічне*

суспільне життя, що виникає, проявляється і реалізується завдяки масовій діяльності й через масову діяльність людей.

Форма прояву соціального закону відображає результат реалізації мети соціальної спільності, верстви індивідів та ступінь збігу його соціальної мети з метою суспільства. Загальні соціальні закони — це закони становлення та функціонування, розвитку й зміни суспільних систем. Закони виражають чітку причинну залежність економічних, соціальних, політичних та ідеологічних явищ.

Соціальна сфера — це одна з основних сфер суспільства, що охоплює інтереси соціальних спільностей — класів, верств, груп, народностей, націй, відносини суспільства й особи, умови праці й побуту, здоров'я і дозвілля. **Соціальна сфера суспільства поділена на чотири взаємопов'язані частини:**

по-перше, *соціальна структура суспільства*, представлена певними соціальними спільностями, верствами, групами, класами та ін., відносинами між ними;

по-друге, *соціальна інфраструктура* — сукупність галузей народного господарства і видів суспільно корисної діяльності, спрямованих на надання послуг безпосередньо людині;

по-третє, *соціальні інтереси, потреби, сподівання, мотиви та стимули*, тобто все те, що забезпечує зв'язок індивіда або групи з іншими, входження особи в суспільний процес;

по-четверте, *принципи та вимоги соціальної справедливості*, умови та гарантії її здійснення.

Соціальне життя виступає у вигляді різних подій, що відбуваються в певний період і в певному просторі. Сукупність подій складає неперервний потік соціального життя.

Основними характеристиками соціального життя виступають: *практичність, ситуативність і цілеспрямованість.*

Соціальне життя має певний спосіб реалізації (спосіб і стиль життя), рівень організації і задоволення потреб людей.

Реалізація соціального життя завжди відбувається через вирішення одних і породження інших проблем і завдань. Особливість соціального життя полягає в тому, що суб'єкт соціального життя сам же організує його з урахуванням універсальних локальних і індивідуальних умов життєвої ситуації. Тут особливо важлива роль в реалізації соціального життя індивіда належить соціальній інфраструктурі, що надає соціальному життю ту чи іншу якість через створення зручностей у задоволенні різноманітних потреб людей. Життєдіяльність суспільства, функціонування і взаємодія його різноманітних сфер — це і є *суспільне або соціальне життя*.

За структурою, змістом соціальне життя складне, багатогранне і неоднорідне, як і саме життя суспільства. Дуже часто для відображення багатоманітності і неоднорідності суспільного життя використовуються поняття: *політичне життя, економічне життя, культурне життя, соціальне життя* та ін. Це, безперечно, не тільки відображає різноманітність проявів суспільного життя в окремих сферах суспільства, в тому числі і в соціальній, але й окреме, конкретніше розуміння соціального життя, особливо важливе для спеціальних наук, що вивчають або покликані вивчати явища і процеси певної сфери суспільного життя. Соціологія і за її природою, і предметом, і розумінням соціального детально розглядає соціальне життя.

Соціальне життя — організована, упорядкована система дій і взаємодій людей, їх соціальних спільностей, суспільства, функціонування соціальних інститутів, об'єднань і організацій, соціальних норм і цінностей, соціальний контроль.

Соціальне життя за соціологією — це соціум (соціальне), його структура в русі (функціонуванні), в дії і взаємодії.

При обговоренні другого питання : «Теорії соціальних змін їх причини. Соціальні зміни в Україні», студентам слід зрозуміти, що фундаментальні зміни, які відбуваються з плином часу із базовими елементами культури, структури і соціальної поведінки соціологи називають соціальними змінами. Тобто соціальні зміни не є простою ротацією поколінь, а процесом зміни структури суспільства, внаслідок якої суспільство стає дещо іншим, зберігаючи, проте,

свою тяглість і залишаючись, у певному сенсі, тим самим суспільством (наприклад, українське суспільство, яким воно було в XVII столітті, XIX столітті і сучасне).

Щоб продемонструвати динаміку прискорення соціальних змін американський соціолог Елвін Тоффлер у 1970 році навів такий красномовний приклад: „Якщо останні 50 тисяч років людської історії розділити на відрізки часу приблизно по 62 роки, то отримаємо близько 800 таких відрізків. З них 650 минули у печерах. Лише за останніх 70 таких відрізків історії людства стало можливим ефективно передавати інформацію від покоління до покоління завдяки писемності. Тільки в останні 6 відрізків люди отримали друковане слово. Лише в останні два десятиліття і подекуди використовував електричний двигун. А абсолютна більшість тих матеріальних благ, які використовуємо сьогодні ми з вами, були придумані протягом останнього, 800 відрізка людської історії.

Серед найбільш вагомих чинників, які викликають зміни у поведінці людей, а також у культурі і структурі суспільства, виділяють наступні:

Фізичне середовище. Людина взаємодіє з оточуючим середовищем, виробляючи при цьому певну технологію і соціальну організацію (наприклад, суспільство землеробів чи скотарів). Зі зміною оточуючого середовища, люди змушені виробляти нові типи адаптації, реагувати новими технічними винаходами і формами соціальної організації. Так, скажімо, предки нинішніх угорців були кочовим народом і основним їхнім заняттям було скотарство. Переселившись наприкінці IX століття на територію сучасної Угорщини де не було місця для ведення кочового способу життя і опинившись в оточенні землеробських народів, угорці також змінили свій спосіб життя на осідлай.

Населення. Різке збільшення кількості населення чи навпаки, „старіння” суспільства, або різке зростання кількості міського населення чи міграції до інших країн також призводить до змін у культурі і соціальній структурі суспільства.

Конфлікти навколо ресурсів і цінностей. Для досягнення своїх цілей різні групи мобілізують свої ресурси і можливості, відмовляючись від звичного

способу життя („*Все для фронту, все для перемоги*”). Перемога однієї із сторін, як, втім, і досягнення компромісу, передбачають появу нових інституційних структур, диктують необхідність пристосування до нових умов.

Інновації. Термін „інновація” включає в себе два поняття: відкриття і винахід. Відкриття – це сприйняття багатьма людьми нових, раніше невідомих аспектів реальності. Людина відкриває теорію відносності чи періодичну систему Менделєєва. Відкриття примножує знання, воно завжди додає до культури щось нове.

Винахід – це нова комбінація вже відомих елементів, наприклад, комбінація парового двигуна і візка привела до винаходу паротяга.

Відкриття і винаходи призводять до появи нових *технічних нововведень* (радіо, телебачення, двигун внутрішнього згорання і т. ін.), або *нематеріальних ідей* (виборче право для жінок, право націй на самовизначення і т. ін.), котрі викликають зміни у поведінці людей, а також у культурі і структурі суспільства.

Дифузія. Це процес у ході якого культурні характеристики поширюються від однієї соціальної системи до іншої (поширення абетки, християнства чи інших світових релігій. У сьогоднішньому світі – поширення так званого „американського способу життя”). Дифузія можлива тільки у тих суспільствах, котрі контактують між собою. Часто групи навмисне збільшують кількість контактів, щоб посилити дифузію (наприклад, посилають спеціалістів навчатися за кордон). А буває й так, що суспільство намагається уникнути дифузії і зменшує кількість контактів, як, наприклад, СРСР, який відгородившись від Заходу, намагався уникнути впливів небажаної ідеології.

Конкретні умови існування суспільства визначають які фактори є прийнятними, які можна сприйняти у дещо змінених формах, а які є абсолютно неприпустимими. Наприклад, іслам у багатьох регіонах Африки приймався охочіше, ніж християнство переважно через те, що він не сприймався як релігія білих людей – експлуататорів і чужинців, а також через те, що дозволяв полігамію, яку переважно практикували африканці.

Зрозуміло, що усі перераховані фактори найчастіше виступають не поодинці, а разом узяті, проте соціологічний аналіз допомагає виявити основний чинник змін, котрий детермінує усі наступні процеси.

Питання для самоперевірки:

1. *Що таке соціальне життя.*
2. *Специфіка суб'єктів соціального життя..*
3. *Поняття соціальної структури суспільства.*
4. *Соціальні спільноти – основний компонент соціальної структури.*
5. *Соціальна структура суспільства.*
6. *Сучасна соціальна структура України.*
7. *Системи соціальної стратифікації.*
8. *Суперечності розвитку сучасного суспільства.*

4. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА – ЗАОЧНИКА З ТЕСТОВИМИ ЗАВДАННЯМИ

Процес навчання у своїй основі спирається на самостійну роботу студентів, що є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. До змісту самостійної роботи студента входять:

- вивчення робіт, зазначених у програмі курсу соціології в години самостійної роботи;
- написання реферату (на вибір);
- осмислене сприйняття всіх тем і робота над матеріалами лекцій за , курсом;
- підготовка до практичного та семінарського заняття і активна участь у них;
- підготовка до здачі іспиту.

Успіх самостійної роботи в багатьох випадках залежить від чіткого її планування. Головним тут є вміль розподіл часу між дисциплінами, що вивчаються, в чому може надати допомогу план-графік.

Основою самостійної роботи є вивчення рекомендованої програмою курсу літератури.

При цьому необхідно зрозуміти і запам'ятати не текст взагалі, а головне, найбільш істотне, передусім визначення, категорії і узагальнюючі висновки.

Практика роботи з літературою показує, що не можна повністю покладатися на власну пам'ять. Необхідно обов'язково робити записи прочитаного тексту. Існують такі випробувані форми записів: план, тези, виписки, конспект.

План - це схематично записана сукупність стислих думок, найбільш стисла форма запису. Тези - це сформульовані своїми словами думки автора. Тези можуть складатися у вигляді відповідей на питання плану. Виписки - це дослівні, документально точні виписки з тексту. Дана форма зручна для збору матеріалу з будь-якої проблеми з різних джерел. Виписки робляться у вигляді цитат, цікавих

фактів, вдалих формулювань. Конспект - це самостійний, логічно зв'язаний запис, який поєднує план, виписки, тези. Складання конспекту - справа творча, головне в ній відтворення основних положень документу, який вивчається, своїми словами з дослівною випискою тільки висновків, узагальнень, теоретичних формулювань.

Для успішної самостійної роботи студента велике значення має знання основ бібліографії.

Студенти нерідко зазнають ускладнень у підборі матеріалу для контрольних робіт, цільових виступів на семінарських заняттях. Дуже часто витрачається маса часу на пошуки потрібної літератури, нерідко вибір зупиняється на другорядних, близьких до теми роботах. Щоб уникнути даної ситуації, необхідно знати шляхи швидкого пошуку потрібних праць. Для цього слід мати уявлення про каталоги і картотеки.

Каталоги розкривають наявні в бібліотеці книжкові фонди. Каталоги, що носять довідково-рекомендаційний характер, представлені у вигляді алфавітного, предметного і систематичного каталогів. Системний каталог надає найбільш широкі можливості для підбору літератури. Предметний каталог складається у відповідності зі змістом книг, але книги в ньому представлені не в логічному, а в алфавітному порядку питань, про які йдеться у творах. Цим він подібний до енциклопедичного словника і служить доповненням до системного каталогу. В алфавітних каталогах публікації розташовані в алфавітному порядку за прізвищами авторів або за назвами творів, якщо автор в них не вказаний. Картотеки ведуться в навчальних бібліотеках по кожній навчальній дисципліні.

ТЕСТИ З ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ»

Тест № 1.

1. До якого поняття відноситься дане визначення : " Сукупність усіх способів взаємодії і форм об'єднання людей, у яких виражається їхня всебічна залежність друг від друга " ?
 - а) цивілізація;
 - б) суспільство;
 - в) культура.
2. Ким вперше був введений у науковий обіг термін " соціологія " ?
 - а) М. Вебером;
 - б) К. Марксом;
 - в) О. Контом.
3. "Перетворення, зміна, перебудова якої-небудь сторони громадського життя, не нищівних основ існуючої соціальної структури " - до якого поняття відноситься це визначення ?
 - а) до поняття "реформа";
 - б) до поняття "революція";
 - в) до поняття "еволюція".
4. Назвіть американського соціолога, автора концепції стадій економічного росту:
 - а) А. Тойнбі;
 - б) О. Шпенглер;
 - в) У. Ростоу.
5. Кому належить наступне визначення суспільства : "Суспільство не складається з індивідів, а виражає суму тих зв'язків і відносин, у яких ці індивіди знаходяться друг до друга " ?
 - а) Платону;

- б) М. Веберу;
- в) К. Марксу.

6. Як називається догматично-авторитарне суспільство, що застило на досягнутій стадії розвитку ?

- а) суспільно-економічна формація;
- б) закрите суспільство;
- в) цивілізація.

7. Що в марксизмі розуміється під "економічною структурою суспільства" ?

- а) надбудова;
- б) продуктивні сили;
- в) базис.

8. Що затверджує соціологічна концепція технократизму ?

- а) неминучість підпорядкування біологічної цивілізації механічній і електронній;
- б) необхідність установавання влади інженерів і технічних фахівців, здійснюваної в інтересах усього суспільства;
- в) необхідність підпорядкування всього життя суспільства науковому прогнозуванню і регуляції.

Тест № 2.

1. "Різноманітні зв'язки, що виникають між соціальними групами, класами, націями, а також усередині них у процесі їх економічного, соціального, політичного і культурного життя і діяльності " - до якого поняття відноситься це визначення?
 - а) до поняття "національні відносини";
 - б) до поняття "виробничі відносини";
 - в) до поняття "суспільні відносини".
2. Що означає поняття "соціологія" ?
 - а) науку про суспільство як цілісну систему;
 - б) науку, що вивчає людину;
 - в) науку, що вивчає окремі соціальні групи суспільства.
3. Що таке соціальна революція ?
 - а) демографічний вибух у суспільстві;
 - б) корінний якісний переворот у всій соціально-економічній і політичній структурі суспільства;
 - в) поступовий перехід суспільства з одного стану в інший.
4. Якого відомого німецького соціолога на Заході називають "великим буржуазним антиподом К. Маркса" ?
 - а) М. Вебера;
 - б) Э. Дюркгейма;
 - в) О. Шпенглера.
5. Ким були закладені основи сучасного підходу до вивчення соціальної стратифікації ?
 - а) М. Вебером;
 - б) Дж. К. Гелбрейтом ;
 - в) Р. Ароном.
6. Коли вперше з'явився термін "соціологія" ?

- а) у 15-ому столітті;
- б) у 19-ому столітті;
- в) у 20-ому столітті.

7. Що розуміється під соціальною групою ?

а) будь-яка сукупність індивідів, об'єднаних загальним інтересом;

б) сукупність людей, "розрізняємих по їхньому місцю в історично

визначеній системі суспільного виробництва”;

в) об'єднання людей що основлюються на колективному володінні засобами виробництва у повному чи частковому самоуправлінні.

8. “Первинна форма соціальних організацій, яка виникла на основі природних, кровнородинних зв'язків, чи територіальна організація сільського населення”-до якого поняття відноситься це визначення ?

а) до поняття "громада";

б) до поняття "дружина";

в) до поняття "соціальна група".

Тест № 3.

1. Широко розповсюджений у Західній соціології термін "постіндустріальне суспільство", застосовується для позначення :
 - а) сучасного суспільства;
 - б) суспільства, що буде існувати в 21-ому столітті;
 - в) суспільства періоду 1845-1885 р.
2. Що є визначальним у доіндустріальному суспільстві ?
 - а) сільське господарство;
 - б) мануфактурне виробництво;
 - в) наукові знання.
3. Кого можна віднести до маргінальних шарів населення ?
 - а) лімітчиків;
 - б) робочих колгоспів;
 - в) емігрантів;
 - г) усіх перерахованих вище.
4. Розрізняють природжений і досягнений статус людини. Що є ознакою першого ?
 - а) національність, кваліфікація ;
 - б) соціальне походження, національність;
 - в) утворення, кваліфікація.
5. Що таке тоталітаризм ?
 - а) форма охлократії;
 - б) різновид монархії ;
 - в) одна з форм авторитарної держави.
6. Як називаються декласованні шари населення (бурлаки, злидні, злочинці і т.п.).?
 - а) люмпени;
 - б) штейкбрехери;
 - в) гастробайтери.

7. Підберіть поняття до даного визначення : "Історична спільність людей, що

складається в ході формування спільності їхньої території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру" :

а) етнос;

б) популяція;

в) нація.

8. До якого поняття відноситься наступне визначення : "Положення особистості, займане в суспільстві відповідно до віку, статі, за походженням, сімейним положенням" ?

а) до поняття "престиж";

б) до поняття "соціальний статус";

в) до поняття "авторитет".

Тест № 4.

-
1. "Історично виниклий вид стійкого соціального угруповання людей, представлений племенем, народністю, нацією" - до якого поняття відноситься це визначення ?
- а) до поняття "етнос";
 - б) до поняття "громада";
 - в) до поняття "клас".
2. Людина, що втратила зв'язок зі своїм суспільним класом, шаром і не примкнув до іншого, що не бере участі у суспільному виробництві, морально занепала і що розклаталася, є :
- а) корпоративною
 - б) непристижною;
 - в) декласованою.
3. Що розуміється під соціальною групою ?
- а) будь-яка сукупність індивідів, об'єднаних загальними інтересами, що знаходяться у взаємодії, що роблять один одному допомогу в досягненні особистих цілей;
 - б) група, що представляє собою визначений соціальний стандарт, за допомогою якого індивід оцінює себе й інших ;
 - в) будь-який колектив, реальний чи уявлений, оцінюваний високо чи низько, з яким індивід співвідносить свою поведінку чи майбутнє;
4. Як називається крайня форма націоналізму ?
- а) апартеїд;
 - б) шовінізм;
 - в) патріотизм.
5. Як називається особливий напрямок у мікросоціології, що вивчає психологічні взаємини в так званих малих групах, об'єднаннях людей на якій-небудь просторовій ділянці під час роботи, навчання, відпочинку, у побуті (цех, навчальний клас, квартира, волейбольна площадка і т.д.) ?

- а) біхевіоризм;
- б) номіналізм ;
- в) соціометрія.

6. Назвіть німецького соціолога, одного з основоположників теорії соціальних груп :

- а) Г. Зіммель ;
- б) Э. Дюркгейм;
- в) О. Шопенглер.

7. Що включається в поняття "соціальна структура суспільства" ?

- а) класова структура суспільства;
- б) соціально-професійна структура;
- в) структура населення;
- г) усе зазначене вище.

8. Хто є основною соціальною опорою тоталітарної влади ?

- а) люмпени;
- б) пролетаріат;
- в) буржуазія;

Тест № 5.

1. Як прийнято називати в соціології соціальну групу, на яку індивід орієнтує свою поведінку ?
 - а) корпоративною групою;
 - б) референтною групою;
 - в) нормативною групою.

2. Підберіть поняття до даного визначення : "Область життєдіяльності людського суспільства, у якій реалізується соціальна політика держави шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, удосконалювання структури досугової діяльності, сфери послуг і т.д." :
 - а) культура;
 - б) соціальна політика;
 - в) молодіжна політика.

3. Як називається терпіння до чужого способу життя, поведінки, звичаям, почуттям, ідеям, віруванням ?
 - а) толерантність;
 - б) соціальна воля;
 - в) плюралізм.

4. Як називаються теорії, що розробляють проблеми функціонування в суспільстві різних соціальних суспільностей ?
 - а) теорії соціокультурної динаміки;
 - б) теорії соціальних груп;
 - в) теорії середнього рівня.

5. Ким у соціологію введений термін "соціальна мобільність"?
 - а) М. Вебером;
 - б) П. Сорокіним;
 - в) Т. Вебленом.

6. Підберіть соціологічне поняття до наступного визначення : "Перехід людей з одних суспільних груп і шарів в інші (соціальні переміщення), а також їхнє просування до позицій з більш високим престижем, доходом і владою

(соціальне сходження) або рух до більш низьких ієрархічних позицій (соціальне сходження, деградація) ":

- а) соціальна мобільність;
- б) кар'єра й антикар'єра;
- в) номенклатурна доля.

7. Як у соціології називається згода значної більшості будь-яких суспільств щодо найбільш важливих аспектів його соціального порядку, виражене в діях ?

- а) плюралізм;
- б) консенсус;
- в) толерантність;

8. Як називається сукупність відносин між народами на різних етапах історичного розвитку ?

- а) національне питання;
- б) соціальні відносини;
- в) політичні відносини.

Тест № 6.

1. Яким поняттям поєднуються наступні категорії: поділ праці, родина, власність, суд, заробітна плата, держава, армія, партія, шлюб, школа і т.д. ?
 - а) поняттям "суспільні відносини";
 - б) поняттям "соціальні інститути";
 - в) поняттям "соціальні групи".
2. Якому поняттю можна протиставити поняття "соціально-політичний плюралізм" ?
 - а) поняттю толерантності;
 - б) поняттю соціальної волі ;
 - в) поняттю етатизма.
3. Як називається самостійність якої-небудь організованої соціальної спільності в рішенні власних справ ?
 - а) толерантність;
 - б) етатизм;
 - в) самоврядування.
4. Що з перерахованого підпадає під визначення соціальної групи ?
 - а) клас;
 - б) соціальний шар;
 - в) країна;
 - г) етнічні спільності;
 - д) родина;
 - е) виробничі об'єднання;
 - ж) усі перераховані вище.
5. Одна з характеристик людини як індивідуального феномена, що відбиває його соціальну сутність ?
 - а) індивідуальність;
 - б) особистість;

в) індивід.

6. Як називається положення, що займає людина в первинній соціальній групі, у залежності від того як вона оцінюється як людська істота ?

а) особистий статус;

б) соціальний статус;

в) престиж.

7. Як визначити одним словом діяльність у сфері відносин між колишніми соціальними групами, націями, державою ?

а) керування;

б) політика;

в) дипломатія.

8. У чому полягають соціальні функції політичних партій?

а) у вираженні інтересів пануючого класу, а також у економічному,

ідеологічному, духовному й організаційному підпорядкуванні їм народних мас;

б) у забезпеченні в суспільстві визначеного типу розподілу влади, у здійсненні політичного виховання і політичної спеціалізації громадян;

в) у виконанні авангардної ролі в боротьбі за мир, національну незалежність

Тест № 7.

1. Як називається положення особистості, займане в суспільстві відповідно до віку, статі, походженням, сімейним положенням ?
 - а) соціальне;
 - б) корпоративне;
 - в) нормативне.
2. Коли відбулося оформлення науки як соціального інституту ?
 - а) у 2-ому тисячоріччі до н.е.;
 - б) на початку 20-го століття;
 - в) на рубежі 17-18 ст.
3. Що є засобом долучення людини до способу життя і способу дії суспільства, тобто до його культури?
 - а) наука;
 - б) утворення;
 - в) світобачення.
4. Що називають гуманітаризацією утворення ?
 - а) відмовлення від марксизму-ленінізму;
 - б) введення і розширення викладання гуманітарних дисциплін;
 - в) підтримку народного утворення за рахунок гуманітарної допомоги.
5. Як називається здатність людини діяти у відповідності зі своїми інтересами і цілями, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності ?
 - а) творчість;
 - б) інтуїція;
 - в) воля.
6. Як називається один зі способів регуляції дій людини за допомогою норм?
 - а) права людини;

б) творчість;

в) мораль.

7. Як називається сфера людської діяльності, функція якої - виробіток і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність ?

а) творчість;

б) наука;

в) утворення.

8. Як називається визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей, утвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин ?

а) соціалізм;

б) гуманізм;

в) воля.

Тест № 8.

1. Підберіть до даного визначення відповідний йому соціологічний термін: "Процес взаємовпливу культур, а також результат цього впливу, що полягає в сприйнятті однієї з цих елементів іншої культури чи виникнення нових культурних явищ " :
 - а) дифузія культури;
 - б) аккультурація;
 - в) асиміляція.

2. Як називається концепція, що займає одне з ведучих місць у сучасній соціології і футурології, відповідно до якої інформатика, комп'ютери і мікроелектроніка визначають і перетворюють усю соціальну систему, виступають як засіб створення нових соціальних надкласових і наднаціональних структур, що змінюють докорінно механізм суспільного розвитку ?
 - а) індустріального суспільства;
 - б) постіндустріального суспільства;
 - в) технократного суспільства;
 - г) інформаційного суспільства.

3. До якого поняття відноситься це визначення: "Суб'єкт із властивими йому індивідуальними рисами і якостями - інтелектуальними, емоційними, вольовими, що є продуктом визначеної соціально-економічної формації" ?
 - а) до поняття "людин";
 - б) до поняття "громадянин";
 - в) до поняття "особистість".

4. Як називається процес засвоєння індивідом протягом його життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить?
 - а) утворення;

б) соціалізація;

в) адаптація.

5. Як називаються соціально-філософські концепції, що затверджують, що необхідними частинами будь-якої соціальної структури є вищий, привілейний шар чи шари, що здійснюють функції керування, розвитку культури ?

а) теорії еліти;

б) теорії соціальної стратифікації ;

в) теорії лідерства.

6. Хто із соціологів увів поняття "маргінальна особистість" ?

а) Р.Парк;

б) Р.Будон;

в) М.Сорр.

7. Ким вперше був введений у науковий обіг термін "соціологія" ?

а) М. Вебером;

б) К. Марксом;

в) О. Критом.

8. Що включається в поняття "соціальна структура суспільства"?

а) класова структура суспільства;

б) соціально-професійна структура;

в) структура населення;

г) усі зазначені вище.

Тест № 9.

1. До якого поняття відноситься дане визначення : " Сукупність усіх способів взаємодії і форм об'єднання людей, у яких виражається їхня всебічна залежність друг від друга " ?
 - а) цивілізація;
 - б) суспільство;
 - в) культура.
2. Що означає поняття " соціологія " ?
 - а) навчання про суспільство як цілісну систему;
 - б) науку, що вивчає людину;
 - в) науку, що вивчає окремі соціальні групи суспільства.
3. Кого можна віднести до маргінальних шарів населення ?
 - а) лімітчиків;
 - б) робочих колгоспів;
 - в) емігрантів;
 - г) усіх перерахованих вище.
4. Як називається крайня форма націоналізму ?
 - а) апартеїд;
 - б) шовінізм;
 - в) патріотизм.
5. Ким у соціологію введений термін "соціальна мобільність" ?
 - а) М. Вебером;
 - б) П. Сорокіним ;
 - в) Т. Вебленом.
6. Як називається положення, що займає людина в первинній соціальній групі, у залежності від того як вона оцінюється як людська істота ?
 - а) особистий статус;

б) соціальний статус;

в) престиж.

7. Як називається сфера людської діяльності, функція якої - виробіток і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність ?

а) творчість;

б) наука;

в) утворення.

8. Що включається в поняття " соціальна структура суспільства"?

а) класова структура суспільства;

б) соціально-професійна структура;

в) структура населення;

г) усі зазначені вище.

Тест № 10.

1. Підберіть до даного визначення відповідний йому соціологічний термін: "Процес взаємовпливу культур, а також результат цього впливу, що полягає в сприйнятті однієї з них елементів іншої чи культури виникнення нових культурних явищ " :
 - а) дифузія культури;
 - б) аккультурація;
 - в) асиміляція.
2. Як називається положення особистості, зайняте в суспільстві відповідно до віку, статі, походження, сімейним положенням ?
 - а) соціальне;
 - б) корпоративне;
 - в) нормативне.
3. Яким поняттям поєднуються наступні категорії: поділ праці, родина, власність, суд, заробітна плата, держава, армія, партія, шлюб, школа і т.д. ?
 - а) поняттям "суспільні відносини ";
 - б) поняттям "соціальні інститути";
 - в) поняттям "соціальні групи".
4. Як прийнято називати в соціології соціальну групу, на яку індивід орієнтує свою поведінку?
 - а) корпоративною групою;
 - б) референтною групою;
 - в) нормативною групою.
5. "Історично виникнувший вид стійкого соціального угруповання людей, представлений плем'ям, народністю, нацією" - до якого поняття відноситься це визначення ?

- а) до поняття "етнос";
- б) до поняття "громада";
- в) до поняття "клас".

6. Широко розповсюджений у Західній соціології термін "постіндустріальне суспільство", застосовується для позначення :

- а) сучасного суспільства;
- б) суспільства, що буде існувати в 21-ому столітті;
- в) суспільства періоду 1845-1885 р.

7. "Різноманітні зв'язки, що виникають між соціальними групами, класами, націями, а також усередині їх економічного, соціального, політичного і культурного життя і діяльності" - до якого поняття відноситься це визначення?

- а) до поняття "національні відносини";
- б) до поняття "виробничі відносини";
- в) до поняття " суспільні відносини".

8. До якого поняття відноситься дане визначення : " Сукупність усіх способів

взаємодії і формі об'єднання людей, у яких виражається їхня всебічна залежність друг від друга "

- а) цивілізація;
- б) суспільство;
- в) культура.

Тест № 11.

1. Ким вперше був введений у науковий обіг термін "соціологія" ?
 - а) М. Вебером;
 - б) К. Марксом;
 - в) О. Контом.

2. Що означає поняття "соціологія" ?
 - а) навчання про суспільство як цілісна система;
 - б) науку, що вивчає людину;
 - в) науку, що вивчає окремі соціальні групи суспільства.

3. Що є визначальним у доіндустріальному суспільстві ?
 - а) сільське господарство;
 - б) мануфактурне виробництво;
 - в) наукові знання.

4. Людина, що втратила зв'язок зі своїм суспільним класом, шаром і не примкнула до іншого, що не бере участь у суспільному виробництві, морально занепала і що розклалася, є :
 - а) корпоративним;
 - б) непрестижним;
 - в) декласованим.

5. Підберіть поняття до даного визначення: "Область життєдіяльності людського суспільства, у якій реалізується соціальна політика держави шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, удосконалювання структури досугової діяльності, сфери послуг і т.д.":
 - а) культура;
 - б) соціальна політика;
 - в) молодіжна політика.

6. Якому поняттю можна протиставити поняття "соціально-політичний плюралізм" ?
- а) поняттю толерантності;
 - б) поняттю соціальної волі;
 - в) поняттю етатизму.
7. Коли відбулося оформлення науки як соціального інституту ?
- а) у 2-ому тисячоріччі до н.е. ;
 - б) на початку 20-го століття;
 - в) на рубежі 17-18 ст.
8. Як називається концепція, що займає одне з ведучих місць у сучасній соціології і футурології, відповідно до якої інформатика, комп'ютери і мікроелектроніка визначають і перетворюють усю соціальну систему, виступають як засіб створення нових соціальних надкласових і наднаціональних структур, що змінюють докорінно механізм суспільного розвитку ?
- а) індустріального суспільства;
 - б) постіндустріального суспільства;
 - в) технократного суспільства;
 - г) інформаційного суспільства.

Тест № 12.

1. До якого поняття відноситься це визначення: "Суб'єкт із властивими йому індивідуальними рисами і якостями - інтелектуальними, емоційними, вольовими, що є продуктом визначеної соціально-економічної формації" ?
 - а) до поняття "людин";
 - б) до поняття "громадянин";
 - в) до поняття "особистість".

2. Що є засобом прилучення людини до способу життя і способу дії суспільства, тобто до його культури?
 - а) наука;
 - б) утворення;
 - в) світогляд.

3. Як називається самостійність якої-небудь організованої соціальної спільності в рішенні власних справ?
 - а) толерантність;
 - б) етатизм;
 - в) самоврядування.

4. Як називається терпимість до чужого способу життя, поведженню, звичаям, почуттям, ідеям, віруванням ?
 - а) толерантність;
 - б) соціальна воля;
 - в) плюралізм;
 - г) ментальність.

5. Що розуміється під соціальною групою?
 - а) будь-яка сукупність індивідів, об'єднаних загальними інтересами, що знаходяться у взаємодії, що роблять один одному допомогу в досягненні будь-

яких

цілей ;

б) група, що представляє собою визначений соціальний стандарт, за допомогою якого індивід оцінює себе й інших;

в) будь-який колектив, реальний чи уявлений, оцінюваний високо чи низько, з яким індивід співвідносить своє поведження чи майбутнє.

6. Кого можна віднести до маргінальних шарів населення ?

а) лімітчиків;

б) робочих колгоспів;

в) емігрантів;

г) усіх перерахованих вище.

7. Що таке соціальна революція ?

а) демографічний вибух у суспільстві;

б) корінний якісний переворот у всій соціально-економічній і політичній структурі суспільства;

в) поступовий перехід суспільства з одного стану в інший.

8. Назвіть американського соціолога, автора концепції стадій економічного росту:

а) А. Тойнби;

б) О. Шпенглер;

в) У. Ростоу.

- а) клас; б) соціальний шар; в) країна; г) етнічні спільності;
- д) родина; е) виробничі відносини; ж) усе перераховане вище;
- д) клас, країна; і) етнічні спільності, родина.

7. Що називається гуманітаризацією суспільства?

- а) відмовлення від марксизму-ленінізму;
- б) введення і розширення гуманітарних наук;
- в) підтримку народного утворення за рахунок гуманітарної допомоги.
- г) усе зазначене вище.

8. Як називається процес засвоєння індивідом протягом його життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить?

- а) утворення;
- б) соціалізація;
- в) адаптація;
- г) асиміляція;
- д) акомодация.

Тест № 14.

1. Кому належить наступне визначення суспільства ; "Суспільство не складається з індивідів, а виражає суму тих зв'язків і відносин, у яких ці індивіди знаходяться друг до друга " ?
 - а) Платону;
 - б) М. Веберу;
 - в) К. Марксу.

2. Ким були закладені основи сучасного підходу до вивчення соціальної стратифікації ?
 - а) М. Вебером;
 - б) Дж. К. Гэлбрейтом ;
 - в) Р. Ароном.

3. Що таке тоталітаризм ?
 - а) форма охлократії;
 - б) різновид монархії ;
 - в) одна з форм авторитарної держави.

4. Як називається особливий напрямок у мікросоціології, що вивчає психологічні взаємини в так званих малих групах, об'єднаннях людей на якій-небудь просторовій ділянці під час роботи, навчання, відпочинку, у побуті (цех, навчальний клас, квартира, волейбольна площадка і т.д.) ?
 - а) біхевіоризм;
 - б) номіналізм ;
 - в) соціометрія.

5. Ким у соціологію введений термін "соціальна мобільність" ?
 - а) М. Вебером;
 - б) П. Сорокіним ;
 - в) Т. Вебленом.

6. Одна з характеристик людини як індивідуального феномена, що відбиває його соціальну сутність ?
- а) індивідуальність;
 - б) особистість;
 - в) індивід.
7. Як називається здатність людини діяти у відповідності зі своїми інтересами і цілями, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності ?
- а) творчість;
 - б) інтуїція;
 - в) воля.
8. Що включається в поняття "соціальна структура суспільства"?
- а) класова структура суспільства;
 - б) соціально-професійна структура;
 - в) структура населення;
 - г) усі зазначені вище.

Тест № 15.

1. Як називаються соціально-філософські концепції, що затверджують, що необхідними частинами будь-якої соціальної структури є вищий, привілейний шар чи шари, що здійснюють функції керування, розвитку культури ?
 - а) теорії еліти;
 - б) теорії соціальної стратифікації ;
 - в) теорії лідерства.

2. Як називається один зі способів регуляції дій людини за допомогою норм?
 - а) права людини;
 - б) творчість;
 - в) мораль.

3. Як називається положення, що займає людина в первинній соціальній групі, у залежності від того як вона оцінюється як людська істота ?
 - а) особистий статус;
 - б) соціальний статус;
 - в) престиж.

4. Підберіть соціологічне поняття до наступного визначення : "Переходи людей з одних суспільних груп і шарів в інші (соціальні переміщення), а також їхнє просування до позицій з більш високим престижем, доходом і владою (соціальне сходження) або рух до більш низьких ієрархічних позицій (соціальне сходження, деградація) " :
 - а) соціальна мобільність;
 - б) кар'єра й антикар'єра;
 - в) номенклатурна доля.

5. Назвіть німецького соціолога, одного з основоположників теорії соціальних груп :
 - а) Г. Зиммель ;
 - б) Е. Дюрктейм;

в) О. Шопенглер.

6. Як називаються декасованні шари населення (бурлаки, злидні, злочинці і т.п.)?

а) люмпени;

б) штейкбрехери;

в) гастробайтери.

7. Коли вперше з'явився термін "соціологія" ?

а) у 15-ому столітті;

б) у 19-ому столітті;

в) у 20-ому столітті.

8. Як називається догматично-авторитарне суспільство, що застигло на досягнутій стадії розвитку ?

а) суспільно-економічна формація;

б) закрите суспільство;

в) цивілізація.

Тест № 16.

1. Що розуміється під соціальною групою ?
 - а) будь-яка сукупність індивідів, об'єднаних загальним інтересом;
 - б) сукупність людей, "розрізняються по їхньому місцю в історично визначеній системі суспільного виробництва";
 - в) об'єднання людей, що ґрунтуються на колективному володінні засобами виробництва в повному чи приватному самоврядуванні.
2. Що в марксизмі розуміється під "економічною структурою суспільства" ?
 - а) надбудова;
 - б) продуктивні сили;
 - в) базис.
3. Підберіть поняття до даного визначення : "Історична спільність людей, що складається в ході формування спільності їхньої території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру" :
 - а) етнос;
 - б) популяція;
 - в) нація.
4. Хто із соціологів увів поняття "маргінальна особистість" ?
 - а) Р.Парк;
 - б) Р.Будон;
 - в) М.Сорр.
5. Як у соціології називається згода значної більшості будь-яких суспільств щодо найбільш важливих аспектів його соціального порядку, виражене в діях ?
 - а) плюралізм;

- б) консенсус;
- в) толерантність;

6. Як визначити одним словом діяльність у сфері відносин між колишніми соціальними групами, націями, державою ?

- а) керування;
- б) політика;
- в) дипломатія.

7. Як називається сфера людської діяльності, функція якої - виробіток і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність ?

- а) творчість;
- б) наука;
- в) освіта.

8. Ким вперше був введений у науковий обіг термін "соціологія" ?

- а) М. Вебером;
- б) К. Марксом;
- в) О. Контом.

Тест № 17.

1. Як називається процес засвоєння індивідом протягом його життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить?
 - а) утворення;
 - б) соціалізація;
 - в) адаптація.

2. До якого поняття відноситься це визначення: "Суб'єкт із властивими йому індивідуальними рисами і якостями - інтелектуальними, емоційними, вольовими, що є продуктом визначеної соціально-економічної формації" ?
 - а) до поняття "людини";
 - б) до поняття "громадянин";
 - в) до поняття "особистість".

3. Що є засобом прилучення людини до способу життя і способу дії суспільства, тобто до його культури?
 - а) наука;
 - б) утворення;
 - в) світогляд.

4. "Загальновизнаний вплив особистості, заснований на знаннях, досвіді, моральних достоїнствах" — до якого поняття відноситься це визначення ?
 - а) до поняття "тиранія";
 - б) до поняття "культ";
 - в) до поняття "авторитет";

5. Як називається терпимість до чужого способу життя, поведженню, звичаям, почуттям, ідеям, віруванням ?
 - а) толерантність;
 - б) плюралізм;

- в) консенсус;
- г) волюнтаризм.

6. Одна з характеристик людини як індивідуального феномена, що відбиває його

соціальну сутність ?

- а) індивідуальність;
- б) особистість;
- в) індивід.

7. Підберіть поняття до даного визначення : "Визначена сукупність установ, що відповідають соціальній структурі суспільства; сукупність соціальних норм і культурних зразків, що визначають стійкі форми соціального поведження і дії, система поведження відповідно до цих норм".

- а) соціальний інститут;
- б) соціальна структура;
- в) соціальна стратифікація.

8. Як називається сукупність відносин між народами на різних етапах історичного розвитку ?

- а) національне питання;
- б) соціальні відносини;
- в) політичні відносини.

Тест № 18.

1. Як називається процес і результат умови систематизованих знань, умінь і навичок ?
 - а) виховання; б) навчання; в) утворення.
2. Що таке ментальність ?
 - а) напрям думок, сукупність розумових навичок і духовних установок, властивій окремій людині чи суспільній групі;
 - б) трансформування професійним мисленням системи цінностей традиційної культури;
 - в) сукупність способів і прийомів людської діяльності, об'єктивних у предметах.
3. Як називається один зі способів регуляції дій людини за допомогою норм?
 - а) права людини; б) творчість; в) мораль.
4. У чому полягають соціальні функції політичних партій?
 - а) у вираженні інтересів пануючого класу, а також у економічному, ідеологічному, духовному й організаційному підпорядкуванні їм народних мас;
 - б) у забезпеченні в суспільстві визначеного типу розподілу влади, у здійсненні політичного виховання і політичної спеціалізації громадян;
 - в) у виконанні авангардної ролі в боротьбі за мир, національну незалежність.
5. Як називається положення особистості, займане в суспільстві відповідно до віку, статі, походженню, сімейного положення?

а) соціальне; б) компоративне; в) нормативне; г) статусні.

6. Як називається самостійність якої-небудь організованої соціальної спільності в рішенні власних справ?

а) толерантність; б) етатизм; в) самоврядування.

7. Яким поняттям поєднуються наступні категорії: поділ праці, родина, власність, суд, заробітна плата, держава, армія, партія, шлюб, школа і т.д. ?

а) поняттям "суспільні відносини ";

б) поняттям "соціальні інститути";

в) поняттям "соціальні групи".

8. Підберіть визначення до поняття "соціальна стратифікація" :

а) теорія про переміщення індивідуумів з одного соціального шару в іншій

б) система ознак соціального розшарування, нерівності;

в) концепція про загальне прагнення громадян до найвищих трудових досягнень.

Тест № 19.

1. Як називаються теорії, що розробляють проблеми функціонування в суспільстві різних соціальних суспільностей ?
 - а) теорії соціокультурної динаміки;
 - б) теорії соціальних груп;
 - в) теорії середнього рівня.
2. Назвіть поняття, що характеризує сукупність процесів, завдяки яким відбувається зчеплення різнонародних взаємодіючих елементів у соціальну спільність, ціле, систему :
 - а) соціальна інтеграція;
 - б) соціальна стратифікація;
 - в) соціальна статика.
3. Що обумовлює і визначає якісну своєрідність, історичну специфіку будь-якого суспільства, його тип, класову і соціальну структуру, інші соціальні інститути ?
 - а) співвідношення політичних партій і груп у суспільстві;
 - б) рівень розвитку продуктивних сил у суспільстві ;
 - в) система відносин власності.
4. Як називається суспільство для якого характерне магічне мислення, догматизм і колективізм ?
 - а) суспільно-економічна формація;
 - б) відкрите суспільство;
 - в) закрите суспільство.
5. Ким були закладені основи сучасного підходу до вивчення соціальної стратифікації ?

- а) М. Вебером;
 - б) Дж. К. Гелбрейтом ;
 - в) Р. Ароном.
6. Як називається сукупність історично сформованих форм спільної діяльності людей?
- а) формація;
 - б) суспільство;
 - в) клас,
7. З чим було зв'язане зростання інтересу до соціології утворення в індустріально розвинутих країнах у 60-70х рр ?
- а) з відставанням сформованих систем утворення від нових вимог НТР;
 - б) з падінням інтересу молоді до утворення;
 - в) з необхідністю створення спеціальних шкіл для чорних.
8. Як називаються соціально-філософські концепції, що затверджують, що необхідними частинами будь-якої соціальної структури вищий привілейний шар чи шари , що здійснюють функції керування, розвитку культури ?
- а) теорії еліти;
 - б) теорії соціальної стратифікації ;
 - в) теорії лідерства.

Тест № 20.

1. Як називається процес, у результаті якого людина втрачає зв'язок зі своїм

класом, морально опускається, не приймає участі у суспільному виробництві ?

- а) процес декласування;
- б) соціальна стратифікація;
- в) відчуження від засобів виробництва.

2. Як прийнято називати в соціології соціальну групу, на яку індивід орієнтує свою поведінку?

- а) корпоративною групою;
- б) референтною групою;
- в) нормативною групою.

3. "Різноманітні зв'язки, що виникають між соціальними групами, класами,

націями, а також усередині них у процесі їх економічного, соціального, політичного

і культурного життя і діяльності " - до якого поняття відноситься це визначення?

- а) до поняття "суспільні відносини";
- б) до поняття "держава";
- в) до поняття "культура".

4. Коли вперше з'явився термін "соціологія" ?

- а) у 15-ому столітті;
- б) у 19-ому столітті;
- в) у 20-ому столітті.

5. Що таке соціальна революція ?

- а) демографічний вибух у суспільстві;
- б) корінний якісний переворот у всій соціально-економічній і політичній структурі суспільства;
- в) поступовий перехід суспільства з одного стану в інший.

6. Що затверджує соціологічна концепція технократизму ?

- а) неминучість підпорядкування біологічної цивілізації механічній і електронній;
- б) необхідність установлення влади інженерів і технічних фахівців, здійснюваної в інтересах усього суспільства;
- в) необхідність підпорядкування всього життя суспільства науковому прогнозуванню і регуляції.

7. Що означає поняття "соціологія" ?

- а) навчання про суспільство як цілісної системи;
- б) науку, що вивчає людину;
- в) науку, що вивчає окремі соціальні групи суспільства.

8. Як називається процес засвоєння індивідом протягом його життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить?

- а) утворення;
- б) соціалізація;
- в) адаптація.

5. РЕКОМЕНДАЦІЇ ПО ВИКОНАННЮ І ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Важливим засобом вивчення соціології є виконання студентом-заочником контрольних робіт. Контрольна робота - це письмовий звіт на задану кафедрою тему. Вона є своєрідним звітом студента про його самостійну підготовку, про глибину оволодіння ним програмним матеріалом і літературою, що рекомендувалася, навчання творчо застосовувати отримані знання в оцінці соціальної ситуації в країні і світі.

Обсяг контрольної роботи - 20-25 сторінок машинописного тексту (допускається рукописний варіант). Виконання контрольної роботи здійснюється поетапно.

На першому етапі здійснюється вибір теми, консультація з викладачем по змісту і методиці оформлення, підбір основної літератури. Все це відбувається на установчих заняттях сесії.

Другий етап полягає в самостійному вивченні літератури по обраній темі. На основі вивчених джерел відпрацьовується приблизний план контрольної роботи що дозволяє приступити до написання її тексту. Зміст плану, формулювання питань можуть уточнюватись в процесі роботи над текстом контрольної роботи.

План включає: вступ, 2-3 основних питання, стислі висновки і список літератури, що використовується по темі.

Третій етап - написання тексту і оформлення контрольної роботи. У вступі дається стисле обґрунтування актуальності теми і її значення. Обсяг 1-2 сторінки.

Зміст теми розкривається у відповідності з планом контрольної роботи. При розкритті змісту питань необхідно спиратися на теоретичні положення і офіційні державні документи. Тут слід показати різноманітні точки зору, підходи, концепції проблеми, що розглядається, і своє ставлення до них. Якщо матеріал цитується, то він замикається в лапки і дається повне посилання на першоджерело. Висвітлюючи основні питання теми, студент повинен розкривати теоретичні положення в тісному зв'язку з теорією і практикою сьогоденного життя країни і світу в цілому. Викладання теми повинно

органічно завершитися показом методологічного значення теоретичних положень. Обсяг висвітлення основних питань дорівнює приблизно 20 сторінкам.

В завершенні контрольної роботи робляться висновки, що впливають із змісту викладених питань, обсягом 1-2 сторінки.

Після висновків по темі студент подає список літератури, що використовується в наступній послідовності: праці видатних вітчизняних і зарубіжних діячів, документи Української Держави, матеріали періодичного друку, навчальні підручники та інші матеріали.

Контрольна робота має бути виконана самостійно і акуратно оформленою. Вимоги до оформлення контрольної роботи:

- на титульній сторінці вказується назва університету, кафедри, тема контрольної роботи, виконавець роботи (азначаючи курс, спеціальність);
- на другій сторінці подається план контрольної роботи;
- роботу потрібно друкувати (писати розбірливим почерком), з дотриманням умов інтервалів, полів, без довільних скорочень і незрозумілих слів, складних речень;
- таблиці, графіки та інші додаткові матеріали.

Контрольна робота оцінюється за чотирьохбальною системою. При цьому враховується:

- чи зумів автор самостійно скласти логічно правильний план по темі і реалізувати його;
- який науковий рівень роботи, чи вдалося студенту вивчити і використати при розкритті теми необхідну літературу;
- чи зміг автор показати зв'язок проблеми, яка розглядається, з сучасністю.

У випадку незадовільної оцінки робота повертається студенту для усунення недоліків і повторного її подання. Студент, який не виконав контрольної

роботи, або отримав незадовільну оцінку за неї, до заліку не допускається.

Зразок оформлення титульного листа контрольної роботи:

« ЗРАЗОК »

Державний економіко-технологічний університет транспорту

Кафедра суспільних та гуманітарних наук

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

з «СОЦІОЛОГІЇ»

Тема: Людина і суспільство. Соціальні зміни в суспільстві.

Виконав: студент групи 4-ЗС
Вошун Петро Іванович
Перевірив: доцент кафедри
Кононенко В.К.

Київ - 2013

На **другому листі** викладається план контрольної роботи, який включає: вступ, 2-3 основних питання роботи, висновки, список використаної літератури.

План

Вступ.....	3
1.Людина і суспільство.....	5
2.Соціальні зміни і процеси в суспільстві.....	14
Висновок.....	24
Список використаної літератури.....	26

6. ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Основні етапи становлення соціології як самостійної науки.

План.

Вступ.

1. Етапи розвитку соціології: сутність та зміст.
2. Соціологія як наука. Еволюційні погляди на предмет вивчення соціології

Висновки.

Література

- *Барвінський А.О.* Соціологія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. –190с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Соціологія: Підручник для вищої школи. – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

2. Огюст Конт засновник нової науки - соціології.

План

Вступ.

1. Об’єктивні передумови виникнення соціології як науки.
2. Місце та роль Огюста Конта у виникненні соціології.

Висновки.

Література

- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів

вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.

- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Смелзер Н.* Соціологія. – М., 1994 – 176 с.
- *Соціологія: Терміни, поняття, персоналії.* Навчальний словник-довідник. Укладач: В.М.Піча, Ю.В.Піча, Н.М.Хома та ін.-К., Каравела, 2002.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г.Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

3. Сучасні дискусії про предмет соціології.

План

Вступ.

1. Початковий етап становлення соціології як самостійної науки.
2. Типи науковості соціології їх розвиток та сутність. Соціологія та реальність

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г.Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Сорокин П.* Система социологии. - М.-Т.1-2, 1993.
- *Смелзер Н.* Соціологія. – М., 1994 – 176 с.

- *Социологическая теория сегодня: сборник статей американских и украинских теоретиков.* - К., 1994. – 278 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Щепанский Я.* Элементарные понятия социологии. - М., 1969.

4. Основні погляди на структуру соціології.

План

Вступ.

1. Визначення структури та поняття структури соціології.
2. Сутність та зміст основних підходів до структури соціології.

Висновки.

Література

- *Афанасьев В.Г.* Системность и общество. – М.: Политиздат, 1982. – 230 с.
- *Барвінський А.О.* Соціологія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. –190с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор,С69 2006. – 768 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

5. Роль соціології в соціальному реформуванні сучасного суспільства.

План

Вступ.

1. Специфіка соціальних закономірностей
2. Місце та сутність соціологічного знання в розвитку суспільства.

Висновки.

Література

- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Кравченко А.И.* Общая социология: Уч.пособие для вузов.-М., НОРМА, 2002 – 386 с.
- *Смелзер Н.* Соціологія. – М., 1994 – 176 с.
- *Социология: наука об обществе: учебное пособие для ВУЗов.* - К., /Под ред. В.С.Андрущенко. - Х., 1996. – 340 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Энциклопедический социологический словарь / под общ. ред. Г.В.Осипова – М.: ИСПИ РАН, 1995. – 480 с.*

6. Суспільство як система.

План

Вступ.

1. Суспільство та умови його функціонування
2. Типи суспільства. Характерні риси та особливості

Висновки.

Література

- *Афанасьєв В.Г.* Системность и общество. – М.: Политиздат , 1982. – 230 с.
- *Барвінський А.О.* Соціологія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.

- .
- *Смелзер Н.* Соціологія: Пер. с англ.. – М.: Феникс, 1994. – 176 с.
- *Соціологія: курс лекцій. /Заг.ред. Є. Безродного. – К.: Наук. думка, 1994. – 386 с.*

7. Людина і суспільство.

План

Вступ.

1. Людина – соціальне явище..
2. Основні віхи становлення суспільства.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Полторак В.А.* Соціологія. Основи соціології праці та управління: конспект лекцій для студентів. - К., 1992. – 360 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. –

190с.

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Соціологія: Підручник для вищої школи. – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.*
- *Черниш Н.Й. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*

8. Теорії походження суспільства та їх основні представники.

План

Вступ.

1. Соціологічне поняття суспільства.
2. Погляди соціологів на шляхи та тенденції розвитку суспільства.

Вісновки.

Література

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.*
- *Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.*
- *Гидденс Э. Стратификация и классовая структура // Социологические исследования. – 1992. - №9.*
- *Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначения: Пер. с .фр. – М.: Канон, 1995. – 272 с.*
- *Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. – К.: Абрис, 1996 - 196 с.*

9. Соціальна система і структура суспільства

План

Вступ.

1. Елементи соціальної системи. Ієрархія соціальних систем.
2. Соціальна структура суспільства: динаміка та тенденція розвитку.

Висновки.

Література

- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Кравченко А.И.* Общая социология: Уч.пособие для вузов.-М., НОРМА, 2002 – 386 с.
- *Смелзер Н.* Соціологія. – М., 1994 – 176 с.
- *Социология: наука об обществе: учебное пособие для ВУЗов.* - К., /Под ред. В.С.Андрущенко. - Х., 1996. – 340 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Энциклопедический социологический словарь / под общ. ред. Г.В.Осипова – М.: ИСПИ РАН, 1995. – 480 с.*

10. Концепція Макса Вебера про сутність, джерела і тенденції розвитку соціальної нерівності.

План

Вступ.

1. Сутність та зміст соціальної нерівності у працях М. Вебера.
2. Основні тенденції розвитку соціальної нерівності.

Висновки.

Література

- *Арон А.* Этапы развития социологической мысли. – М.: Высш. шк., 1992 – 115 с.
- *Вебер М.* Соціологія. Загально історичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. – К.: Основи, 1998 – 534 с.
- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Соціологія: Загальний курс. – М.: 2002.
- *Лукашевич М.П., Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2 -ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Погорілий О.І.* Соціологічна думка ХХ століття: Навч. Посібник. – К.: Либідь, 1996 .- 167 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

11. Соціальна стратифікація сучасного суспільства.

План

Вступ.

1. Соціальна структура суспільства та її основні елементи

2. Соціальна стратифікація як модель соціальної нерівності.

Висновки.

Література

- *Барбер Б.* Структура социальной стратификации и тенденции социальной мобильности // Американская социология. – М.: Прогресс, 1972. – 360 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Соціологія: Підручник для вищої школи. – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

12. Матеріалістична соціологія Карла Маркса.

План

Вступ.

1. Карл Маркс та його місце в соціології.
2. Підхід Карла Маркса до аналізу суспільних явищ.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.

- *Соціологія*. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Терміни, поняття, персоналії*. Навчальний словник-довідник. Укладач: В.М.Піча, Ю.В.Піча, Н.М.Хома та ін.-К., Каравела, 2002.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

13. Соціальна стратифікація сучасного суспільства.

План

Вступ.

3. Соціальна структура суспільства та її основні елементи
4. Соціальна стратифікація як модель соціальної нерівності.

Висновки.

Література

- *Барбер Б.* Структура социальной стратификации и тенденции социальной мобильности // Американская социология. – М.: Прогресс, 1972 . – 360 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Соціологія: Підручник для вищої школи. – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

14. Питирим Сорокін про форми соціальної стратифікації.

План

Вступ.

1. Стратифікаційні теорії в вітчизняній та зарубіжній соціології.
2. Сутність і функціональна природа соціальної стратифікації, її основні і виміри.

Висновки.

Література

- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Радугин А.А., Радугин А.К.* Социология: курс лекций. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 194 с
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Сорокин П.* Система социологии. - М.: Аспект Пресс, 1993. – 190 с.
- *Сорокин П.* Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет - М.: 1994.
- *Сорокин П.* Социологические теории современности. – М.: 1992.
- *Сорокин П.* Человек.Прогресс.Общество. . – М.: 1992.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

15. К. Маркс про причини соціальної нерівності та перспективи її розвитку

План

Вступ.

1. Фундаментальне значення суспільних класів за Карлом Марксом.
Соціальна нерівність – основа стратифікації суспільства.

2. Причини соціальної нерівності.

Висновки

Література

- *Жоль К.К.*. Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Терміни, поняття, персоналії.* Навчальний словник-довідник.Укладач: В.М.Піча, Ю.В.Піча, Н.М.Хома та ін.-К., Каравела, 2002.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

16. Особливості розвитку соціальної структури в Україні.

План

Вступ.

1. Сутність і зміст соціальної структури суспільства.

2. Особливості соціального розвитку України та її соціальної структури.

Висновки.

Література

- *Гидденс Э.* Стратификация и классовая структура // Социологические исследования. – 1992. - №9.
- *Гобсбаум Е.* Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку. – К.: 2001.
- *Дюркгейм Э.* Социология. Ее предмет, метод, предназначения: Пер. с .фр. – М.: Канон, 1995. – 272 с.
- *Кравченко А.И.* Соціологія: Загальний курс. – М.: 2002.
- *Лукашевич М.П., Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2 -ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Мертон Р.* Социальная теория и социальная структура. – К.: Абрис, 1996 - 196 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Радугин А.А., Радугин А.К.* Социология: курс лекций. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 194 с
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*

17. Соціальні спільності та їх сутність.

План

Вступ.

1. Соціальна спільність та особливості її функціонування
2. Закономірності розвитку соціальних спільностей.

Висновки.

Література

- *Барвінський А.О.* Соціологія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів

вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.

- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. –190с.

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.

- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.

- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

18. Соціальні відносини і взаємодії.

План

Вступ.

1. Суть соціальних відносин в суспільстві .
2. Рівні соціальних відносин та взаємодій в суспільстві.

Висновки.

Література

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Мігович І.І.* Основи соціології. – Ужгород: Патент, 1996 – 160 с.
- *Тощенко Ж.Т.* Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.
- *Черниш Н.* Соціологія. Курс лекцій. – Львів: Кольварія, 1996.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

19. Соціальні інститути та соціальні організації

План

Вступ.

1. Соціальний інститут: поняття, сутність, види..
2. Поняття соціальної організації та її функціонування.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Соціологія: Загальний курс. – М.: 2002.
- *Лукашевич М.П., Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2 -ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Терміни, поняття, персоналії.* Навчальний словник-довідник. Укладач: В.М.Піча, Ю.В.Піча, Н.М.Хома та ін.-К., Каравела, 2002.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

20. Громадське суспільство та шляхи його формування.

План

Вступ.

1. Сутність та зміст поняття “громадське суспільство”
2. Шляхи та проблеми розвитку громадського суспільства.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Соціологія: Загальний курс. – М.: 2002.
- *Лукашевич М.П., Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2 -ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

21. Місце і роль соціальних інститутів та організацій в житті суспільства.

План

Вступ.

1. Сутність, зміст та функціонування соціальних інститутів в суспільстві.
2. Місце та роль соціальних організацій в житті суспільства.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Соціологія: Загальний курс. – М.: 2002.

- *Лукашевич М.П., Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2-ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

22. Екологічні проблеми сучасного міста.

План

Вступ.

1. Сутність та зміст екології міста.
2. Основні тенденції розвитку сучасного міста та їх вплив на екологію.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Соціологія: Загальний курс. – М.: 2002.
- *Лукашевич М.П., Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2-ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. –

190с.

- *Соціологія*. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

23. Проблеми формування середнього класу в Україні.

План

Вступ.

1. Погляди сучасних соціологів на місце, зміст та сутність середнього класу.
2. Основні тенденції та проблеми формування середнього класу в Україні.

Висновки.

Література

- *Гидденс Э.* Стратификация и классовая структура // Социологические исследования. – 1992. - №9.
- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Соціологія: Загальний курс. – М.: 2002.
- *Лукашевич М.П.,Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2 -ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.

- *Соціологія*. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Тощенко Ж.Т.* Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

24. Соціалізація - стрижень соціального життя.

План

Вступ.

1. Сутність та зміст поняття “соціалізація”.
2. Механізми, фактори та агенти соціалізації.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Соціологія: Загальний курс. – М.: 2002.
- *Лукашевич М.П.,Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2 -ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Соціологія*. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.*
- *Тощенко Ж.Т. Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.*
- *Черниш Н.Й. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*
- *Якуба О.О. Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.*

25. Еволюціоністська соціологія Герберта Спенсера.

План

Вступ.

1. Погляди Герберта Спенсера на розвиток суспільства.
2. Еволюціоністські підходи Спенсера до розвитку суспільства.

Висновки

Література

- *Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.*
- *Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.*
- *Социология: наука об обществе: учебное пособие для ВУЗов. - К., /Под ред. В.С.Андрущенко. - Х., 1996. – 340 с.*
- *Соціологія: Терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник. Укладач: В.М.Піча, Ю.В.Піча, Н.М.Хома та ін.-К., Каравела, 2002.*
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.*
- *Черниш Н.Й. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*

26. Соціальні дії, взаємодії і відносини як основа соціального життя.

План

Вступ.

1. Сутність категорії соціальна дія, соціальна взаємодія.
2. Характеристика соціальних відносин.

Висновки

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Соціологія: Загальний курс. – М.: 2002.
- *Лукашевич М.П., Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2 -ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Тощенко Ж.Т.* Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

27. Генетична соціологія Михайла Грушевського.

План

Вступ.

1. Погляди М. Грушевського на розвиток суспільства.
2. Зміст та сутність генетичної соціології М.Грушевського.

Висновки.

Література

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.*
- *Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.*
- *Соціологічна думка України: навчальний посібник. - К., 1996 – 234 с.*
- *Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття: Навч. Посібник. – К.: Либідь, 1996. – 280 с.*

28. Соціальна наука Богдана Кістяковського.

План

Вступ.

1. Соціологічні погляди Б. Кістяковського.
2. Держава і нація в працях Б. Кістяковського.

Висновки.

Література

- *Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.*
- *Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.*
- *Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття: Навч. Посібник. – К.: Либідь, 1996. – 280 с.*

- *Соціологічна думка України: навчальний посібник.* - К., 1996 – 234 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*

29. Основні підходи до проблеми особистості в історії соціологічної думки.

План

Вступ

1. Особистість як об’єкт і суб’єкт соціального життя.
2. Основі проблеми та погляди на розвиток особистості в історії соціології.

Висновки.

Література

- *Бекешкина И.Э.* Структура личности. Методологический анализ. – К.: Наук. думка, 1986. – 267 с.
- *Кравченко А.И.* Введения в социологию: Учеб. Пособие. – М.: Новая шк., 1995 . – 206 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2 -ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

- *Тощенко Ж.Т.* Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.
- *Фролов С.С.* Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

30. Особистість та суспільство.

План

Вступ

1. Поняття особистості в соціології
2. Механізми взаємодії особистості і суспільства.

Висновки.

Література

- *Бекешкина И.Э.* Структура личности. Методологический анализ. – К.: Наук. думка, 1986. – 267 с.
- *Кравченко А.И.* Введения в социологию: Учеб. Пособие. – М.: Новая шк., 1995 . – 206 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков М.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. – 2 -ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання,

2007. – 351 с.

- *Тощенко Ж.Т.* Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.
- *Фролов С.С.* Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

31. Соціальна спрямованість особистості.

План

Вступ

1. Поняття особистості в соціології
2. Особистість як суб'єкт соціальної дії та її спрямованість.

Висновки.

Література

- *Бекешкина И.Э.* Структура личности. Методологический анализ. – К.: Наук. думка, 1986. – 267 с.
- *Кравченко А.И.* Введения в социологию: Учеб. Пособие. – М.: Новая шк., 1995 . – 206 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко , Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

- *Тощенко Ж.Т.* Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.
- *Фролов С.С.* Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

32. Типологічний аналіз особистості

План

Вступ

1. Проблема особистості в соціологічних категоріях
2. Соціологічні концепції особистості.

Висновки.

Література

- *Бекешкина И.Э.* Структура личности. Методологический анализ. – К.: Наук. думка, 1986. – 267 с.
- *Кравченко А.И.* Введения в социологию: Учеб. Пособие. – М.: Новая шк., 1995 . – 206 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

- *Тощенко Ж.Т.* Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.
- *Фролов С.С.* Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

33. Соціальна адаптація особистості та різних соціальних груп до ринку.

План

Вступ

1. Соціальна адаптація як процес: зміст та сутність.
2. Адаптацію особистості до особливостей ринкових відносин.

Висновки.

Література

- *Бекешкина И.Э.* Структура личности. Методологический анализ. – К.: Наук. думка, 1986. – 267 с.
- *Бондаренко О.Ф.* Психологічна допомога особистості: Уч. Посіб. – Харків: Фоліо, 1996. – 237 с.
- *Кравченко А.И.* Введения в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995 . – 206 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. – 190с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія: Проблеми соціологічної науки, суспільства, людини. Ч.3. Людина: Навч. посібник / За ред. Ю.П.Сурміна.* – Дніпропетровськ: Національна гірнична академія України, 2002. – 142 с.
- *Соціологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич Н.П., Туленков Н.В.* – К.: МАУП, 2002. – 272 с.

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.*
- *Тощенко Ж.Т. Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.*
- *Фролов С.С. Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.*
- *Циба В.Т Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): Навч. посіб.- К.: МАУП, 2000. – 152 с.*
- *Черниш Н.Й. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*
- *Якуба О.О. Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.*

34. Особистість як об’єкт і суб’єкт управління.

План

Вступ

1. Особистість як біосоціальна та духовна система.
2. Стратегічні самоуправління розвитком.

Висновки.

Література

- *Бекешкина И.Э. Структура личности. Методологический анализ. – К.: Наук. думка, 1986. – 267 с.*
- *Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості: Уч. Посіб. – Харків: Фоліо, 1996. – 237 с.*
- *Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.*
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.*
- *Соціологія: Проблеми соціологічної науки, суспільства, людини. Ч.3. Людина: Навч. посібник / За ред. Ю.П. Сурміна. – Дніпропетровськ: Національна гірнича академія України, 2002. – 142 с.*

- *Соціологія*. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Фролов С.С.* Соціологія: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.
- *Циба В.Т.* Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): Навч. посіб.- К.: МАУП, 2000. – 152 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Якуба О.О.* Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

35. Соціальна сутність праці.

План

Вступ

1. Зміст та сутність “характеру” праці та “змісту” праці.
2. Основні функції змісту праці

Висновки.

Література

- *Лукашевич М.П.* Соціологія праці: Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 440 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Полторак В.А.* Соціологія. Основи соціології праці та управління: конспект лекцій для студентів. - К.: Наук. думка, 1992. – 360 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Социология труда: учебник для ВУЗов. /Ред. Н.Дряхлова.* - М.: Изд-во МГУ, 1993. – 346 с.

- *Соціологія: курс лекцій. /Загред. Є. Безродного. – К.: Наук. думка, 1994. – 386 с.*
- *Соціологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.*
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.*
- *Фролов С.С. Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.*
- *Черниш Н.Й. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*
- *Якуба О.О. Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.*

36. Соціальна структура виробничого колективу і напрямки її оптимізації.

План

Вступ

1. Виробничий колектив як специфічна соціальна група.
2. Структура виробничого колективу та її вплив на його функціонування.

Висновки.

Література

- *Лукашевич М.П. Соціологія праці: Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 440 с.*
- *Полторак В.А. Соціологія. Основи соціології праці та управління: конспект лекцій для студентів. - К.: Наук. думка, 1992. – 360 с.*
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко , Н.И. Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.*
- *Социология труда: учебник для ВУЗов. /Ред. Н.Дряхлова. - М.: Изд-во МГУ, 1993. – 346 с.*

- *Соціологія: курс лекцій. /Загред. Є. Безродного. – К.: Наук. думка, 1994. – 386 с.*
- *Соціологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.*
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.*
- *Фролов С.С. Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.*
- *Черниш Н.Й. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*

37. Соціальні функції інженерної праці та їх реалізація.

План

Вступ

1. Соціальні функції, їх сутність та зміст.
2. Інженерна праця як реалізація соціальних функцій керівника

Висновки.

Література

- *Лукашевич М.П. Соціологія праці: Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 440 с.*
- *Полторак В.А. Соціологія. Основи соціології праці та управління: конспект лекцій для студентів. - К.: Наук. думка, 1992. – 360 с.*
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.*
- *Социология труда: учебник для ВУЗов. /Ред. Н.Дряхлова. - М.: Изд-во МГУ, 1993. – 346 с.*
- *Соціологія: курс лекцій. /Загред. Є. Безродного. – К.: Наук. думка, 1994. – 386 с.*
- *Соціологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.*

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.*
- *Фролов С.С. Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.*
- *Черниш Н.Й. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*

35. Соціологічна сутність управління. Роль і функції керівника виробничого колективу.

План

Вступ

1. Управління як одна із головних функцій діяльності керівника.
2. Зміст та соціологічна сутність управління.

Висновки.

Література

- *Анисимов О.С. Новое управленческое мышление: сущность и пути формирования. – М.: 1991.- 231 с.*
- *Афанасьев В.Г. Системность и общество. – М.: 1980.- 346 с.*
- *Боумэн К. Основы стратегического менеджмента.– М.: ЮНИТИ, 1997.- 372 с.*
- *Виханский О.С. Стратегическое управление. – М.: Гардарики, 1998. – 458 с.*
- *Психологія управління: Навчальний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання / В.Я. Галаган, В.Ф. Орлов, О.М. Отич.– К.: КУЕТТ,2006.–237 с.*
- *Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.*
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.*

- *Соціологія: Проблеми соціологічної науки, суспільства, людини. Ч.3. Людина: Навч. посібник / За ред. Ю.П.Сурміна. – Дніпропетровськ: Національна гірничча академія України, 2002. – 142 с.*
- *Соціологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.*
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.*
- *Тихонравов Ю.В. Теорія управління: Учеб. курс. – М.: Вестник, 1997. – 391 с.*
- *Фролов С.С. Соціологія: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.*
- *Черниш Н.Й. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*

36. Соціологічна сутність управління організації.

План

Вступ

1. Об’єкт, предмет та категорії управління організації.
2. Моделі стратегічного управління організації.

Висновки.

Література

- *Анисимов О.С. Новое управленческое мышление: сущность и пути формирования. – М.: 1991.- 231 с.*
- *Афанасьев В.Г. Системность и общество. – М.: 1980.- 346 с.*
- *Боумэн К. Основы стратегического менеджмента.– М.: ЮНИТИ, 1997.- 372 с.*
- *Виханский О.С. Стратегическое управление. – М.: Гардарики, 1998. – 458 с.*

- *Психологія управління*: Навчальний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання / В.Я. Галаган, В.Ф. Орлов, О.М. Отич.– К.: КУЕТТ,2006.–237 с.
- *Социология: наука об обществе*: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія*. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія*: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Тихонравов Ю.В.* Теория управления: Учеб. курс.– М.: Вестник, 1997. – 391 с.
- *Фролов С.С.* Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

37. Діяльність як об’єкт стратегічного управління.

План

Вступ

1. Поняття діяльності. Об’єкт та предмет управління.
2. Діяльність у загальній теорії управління.

Висновки.

Література

- *Боумэн К.* Основы стратегического менеджмента.– М.: ЮНИТИ, 1997.- 372 с.
- *Виханский О.С.* Стратегическое управление. – М.: Гардарики, 1998. – 458 с.
- *Деятельность: Теория, методология, проблемы.* – М.: Политиздат, 1990. –

140 с.

- *Концепция* деятельности социологических служб промышленных предприятий / Отв. ред. В.С. Боровик, В.В. Чичилимов. – М: ИСИ АН СССР, ССА, 1986. – 410 с.
- *Косов Б.Б.* Типологические особенности стиля деятельности руководителя разной эффективности // Вопросы психологии. – 1983. - №3.
- *Психологія управління: Навчальний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання* / В.Я. Галаган, В.Ф. Орлов, О.М. Отич.– К.: КУЕТТ, 2006.–237 с.
- *Петров Ю.В.* Философско - эстетические аспекты развития самодеятельности субъекта. Проблемы теории: дис... д-ра филос. наук. – К, 1993. – 311 с.
- *Сознание и трудовая деятельность.* Киев–Одеса:Высшая школа,1985.– 236 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие* / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія. Навчальний посібник. 2-ге видання* / под ред. Лукашевич Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів* / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Тихонравов Ю.В.* Теория управления: Учеб. курс.– М.: Вестник, 1997. – 391 с.
- *Фролов С.С.* Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
- *Концепция* деятельности социологических служб промышленных предприятий / Отв. ред. В.С. Боровик, В.В. Чичилимов. – М: ИСИ АН СССР, ССА, 1986. – 410 с.

- *Косов Б.Б.* Типологические особенности стиля деятельности руководителя разной эффективности // Вопросы психологии. – 1983. - №3.

38. Керівник у системі управління.

План

Вступ

1. Управління як процес. Загальні вимоги до керівника як управлінця.
2. Особливості підготовки керівників вищого рівня управлінській діяльності.

Висновки.

Література

- *Анисимов О.А.* Новое управленческое мышление: сущность и пути формирования. – М.: Наука, 1991. – 296 с.
- *Боумэн К.* Основы стратегического менеджмента.– М.: ЮНИТИ, 1997.- 372 с.
- *Виханский О.С.* Стратегическое управление. – М.: Гардарики, 1998. – 458 с.
- *Деятельность: Теория, методология, проблемы.* – М.: Политиздат, 1990. – 140 с.
- *Дятлов В.А. , Кибанов А.Я., Пихало В.Т.* Управление персоналом. – М.: Приор, 1998. – 198 с.
- *Журавлев П.В., Карташов С.П. , Маусов Н.К.* Технологии управления персоналом. – М.: Экзимен, 1999. – 140 с.
- *Психологія управління: Навчальний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання / В.Я. Галаган, В.Ф. Орлов, О.М. Отич.*– К.: КУЕТТ,2006.–237 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

- *Тихонравов Ю.В.* Теория управления: Учеб. курс. – М.: Вестник, 1997. – 391 с.
- *Черниш Н.Й.* Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

39. Соціологія міста. Місто як соціокультурний феномен.

План

Вступ

1. Особливості міста як об'єкта соціологічного та соціально – культурологічного дослідження.
2. Закономірності розвитку і функціонування міста.

Висновки.

Література

- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Левицкая А.Г.* Урбанизация и воспитание: социологический анализ. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1989. – 160 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Радугин А.А., Радугин К.А.* Социология: Курс лекций. – Воронеж, 1994. – 168
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.:

Знання, 2007. – 351 с.

- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.
- *Якуба Е.А.* Социология: Учеб. пособие. – Харьков: Константа, 1996. – 230 с.

40. Соціологія молоді. Проблеми соціалізації молоді засобами культури.

План

Вступ

1. Базові поняття і категорії соціології молоді.
2. Соціалізація молоді засобами культури.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Левицкая А.Г.* Урбанизация и воспитание: социологический анализ. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1989. – 160 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Радугин А.А., Радугин К.А.* Социология: Курс лекций. – Воронеж, 1994. – 168
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.:

Знання, 2007. – 351 с.

- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.
- *Якуба Е.А.* Социология: Учеб. пособие. – Харьков: Константа, 1996. – 230 с.

41. Соціологія вільного часу.

План

Вступ

1. Предмет та основні напрями досліджень соціології вільного часу.
2. Проблеми дозвілля в умовах нової соціокультурної реальності в Україні.

Висновки.

Література

- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.

42. Соціологія політики.

План

Вступ

1. Передумови та становлення предмета
2. Розвиток соціології політики.

Висновки.

Література

- *Амелин В.Н.* Предмет и основные направления политической социологии // Политика: проблемы теории и практики. - М.: Прогресс, 1990. – 200с.
- *Волков Ю.Е.* Социология политики как отрасль социологической науки // Социологические исследования. – 1982. - №2.
- *Вятр Е.* Социология политических отношений. - М.: Прогресс, 1979. – 116
- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Осинов Г.* Соціологія и политика. – М.: Наука, 1995. – 130 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

43. Соціологія освіти.

План

Вступ

1. Освіта як соціальний інститут. Функції освіти в суспільстві.

2. Сфери освіти та її соціологічне вивчення.

Висновки.

Література

- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.
- *Якуба Е.А.* Социология: Учеб. пособие. – Харьков: Константа, 1996.–230 с.

44. Соціологія науки.

План

Вступ

1. Предмети та основні категорії соціології науки.
2. Соціологічні проблеми розвитку науки.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.

- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П., Туленков Н.В.* – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.
- *Якуба Е.А.* Социология: Учеб. пособие. – Харьков: Константа, 1996.–230 с.
- *Тощенко Ж.Т.* Социология : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.

45. Гендерна соціологія.

План

Вступ

1. Сутність та основні категорії тендерної соціології.
2. Фемінізм: сутність, етапи, напрями.

Висновки.

Література

- *Гендерные аспекты социальной трансформации/ Отв. ред. М.М. Малышева.* – М.: ИСЭПН РАН, 1996 .- 240 с.
- *Глебов П.* Политические права женщин в местном самоуправлении. М.:

Парус, 1906. – 96 с.

- *Женщины в обществе: реалии, проблемы, прогнозы* / Отв. ред. Н.М. Римащевская . – М.: Наука, 1991. – 205 с.
- *Женщины и социальная политика (гендерный аспект)* / Отв. ред. З.А Хоткина. – М.: ИСЭПН РАН, 1992. – 180 с.
- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие* / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів* / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

46. Соціологія громадської думки.

План

Вступ

1. Суб’єкти та об’єкти громадської думки.
2. Теоретичні та практичні аспекти соціології громадської думки

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк.,

1995. – 280 с.

- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.
- *Якуба Е.А.* Социология: Учеб. пособие. – Харьков: Константа, 1996.–230 с.
- *Тощенко Ж.Т.* Социология : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.

47. Культура в сучасному суспільстві.

План

Вступ

1. Визначення змісту культури.
2. Характеристика основних елементів культури як системи.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К..* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Лісовий В.* Культура та цивілізація // Філософія та соціологічна думка. – 1993. - №1.

- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Попова И.М.* Социология. Введение в специальность: Учебник. – К.: Тандем, 1997. – 231 с.
- *Радугин А.А., Радугин К.А.* Социология: Курс лекций.– Воронеж,1994– 168 с.
- *Сорокин П.А.* Общедоступный учебник социологии. – М.:Наука,1994 – 560 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.
- *Якуба Е.А.* Социология: Учеб. пособие. – Харьков: Константа,1996.–230 с.
- *Тощенко Ж.Т.* Социология : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.

48. Соціальні конфлікти та шляхи їх вирішення.

План

Вступ

1. Визначення сутності соціального конфлікту.
2. Розвиток та класифікація соціальних конфліктів.

Висновки.

Література

- *Здравомыслов А.Г.* Социология конфликта: Учеб. пособие. – М.: Аспект –

Пресс, 1995. – 190 с.

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.

- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.

- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.

- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.

- *Райтнер П.* Теория конфликта // Полис. – 1991. - №5.

- *Скотт Д.Г.* Конфликты, пути их преодоления. – К.: Внешторгиздат, 1991–210с.

- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.

- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.

- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

- *Тощенко Ж.Т.* Социология : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.

- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.

- *Якуба Е.А.* Социология: Учеб. пособие. – Харьков: Константа, 1996.–230 с.

49. Соціальні проблеми відносин між поколіннями.

План

Вступ

1. Соціальні відносини та соціальні конфлікти.
2. Особливості соціальних відносин між поколіннями.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор,С69 2006. – 768 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Тощенко Ж.Т.* Социология : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.
- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.
- *Якуба Е.А.* Социология: Учеб. пособие. – Харьков: Константа,1996.–230 с.

50. Особливості соціально-політичного розвитку України на сучасному етапі.

План

Вступ

1. Суспільство: сутність, типи, тенденції розвитку.
2. Характерні особливості сучасного суспільства України.

Висновки.

Література

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Піча В.М.* Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.
- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- *Тощенко Ж.Т.* Социология : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.
- *Харчева В.Г.* Основы социологии: Учебник. – М.: Логос, 1997. – 361 с.
- *Якуба Е.А.* Социология: Учеб. пособие. – Харьков: Константа, 1996.–230 с.

51. Сім'я як складний соціальний феномен.

План

Вступ

1. Поняття та зміст в сімейних стосунках.
2. Особливості та закономірності функціонування сім'ї як соціального феномену.

Висновки.

Література

- *Антонов А.И., Медков В.М.* Социология семьи: Учебник. – М.: Изд-во МГУ,

1996. – 190 с.

- *Жизнедеятельность семьи: Тенденции и проблемы.* / Отв. Ред. А.И. Антонов
– М.: Наука, 1990. – 121 с.

- *Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.

- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995.
– 280 с.

- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії:
Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.

- *Мацковский М.С.* Социология семьи: Проблемы теории, методологии и
методики. – М.: Наука, 1989. – 261 с.

- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие* / Под. общ. ред. В.П.
Андрущенко, Н.И. Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.

- *Соціологія.* Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич
.Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.

- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів* / За ред. В.Г.
Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.

- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання,
2007. – 351 с.

52. Проблеми формування “нового” середнього класу в Україні

План

Вступ

1. Теоретичні особливості дослідження середнього класу
2. Особливості формування середнього класу в Україні

Висновки.

Література

- *Батура О. В., Навроцька Н.А.* Середній клас: економічна природа та тенденції розвитку // Теорії мікро- макроекономіки. Збірник наукових праць. – Випуск 15. - К.: Академія муніципального управління. - 2004. – С. 147-154.
- *Кравченко А.И.* Ведение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- *Мацковский М.С.* Социология семьи: Проблемы теории, методологии и методики. – М.: Наука, 1989. – 261 с.
- *Навроцька Н.А.* Закономірності розвитку середнього класу // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ДНУ. - 2003. – Випуск 186. – Том II. – С. 555-560.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Яременко В.І.* Соціально-економічні умови розвитку середнього класу в Україні // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції “Наука і освіта 2004”. - Т. 12. – К., 2004.

53. Конфлікти в організаціях і шляхи їх вирішення

План

Вступ

1. Конфлікт як соціальне протиріччя
2. Сутність та зміст конфліктів. Шляхи управління конфліктною ситуацією

в

організації

Висновки.

Література

- *Анцупов А. Я., Шипилов А. И.* Конфликтология. Учебник. — М.: Юнити, 1999. — 317с.
- *Бестужев І.В.* Соціальний прогноз і соціальне нововведення. // Соціологічні дослідження. 2003. № 8. С.87-93..
- *В контексте* конфликтологии. Отв. Ред. Дридзе Т.М., Цой Л.Н. М.: Институт социологии РАН, 2004. №1; 1999 -№2.
- *Гришина Н. В.* Психология конфликта. - К.: Либідь, 2000. — 258с.
- *Дудченко В.С.* Инновационные игры: методология, теория, практика. - Таллинн: "Валгус" - 1989. Программа инновационной игры. Таллинн.: "Валгус", 1989. С. 43-44.
- *Дудченко В.С.* Ситуационные структуры в организации. //Структура инновационного процесса. М.: ВНИИСИ, 2003. С. 82-97
- *Дудченко В.С.* Методология инновационного консультирования.//В Контексте конфликтологии: проблемы коммуникации и управленческого консультирования. Отв. ред. Дридзе Т.М., Цой Л.Н. М.: Изд-во Институт социологии РАН, 2004.№2.
- *Кравченко О.П.* Погляд конфліктолога на онтосинтез конфлікту. // - --Соціологічні дослідження,2004. №9. С.103-112.
- *Латин Н. И., Коржева Э. М., Наумова Н. Ф.* Теория и практика социального планирования. М.: Политиздат, 1995. С. 197.
- *Латин Н.И.* Социологический анализ организационных систем.// Журнал "Вопросы философии". 1974, № 7. С. 38-49.
- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* — Х.: Фактор,С69 2006. — 768 с.

54. Соціологія глобальних проблем сучасності

План

Вступ

1. Класифікація глобальних проблем сучасності
2. Екологічна проблема й можливі шляхи її вирішення

Висновки.

Література

- Герасимчук А. Соціологія: Навчальний посібник/ Андрій Герасимчук, Юрій Палеха, Оксана Шиян,; Ред. В. Я. Пипченко, Н. М. Труш. -3-є вид., вип. й доп.. -К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2008. -245 с.
- Лукашевич М. Соціологія : Базовий курс: Навчальний посібник/ Микола Лукашевич, Микола Туленков,; . -К.: Каравела, 2005. -310 с.
- Попова І. Соціологія: Пропедевтичний курс : Підручник для студ. вузів/ Ірина Попова,; Пер. з рос. В.П.Недашківський. -2-є вид.. -К.: Тандем, 2002. -270 с.
- Сасіна Л. Соціологія : Навчальний посібник/ Людмила Сасіна, Наталя Мажник; М-во освіти і науки України, Харківський нац. економічний ун-т. -Харків: ВД "ІНЖЕК", 2007. -206 с.
- Соціологія : Підручник/ Ред. Віктор Георгійович Городяненко,. -2-ге вид., перероб. і доп.. -К.: Академія, 2005. -559 с.
- Соціологія : Терміни. Поняття. Персоналії. Навч. словник-довідник для студентів/ Укл.: В.М.Піча, В.М.Піча, Н.М.Хома; Соціологічна асоціація України . -К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000, 2002. -474 с.
- Соціологія: Короткий енциклопедичний словник/ Під заг. ред. В.І.Воловича. -К.: Укр.Центр духовн.культури, 2009. -727 с.
- Соціологія : Підручник/ Н. П. Осипова, В. І. Астахова, В. Д. Воднік та ін.; За ред. Н. П. Осипової; М-во освіти і науки України. -К.: Юрінком Інтер, 2007. -335 с.

55. Роль і завдання соціології в соціальному реформуванні суспільства

План

Вступ

1. Характерні особливості суспільства
2. Роль соціологічного знання в розвитку та реформуванні суспільства

Висновки.

Література

- Волков Ю.Г., Социология: Учебн. Для вузов / Под ред. Добренькова В.И. – М.: Гардарики, 1998. – С.45-47.
- Городяненко В.Г., Соціологія:Посібник для студентів вищих навчальних закладів.-К.: „ Академія”, 1999.- 378 с.
- Лукашевич Н.П. Туленков Н.В. Введение в социологию: Учебн.-метод. Пособие. – К.: МАУП, 1996. – С.25-26.
- Лукашевич Н.П., Туленков Н.В. Социология: Учебн. пособие. – К.:МАУП, 2002. – С.67-69.
- *Образование: идеалы и ценности (историко- теоретический аспект)* Под ред. З.И.Равкина.- М.:ИТПиО РАО, 1995.- С.361.
- Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс: Підручник для студентів вищих навчальних закладів.- 2- ге вид.- К.: Тандем, 1998.- 272с.
- *Принципы организации социальных систем:теория и практика.*-К.,1988.-С.45.
- *Социология: наука об обществе: Учебн. Пособие / Под общ. ред. В.П.Андрющенко, Н.И.Горлача. – Харьков: Рубиков, 1996.- С. 34-38.*
- *Соціологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів/За редакцією доктора історичних наук, професора Городяненка В.Г.- 1999.- 384с.*
- *Социология / Под ред. Г.В. Осипова. – М.: Мысль, 1990.- С.98-102.*

56. Програма соціологічного дослідження. Методологічні та методичні функції програми.

План

Вступ

1. Мета, зміст та сутність програми соціологічного дослідження.
2. Основні завдання та функції програми.

Висновки.

Література

- *Добреньков В.И., Кравченко В.И. Методы социологического исследования: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 768 с. (Классический университетский учебник).*
- *Жоль К.К. Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.*
- *Кравченко А.И. Ведение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.*
- *Как провести социологическое исследования. – М.: Политиздат, 1990. – 98 с.*
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.*
- *Соціологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич Н.П., Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.*
- *Соціологія: Підручник для вищої школи. – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.*
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.*

57. Місце і роль соціологічних досліджень у вивченні соціальної реальності

План

Вступ

1. Соціологічне дослідження : поняття, функції, види.
2. Програма соціологічного дослідження та її основні завдання.

Висновки.

Література

- *Добреньков В.И., Кравченко В.И. Методы социологического исследования: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 768 с. (Классический университетский учебник).*
- *Кравченко А.И. Ведение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995.*

- 280 с.
- *Как провести социологическое исследование.* – М.: Политиздат , 1990. – 98 с.
- *Паніна Н.В.* Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій. – К.: Наук думка, 1996. – 140 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко , Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с..
- *Тощенко Ж.Т.* Соціологія : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.

58. Методологія та методика соціологічного дослідження

План

Вступ

1. Сутність та зміст, основні завдання соціологічного дослідження.
2. Методика організації та проведення соціологічного дослідження.

Висновки.

Література

- *Добренёков В.И., Кравченко В.И.* Методы социологического исследования: Учебник. _ М.: ИНФРА-М, 2006. – 768 с. (Классический университетский учебник).
- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Как провести социологическое исследование.* – М.: Политиздат , 1990. – 98 с.
- *Паніна Н.В.* Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій. – К.: Наук думка, 1996. – 140 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко , Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.

- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.
- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с..
- *Тощенко Ж.Т.* Соціологія : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.

59. Опитування як метод збору соціологічної інформації.

План

Вступ

1. Роль опитувань у зборі соціальної інформації.
2. Види опитувань та їх зміст.

Висновки.

Література

- *Добреньков В.И., Кравченко В.И.* Методы социологического исследования: Учебник. _ М.: ИНФРА-М, 2006. – 768 с. (Классический университетский учебник).
- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Как провести социологическое исследование.* – М.: Политиздат , 1990. – 98 с.
- *Ноэль Э.* Массовые опросы. Введение в методику демоскопии. – М.: Прогрес, 1978. -- 96 с.
- *Паніна Н.В.* Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій. – К.: Наук думка, 1996. – 140 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко , Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.
- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка* – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.

- *Танчин І.З.* Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с..
- *Тощенко Ж.Т.* Соціологія : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.
- *Ядов В.А.* Социологическое исследование: Методология, программа, методі. – М.: Наука, 1987. – 216 с.

60. Аналіз документів і спостереження в соціології.

План

Вступ

1. Поняття види, та особливості аналізу документів.
2. Соціологічне спостереження як метод збору соціальної інформації.

Висновки.

Література

- *Бестужев – Лада І.В.* К школе XXI века. Размышления социолога. – М.: Педагогика, 1988. – 219 с.
- *Добреньков В.И., Кравченко В.И.* Методы социологического исследования: Учебник. _ М.: ИНФРА-М,2006. – 768 с.(Классический университетский учебник).
- *Кравченко А.И.* Введение в социологию: Учеб. пособие. – М.: Новая шк., 1995. – 280 с.
- *Как провести социологическое исследования.* – М.: Политиздат , 1990. – 98 с.
- *Ноэль Э.* Массовые опросы. Введение в методику демоскопии. – М.: Прогрес, 1978. -- 96 с.
- *Паніна Н.В.* Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій. – К.: Наук думка, 1996. – 140 с.
- *Печчеи А.* Человеческие качества. – М.: Прогрес, 1985. – 116 с.
- *Социология: наука об обществе: Учеб. пособие / Под. общ. ред. В.П. Андрущенко , Н.И. Горлача.* – Харьков: Рубикон, 1996 – 370 с.
- *Соціологія: Підручник для вищої школи.* – Х.: Фактор,С69 2006. – 768 с.

- *Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.*
- *Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с..*
- *Тощенко Ж.Т. Соціологія : Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 380 с.*
- *Тугаринов В.П. , Румянцева Т.М. Предвиденье и современность. – Л.: Лениздат, 1976. – 308 с.*
- *Ядов В.А. Социологическое исследование: Методология, програма, методи. – М.: Наука, 1987. – 216 с.*

7. ПІДГОТОВКА ДО ІСПИТУ (ЗАЛІКУ) І ОЦІНКА ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Найбільш важливим і відповідальним періодом самостійної роботи студента є безпосередня підготовка до іспиту. Безпосередня підготовка до іспиту дає можливість студенту поглибити отримані знання, заповнити прогалини по окремих проблемах, отримати цілісні уявлення по дисципліні соціологія.

В період підготовки до іспиту проводяться консультації. На установчій консультації студенти ознайомлюються з порядком проведення іспиту, з вимогами до відповідей, структурою білетів, вимогою до оцінки, що виставляється на іспиті.

На заключній консультації перед іспитом викладач дає відповіді студентам на питання, що їх цікавлять, а також на питання що викликають ускладнення.

При підготовці до іспиту необхідно користуватися не тільки навчально-методичною літературою, але і конспектами лекцій, які допомагають систематизувати знання. Існують різноманітні прийоми розумової роботи для більш тривалого засвоєння матеріалу:

- відтворення тих або інших положень про себе або вголос;
- порушення питань і відповідей на них;
- створення додаткових записів;
- обговорення окремих питань з товаришами;
- запис усіх незрозумілих питань з наступним їхнім з'ясуванням на консультації.

Знання студентів оцінюються по чотирьохбальній системі.

«Відмінно» - Відповідь побудована на рівні самостійного творчого мислення на основі ґрунтового знання висвітлюваної проблеми, основних категорій та їх можливих сполучень.

Послідовний виклад матеріалу, поєднання логічного, генетичного та прикладного аспектів проблеми.

«Добре» - Вірна відповідь, побудована на рівні самостійного мислення з елементами творчого пошуку, розуміння студентом основних соціальних конструкцій. Допускаються окремі незначні помилки та термінологічні неточності.

«Задовільно» - В цілому вірна відповідь нарівні репродуктивного мислення. Допускаються недостатньо коректні формулювання, окремі помилки у висвітленні деталей проблеми незнання студентом другорядних понять і термінів.

«Незадовільно» - Невірна відповідь на питання. Незнання співвідношення базових понять. Нерозуміння студентом статусу світоглядного знання. Невміння студента розв'язувати елементарні світоглядні завдання, пов'язувати теоретичний матеріал з сучасністю.

8. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ (ЗАЛІКУ)

1. “Об’єкт” та “предмет” пізнання соціології.
2. Суть та зміст соціології.
3. Соціологія як самостійна наука.
4. Соціологія та інші науки про суспільство. Що є спільного та що відрізняє соціологію від інших наук про суспільство.
5. Структура соціологічного знання: підходи, зміст, значення.
6. Функції соціології та їх реалізація.
7. Поняття “інституціоналізації”. Зовнішня та внутрішня інституалізація соціології.
8. Соціологічні погляди Платона та Аристотеля.
9. “Новий час” (XV – XVII ст.). Представники. Н.Макіавеллі та його ідеї.
10. Томас Гобі – основоположник теорії суспільного договору.
11. Умови та предзнаменування виникнення соціології.
12. Огюст Конт - засновник нової науки “соціології”.
13. Типи науковості соціологічного знання та їх загальні положення.
14. Класичний тип (позитивний натуралізм) науковості соціології, його представники та головні принципи.
15. Вчення про метод Еміля Дюркгейма.
16. Некласичний тип (формальна соціологія) науковості соціології, його представники та головні принципи.
17. “Розуміюча соціологія” Макса Вебера.
18. Погляди Георга Зиммеля та його місце в історії соціології.
19. Еклектичний тип науковості соціології. Основні принципи матеріалістичного вчення про суспільство К. Маркса.
20. Основні наукові школи та напрямки соціологічного позитивізму.
21. Психологічна школа в соціології : напрямки та представники. Основні етапи розвитку соціологічної думки в Росії та Україні.

22. Сучасна Західна соціологія : основні риси та напрямки.
23. Структурні парадигми теоретичної соціології : напрямки, суть, представники.
24. Інтерпретативні парадигми теоретичної соціології : суть та напрямки.
25. Структурний функціоналізм та його суть.
26. Соціологія конфлікту. Основні риси.
27. Символічний інтеракціонізм та його зміст.
28. Феноменологічна соціологія : основні принципи.
29. Інтегративна соціологія Пітирима Сорокіна.
30. Емпірична соціологія. Її суть та особливості.
31. Система Фредеріка Тейлора та її значення.
32. Суть теорії “людський відносин” Елтона Мейо.
33. Абрахам Маслоу та його теорія “ієрархії потреб”.
34. Біхевіоризм його суть та значення.
35. Загальні різновиди системних уявлень про суспільство.
36. Системно-механістичні уявлення: сутність та зміст.
37. Системно-органістичні уявлення про суспільство.
38. Синтезовані уявлення про суспільство.
39. Концепція суспільства з позиції соціального детермінізму.
40. Функціональний підхід аналізу суспільства.
41. Поняття суспільства. Характерні ознаки суспільства.
42. Системний аналіз суспільного життя: суть та зміст.
43. Поняття та зміст соціальної системи та її складових елементів.
44. Системна якість: поняття та зміст.
45. Структура суспільства та його основні рівні.
46. Соціальні зміни і соціальний розвиток.
47. Основні погляди на розвиток суспільства.
48. Зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні) фактори розвитку суспільства.
49. Об’єктивні і суб’єктивні чинники у розвитку суспільства.

50. Причинно-наслідкові і випадкові процеси.
51. Соціальна структура суспільства - як частина соціальної системи, зміст та сутність.
52. Складові компоненти соціальної структури.
53. Розкрийте поняття: соціальні зв'язки та соціальний склад.
54. Соціально-класова структура суспільства: сутність та зміст.
55. Соціальна стратифікація : поняття, критерії, зміст.
56. Різноманітні критерії стратифікації на погляд таких соціологів: Р.Дарендорф, Л.Уорнер, Б.Барбер, А.Турен.
57. Поняття маргінальності.
58. Соціальна мобільність: зміст і сутність.
59. Соціальні спільності та їх характеристика.
60. Різноманітні види соціальної спільності.
61. Соціальні спільності у суспільному житті: роль, значення, рівні.
62. Масові спільності та їх характерні ознаки.
63. Поняття соціальної групи. Характерні риси соціальної групи.
64. Види соціальних груп.
65. Поняття «соціальний інститут»: зміст та характеристика.
66. Поняття інституціоналізації. Елементи інституціоналізації соціального інституту.
67. Сутність соціальних інститутів.
68. Варіанти розвитку соціальних інститутів.
69. Головні функції соціальних інститутів та їх зміст.
70. Види соціальних інститутів та форми їх існування.
71. Співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність».
72. Вихідні принципи розгляду категорій соціології особистості.
73. Особистість як “об’єкт” і “суб’єкт” соціальних відносин.
74. Диспозиційна теорія саморегуляції соціальної поведінки особистості та її суть.

75. Ролева теорія особистості. Соціальний статут та соціальна роль.
76. Соціалізація - стрижень соціального життя.
77. Проблема ідентифікації особистості у сучасній соціології.
78. Соціологічне дослідження, його етапи.
79. Програма і методика конкретного соціологічного дослідження.
80. Методика і процедура збору, аналізу соціологічної інформації, розробки рекомендацій, їх впровадження у практичній діяльності.
81. Роль соціологічних досліджень у вивченні актуальних проблем і прогнозуванні розвитку соціальних явищ і процесів в українському суспільстві.

9. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПО ВИВЧЕННЮ УСІХ ТЕМ КУРСУ.

Література

Основна:

Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / Пер.з фр. Г.Філіпчука.- К.:Юніверс,2004.- 688 с.

Захарченко М.В.,Погорілий О.І. Історія соціології(від античності до початку ХХ ст). – К.: Либідь, 1993.- 336 с.

Піча В.М. Соціологія: загальний курс: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К., Каравела, 2000. – 210 с.

Смелзер Н. Социология. – М.: Феникс, 1994. – 176 с.

Соціологічна думка України: Навчальний посібник. – К.: Заповіт,1996.– 234 с.

Социология: Наука об обществе: Учеб. пособие для ВУЗов / Под ред. В. С. Андрущенко. – К.: Наук. думка, 1996. – 340 с.

Соціологія: Курс лекцій / Загред. Є. Безродного. – К.: Наук. думка, 1994. – 386 с.

Соціологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / под ред. Лукашевич .Н.П.,Туленков Н.В. – К.: МАУП, 2002. – 272 с.

Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Городяненка – К.: Видав. Центр “Академія”, 2002. – 560 с.

Танчин І.З. Соціологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

Тощенко Ж.Т. Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.

Черниш Н.Й. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., переробю і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Якуба О.О. Соціологія: Навч. посібник . – Х.: Константа, 1996 – 230 с.

Додаткова

Американская социология: перспективы, проблемы, методы / Ред. Г. Осипова. – М.: Наук. думка, 1972. – 315 с.

- Барвінський А.О.* Соціологія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
- Бекешкина И.Э.* Структура личности. Методологический анализ. – К.: Наук. думка, 1986. – 267 с.
- Вебер М.* Протестантская этика и дух капитализма // Избр. 216оцію. – М.: Наука, 1990. – 198 с.
- Вознесенская Е. Д., Чередниченко Г. А., Шубкин В. Н.* Современная молодежь: потери и поиски / Общество в разных измерениях. – М.: Высш. шк., 1990. – 140 с.
- Волович В. И.* Надежность информации в социологическом исследовании: проблемы и методики. – К.: Наук. думка, 1974. – 115 с.
- Волков Ю. Г., Мостовая И. В.* Социология: Учеб. для ВУЗов. – М.: Гордарика, 1998. – 420 с.
- Герасимчук А.* Соціологія: Навчальний посібник/ Андрій Герасимчук, Юрій Палеха, Оксана Шиян,; Ред. В. Я. Пипченко, Н. М. Труш. -3-є вид., вип. й доп.. -К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2008. -245 с.
- Добреньков В.И., Кравченко В.И.* Методы социологического исследования: Учебник. _ М.: ИНФРА-М,2006. – 768 с.(Классический университетский учебник).
- Дюркгейм Э.* Социология. Ее предмет, метод, назначение. – М.: Высш. шк., 1995. – 272 с.
- Жоль К.К.* Соціологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- Иванов В. Г.Сарно А.А.*Практикум по социологии. – М.: Наука,1994.– 67 с.
- Как провести социологическое исследование / Ред. Ф.Шереги.* – М.: Логас, 1990. – 190 с.
- Кон И. С.* 216оціологія личности. – М.: Политиздат, 1967. – 219 с.
- Кравченко А. И.* Социология: Учеб. для вузов. – М.: Логас, Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 386 с.
- Лукашевич М.П.* Соціологія праці: Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 440 с.
- Лукашевич М.П., Туленков Н.В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії:

- Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 160 с.
- Лукашевич М.* Соціологія : Базовий курс: Навчальний посібник/ Микола Лукашевич, Микола Туленков,; . -К.: Каравела, 2005. -310 с.
- Математика в социологии.* Моделирование и обработка информации / Ред. Аганбегян А., Блейлок Х. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – 101 с.
- Новиков С. С.* История развития социологии в России: Учеб. пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 291 с.
- Осипова Е. В.* Социология Эмиля Дюркгейма. – М.: Аспект Пресс, 1977. – 210 с.
- Папаніна Н. А.* Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій. – К.: Наук. думка, 1996. – 198 с.
- Погорілий О. І.* Соціологічна думка ХХ століття: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996. – 310
- Полтораєк В. А.* Соціологія. Основи соціології праці та управління: Конспект лекцій для студентів. – К.: Наук. думка, 1992. – 360 с.
- Попова І. М.* Соціологія: Курс лекцій: Підручник для студ. вищих навч. закладів. – К.: Тандем, 1996. – 248 с.
- Попова І.* Соціологія: Пропедевтичний курс : Підручник для студ. вузів/ Ірина Попова,; Пер. з рос. В.П.Недашківський. -2-е вид.. -К.: Тандем, 2002. -270 с.
- Процесс социального исследования: вопросы, методология, методики / Ред. Ю. Волкова.* – М.: Политиздат, 1975. – 170 с.
- Радугин А. А., Радугин К.А.* Социология: Курс лекций. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 194 с.
- Рущенко І. П.* Соціологія: Курс лекцій: Навч. посібник для вузів. – Х.: Константа, 1996. – 247 с.
- Сасіна Л.* Соціологія : Навчальний посібник/ Людмила Сасіна, Наталя Мажник; М-во освіти і науки України, Харківський нац. економічний ун-т. -Харків: ВД "ІНЖЕК", 2007. -206 с.
- Семья: социально-психологические и этические проблемы: Справочник.* –К.: Наук. думка, 1989. – 120 с.

- Соціологія: Проблеми соціологічної науки, суспільства, людини. Ч.3. Людина: Навч. посібник / За ред. Ю.П.Сурміна. – Дніпропетровськ: Національна гірничо-академія України, 2002. – 142 с.*
- Соціологія: Підручник для вищої школи. – Х.: Фактор, С69 2006. – 768 с.*
- Соціологія : Підручник/ Н. П. Осипова, В. І. Астахова, В. Д. Воднік та ін.; За ред. Н. П. Осипової; М-во освіти і науки України. -К.: Юрінком Інтер, 2007. -335 с.*
- Соціологія : Терміни. Поняття. Персоналії. Навч. словник-довідник для студентів/ Укл.: В.М.Піча, В.М.Піча, Н.М.Хома; Соціологічна асоціація України. -К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000, 2002. -474 с.*
- Соціологія: Короткий енциклопедичний словник/ Під заг. ред. В.І.Воловича. -К.: Укр. Центр духовн. культури, 2009. -727 с.*
- Тощенко Ж.Т. Социология: Общий курс. – М.: Прометей, 1994 - 460 с.*
- Циба В.Т Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): Навч. посіб.- К.: МАУП, 2000. – 152 с.*
- Филиппов Ф. Р. Социология образования. – М.: Наука, 1991. – 97 с.*
- Фролов С.С. Социология: Учебник. – М.: Логос, 1996. – 306 с.*
- Энциклопедический социологический словарь / Ред. Г. Осипова. – М.: Наука, 1995. – 540 с.*
- Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы.- Самара,- 1995. – 331 с.*

НАВЧАЛЬНО – МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

“СОЦІОЛОГІЯ”

для студентів
заочної форми навчання

Укладач *Філіпов Віктор Климентійович*

Редактор

Підписано до друку . Формат 60×84/16. Папір офс.

Спосіб друку – ризографія. Тираж прим. Зам. №

Видавництво ДЕТУТ

03049, Київ-49, вул.Миколи Лукашевича, 19.